

Køn i spil

Christina Fiig

Skarpere med end uden? Kønsforskning og politologi

Ann-Dorte Christensen

Maskuliniteter, magt og intersektionalitet

Yvonne Mørck og Bente Rosenbeck

Intimt medborgerskab i det 21. århundrede

Arnfinn H. Midtbøen og Mari Teigen

Verdipolarisering i norsk kontekst? Avstand mellom elite og befolkning i holdninger til innvandring og likestilling

Hanne Marlene Dahl

Et forandret landskab for ældreomsorg

Anne Skorkjær Binderkrantz

Er kvinder dårligere undervisere end mænd – ifølge de studerende?

Anmeldelser

Redaktion:

Ekstern redaktør: Christina Fiig

Intern redaktør: Anne Mette Kjeldsen

Anne Binderkrantz, Vincent Keating, Anne Mette Kjeldsen, Mette Kjær,
Lasse Lindekilde, Niels Opstrup, Thomas Pallesen, Jakob Tolstrup (anmeldelser)
og Sune Welling Voigt

Redaktionskomité:

Peter Dahler-Larsen, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet

Kasper Møller Hansen, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet

Peter Viggo Jakobsen, Forsvarsakademiet

Lotte Jensen, CBSw

Helene Kyed, DIIS

Christian Albrect Larsen, Institut for Statskundskab, Aalborg Universitet

Helle Ørsted Nielsen, Institut for Miljøvidenskab og Institut for Statskundskab,
Aarhus Universitet

Morten Ougaard, Department of Business and Politics, CBS

Ole Helby Petersen, Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv, RUC

Søren Winter, VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd

© *politica*

Omslagsdesign: Kasper Lægård, Avail Design

Grafisk tilrettelæggelse: One Hundred Proof

ISSN 2246-042X

Redaktionen sluttet den 31. januar 2019

Tilmelding til nyhedsbrev: www.politica.dk

E-mail: politica@ps.au.dk

Politica publicerer alene artikler bedømt ved peer review, enten i form af enkeltstående artikler bedømt ved mindst to anonyme reviewers eller som del af et temanummer bedømt ved mindst én anonym reviewer. Der accepteres manuskripter på dansk, norsk og svensk.

Se www.politica.dk for kontaktoplysninger og skrivevejledning.

Politica er indekseret i *International Political Science Abstracts*, som udgives af IPSA.

Tidsskriftet Politica

c/o Institut for Statskundskab

Bartholins Allé 7, 8000 Aarhus C

Indhold

- 5 *Christina Fiig*
Skarpere med end uden? Kønsforskning og politologi
- 19 *Ann-Dorte Christensen*
Maskuliniteter, magt og intersektionalitet
- 39 *Yvonne Mørck og Bente Rosenbeck*
Intimt medborgerskab i det 21. århundrede
- 61 *Arnfinn H. Midtbøen og Mari Teigen*
Verdipolarisering i norsk kontekst? Avstand mellom elite og befolkning i holdninger til innvandring og likestilling
- 82 *Hanne Marlene Dahl*
Et forandret landskab for ældreomsorg
- 102 *Anne Skorkjær Binderkrantz*
Er kvinder dårligere undervisere end mænd – ifølge de studerende?

Anmeldelser

- 120 *Torben Iversen and David Soskice, Democracy and Prosperity: Reinventing Capitalism Through a Turbulent Century*, 2019 (Magnus Andersen og Søren Frank Etzerodt)
- 123 *Øystein Tunsjø, The Return of Bipolarity in World Politics; China, the United States, and Geostructural Realism*, 2018 (Nikolaj K. Andersen)
- 126 *Steve Chan, China, the U.S. and the Power Transition Theory. A Critique*, 2008 (Mette Skak).
- 130 Abstracts
- 132 Om forfatterne

Christina Fiig

Skarpere med end uden? Kønsforskning og politologi

I disse år er køn på den globale dagsorden på mange og komplekse måder. Overalt i verden mobiliserer kvinder sig omkring #metoo-bevægelsen mod seksuel diskrimination og vold, mens højrepopulistiske bevægelser i høj grad er præget af traditionelle maskuline værdier (Christensen, 2019; Kimmel, 2013).¹ Der rejses krav om rettigheder til seksuelle minoriteter, og der er stort fokus på nydanske minoritetskvindes og -mænds medborgerskab, arbejde og uddannelse. Samtidig er der global politisk modstand mod reproduktiv sundhed, herunder abort og prævention, samt muslimske kvinders tørklæder. Desuden ses homofobiske og transfobiske strømninger i mange samfund, ligesom der er negativ politisk opmærksomhed på kønsforskning. I efteråret 2018 lukkede den ungarske regering to universitetsprogrammer i kønsstudier uden nærmere begrundelse. Kort sagt: Køn og andre forskelssættende kategorier er i spil, når vi skal analysere moderne politiske fænomener og samfund. Grundlæggende forhold i menneskers liv – deres sikkerhed, sundhed, uddannelse, arbejdsliv, adgang til markedet, til offentligheden og til ytringsfrihed – formes af deres identifikation som tilhørende et bestemt køn eller kønskategori (Celis et al., 2013: 1). Dog står køn aldrig alene men får forskellige betydninger afhængig af alder, etnicitet, race, nation, klasse, seksuel orientering og andre forhold på både individ- og samfundsniveau.

Nærværende temanummer demonstrerer både, hvordan køn er i spil i form af forskelle mellem kvinder og mænd, og hvordan sammenvævning af forskellige kategorier som fx køn, etnicitet og klasse har betydning. Der er med andre ord forskel på, om vi anvender de brede kategorier "kvinde", "mand" eller fx yngre/ældre "majoritets-" eller "minoritetskvinde/-mand" i analyser af ovenstående.

Intersektionalitetstankegangen understreger betydningen af sammenvævningen af flere kategorier og identiteter i analyser. Forskningsmæssigt er intersektionalitet defineret som en tilgang, der insisterer på systematiske overvejelser om, hvordan køn spiller sammen med andre forskelssættende kategorier såsom etnicitet, klasse og race. Dette sammenspil af kategorier må afgøres i den konkrete analytiske kontekst. En ofte anvendt metafor til forklaring af intersektionalitet er vejkrydset, hvor flere veje krydser hinanden. I disse kryds mødes køn, etnicitet, klasse mv. så at sige, og i disse sammenvævninger opstår

nye betydninger (Crenshaw, 1989; 1991). De enkelte kategorier kan ikke bare lægges sammen; en given konfiguration af køn, klasse og etnicitet producerer samlet set effekter og processer, der er mere og andet end summen af enkeltdele (Jensen og Christensen, 2011: 73-74).

Jeg vil i det følgende argumentere for, at begrebet er velegnet til analyse af politiske fænomener i globaliserede og komplekse samfund, og at det anvendes bredere end til analyser af "The Big Three – gender, race and class" (Davis og Zarkov, 2017: 316). Der er næppe tvivl om, at intersektionalitet har bidraget til at forny, videreudvikle og nuancere kønsforskningen (Jensen og Christensen, 2011: 72). Der er heller ikke tvivl om, at intersektionalitet regnes for et af kønsforskningens vigtigste bidrag, hvis ikke det mest centrale bidrag til den bredere samfundsforskning (Davis og Zarkov, 2017: 314; McCall, 2005: 1772). I lyset af ovenstående opstår følgende spørgsmål: Hvordan kan kønsforskning og et intersektionalitetsperspektiv bidrage til politologien?

Politologi og kønsforskning

Når man betragter dansk politologi, er det nærliggende at konkludere, at der ikke er megen overlap med kønsforskning. I den internationale politologiske kønsforskning italesættes denne problemstilling på flere måder: som en bias mod kvinder og kønsforskning i politologien (Ahrens et al., 2018: 4; Mazur og Goertz, 2008: 2) og særligt i studiet af politik (Vickers, 2016) og som kvinders outsiderposition i professionen (Atchison, 2018). I det følgende anlægger jeg en mere optimistisk tone, idet flere nordiske forskningsfelter peger i en anden retning. Et eksempel herpå er analyser af demokrati, medborgerskab og politiske holdninger. Her er det, ifølge den danske politolog Anette Borchorst, ikke muligt at skelne klart mellem kønsforskning og politologi, fordi forandringer i kønnes placering har været et af omdrejningspunkterne for de tre felters udvikling (Borchorst, 2002: 8; se også fx Dahlerup, 1988; Dahlerup og Leyennar, 2013; Siim, 2000; Togeby, 1994). Ligeledes er litteraturen inden for ledelse, forvaltning og repræsentativt bureaukrati et eksempel på et felt, der anvender et kønsperspektiv (Politica, 2010; Guul, 2018; Nielsen, 2010).

Traditioner inden for kønsforskning

Kønsperspektivers hyperaktualitet afspejler sig i kønsforskningens ekspansion og teoretiske strømninger. Hvor kønsforskning i 1970'erne levede et lidt stille liv i forskningsmiljøer med fokus på kvindestudier, er kønsforskning og fx feltet køn og politik ekspanderet i løbet af de forgangne årtier – især inden for samfundsvidenskab og humaniora og tydeligst på den internationale forskningsdagsorden. Kønsforskning er tværvidenskabelig og trækker ofte både på

samfundsvidenskabelige og humanistiske forskningstraditioner. Den har udviklet sig i tæt samspil med samfundsmæssig praksis (Christensen, 2001: 372). Det gamle diktum om, at "det personlige er politisk", kom til at spille en vigtig rolle for den politiske analyse. Udtrykket betyder ikke, at alt bør ansues som politik, men derimod at private problemer må kunne "politiseres", dvs. gøres til et offentligt anliggende. Et sådant perspektiv kalder også på et bredere politikbegreb end et, der typisk anvendes til at analysere politiske institutioner (Rönblom og Eduards, 2008: 7, 20). Eksempler herpå er kvinders mobilisering for stemmeret i årtierne op til 1915 (Dahlerup, 1988; Borchorst og Dahlerup, 2015; Fiig og Siim, 2012) og den politisering af emner på den offentlige dagsorden, som finder sted i den brede offentlighed (Fiig, 2011).

Hvis man anskuer dansk kønsforskning i et videnskabshistorisk perspektiv, vil man se flere bevægelser. I 1970'erne opnåede patriarkatsteorier stor gennemslagskraft med accentueringen af den strukturelle forståelse af kvindeundertrykkelse i familien, på arbejdsmarkedet og i politik. Disse teorier er blevet kritiseret for at anlægge et alt for strukturelt perspektiv, som fx ikke kan rumme kvinders aktive handlinger (Christensen, 2001: 378).

I løbet af 1980'erne sås en bevægelse væk fra fokus på kvinder, kvindestudier og patriarkatsteorier som ramme for at forstå kvindeundertrykkelse til et bredere fokus på køn og forskelle (Mügge, Evans og Engeli, 2016: 283; Hemmings, 2011). Siden 1990'erne er det poststrukturelisteriske paradigme slået igennem med kritik af en universel forståelse af køn og med understregning af en konstruktivistisk kønsopfattelse. Køn opfattes som relationelt, flydende og differentieret frem for som noget fast og givet (Christensen, 2001: 380). Vendingen *doing gender* udtrykker en socialkonstruktivistisk opfattelse af køn som noget, vi gør – den sociale interaktion – frem for noget, vi er (West og Zimmerman, 1987). En inspirationskilde til denne tankegang er den franske filosof Simone de Beauvoirs klassiske opfattelse af, at man ikke fødes som kvinde, men at man bliver det (Christensen, 2001: 380).

Hvor nordisk kønsforskning i vidt omfang abonnerer på en socialkonstruktivistisk kønsopfattelse, er der tale om konkurrerende opfattelser af køn og kønsforståelser i mange andre sammenhænge uden for forskningsverdenen. I forskning, medier, politiske diskussioner og hverdagens interaktioner bruges den binære kønsforståelse jævnligt til at forklare forskelle mellem piger og drenge, kvinder og mænd. Den binære kønsforståelse refererer til en samfundsmæssig idé om, at der kun findes to slags kroppe: pige-/kvindekroppe, som er feminine, og drenge-/mandekroppe, som er maskuline (Wade og Ferree, 2015; Faber, under udgivelse). Kønsforskningens fokus på mænd og maskulinitet har givet fornyet viden om måder at være mænd på i en bestemt kontekst og i rela-

tion til den position, man har i samfundet. Forskningen er også et brud med en opfattelse af mænd som en ukønnet kategori, der repræsenterer ”det universelle menneske” (Christensen, 2019).

Opsummerende ses tre væsentlige spor i kønsforskningen: bevægelsen væk fra patriarkatsteoriernes strukturelle fokus, accentueringen af socialkonstruktivistiske og poststrukturalistiske kønsopfattelser og fremkomsten af intersektionalitet som teoretisk begreb og metodisk tilgang.

Køn som variabel og perspektiv

En central sondring i analyser, hvor køn indgår, er den mellem køn som variabel og køn som perspektiv. Forståelsen af køn som en variabel anvendes ofte deskriptivt til at afdække forskelle mellem kvinder og mænd. Som det fremgår af dette temanummer, er køn som variabel en frugtbar tilgang til at afdække helt generelle kønsforskelle mellem kvinder og mænd, fx i forhold til studerendes evalueringer af universitetsundervisere. Sådanne evalueringer kan få konsekvenser for de pågældende underviseres ansættelse og forfremmelse og bidrage til skæve konklusioner i universitetets kvalitetssikringssystemer (Binderkrantz, 2019). Køn som variabel anvendes også til at sige noget om lønforskelle mellem kvinder og mænd og til at analysere holdningsforskelle til indvandring og kønsligestilling mellem den norske elite og befolkning. Dog bliver konklusionerne mere præcise, når køn, alder og uddannelsesniveau analyseres samlet (Midtbøen og Teigen, 2019).

At forstå køn udelukkende som én variabel kan med den svenske sociolog Karin Widerbergs formulering lidt polemisk give anledning til en forestilling om, at ingen kønsforskelle er lig intet køn og hermed er uden betydning (Widerberg, 1996: 507). En forståelse af køn som et perspektiv, ud fra hvilket man ser og forstår verden som kønsstruktureret, åbner derimod op for en problematisering af tilsyneladende kønsneutrale temaer, områder og handlinger. Dette kalder også på studier af køn eller fremlæsninger af køn, hvor kvinder eller mænd ikke direkte er til stede, fx demokratiet i det antikke Athen (Widerberg, 1996). Køn kan opstå i politikker og processer, der oprindeligt ikke er kønnede, som den amerikanske historiker Joan Scott (1986) har hævdet. Politik skaber køn, og køn skaber politik. Et eksempel herpå er feltet ældreomsorg, som er underlagt et regime af neoliberal politisk styring og andre samfundsændringer, der får betydning både for de professionelle og for de svækkede ældre modtagere af omsorg og pleje (Dahl, 2019).

Tankegangen er udtryk for, at køn betragtes som en kompleks proces, der blandt andet indeholder den sociale konstruktion af kvinders og mænds identiteter i relation til hinanden. En sådan tilgang er noget mere omfattende end

et greb, som introducerer køn i en analyse, hvor biologisk køn (kvinder og mænd) anvendes som variabel (Mazur og Goertz, 2008: 7). Siden begyndelsen af 00'erne er kønsperspektivet blevet udfordret af begrebet intersektionalitet. Flere stemmer, som pointerer det konstruktive i fortsat at anvende begge perspektiver i analyser af magt, politik og ulighed (Davis og Zarkov, 2017; Weldon, 2008).

Intersektionalitet²

Siden starten af 00'erne er intersektionalitet i nordisk kønsforskning blevet betragtet som en nytænkende tilgang med sin insisteren på systematiske overvejelser om, hvordan køn spiller sammen med andre forskelssættende kategorier. For mange kønsforskere var det noget nyt, at køn ikke *a priori* er den mest centrale dimension at undersøge (Borchorst og Teigen, 2010: 19). Et bærende princip i intersektionalitetstankegangen er nemlig, at der ikke er nogen social kategori, fx køn, der har forrang i empirisk forskning (Staunæs, 2004). Fokus i intersektionalitetsanalyser er bredere end kønsperspektivet, og relationen mellem sociale kategorier er et åbent empirisk spørgsmål (Hancock, 2007). Selv i analyser, hvori kun én social kategori indgår, insisterer den intersektionelle tilgang på, at vi ikke kan forstå denne kategori i isolation, og at en flerhed af positioner og identiteter er på spil i analysen. Analyser af køn er altid relateret til andre sociale kategorier såsom klasse og etnicitet (Phoenix, 2006; Phoenix og Pattynama, 2006: 187; Yuval-Davis, 2006). Intersektionalitet er karakteriseret på en række forskellige måder i forskningslitteraturen, herunder som en tilgang, teori eller metode. Jeg foretrækker de refleksioner, som de danske sociologer Sune Qvotrup Jensen og Ann-Dorte Christensen (2011) gør sig i deres bestemmelse af intersektionalitet som et begreb, der både har teoretiske og empiriske implikationer (Jensen og Christensen, 2011: 73).

Med den israelsk-britiske sociolog Nira Yuval-Davis' formuleringer bør intersektionelle analyser foregå på både mikro- og makroniveau, dvs. også på et individuelt niveau (2006: 198). Sociale differentieringsformer er med andre ord gensidigt konstituerende både på et identitetsmæssigt og et strukturelt niveau, og det er som nævnt ovenfor i overlappet mellem forskellige kategorier, at der sker betydningsdannelse eller forskelssættelse (Jensen og Christensen, 2011: 71, 72; Lykke, 2005). Et centralt emne i litteraturen er spørgsmålet om, hvornår, hvordan og under hvilke betingelser kategorier som køn, etnicitet og klasse er relevante. En "kontekstuel, intersektionel tilgang" anvendes som en måde at sondre mellem forskellige typer af forskelle i de sammenhænge, hvori de indgår (Christensen og Siim, 2010: 11). Med en sådan tilgang understreges det, at forskelle har rødder i en (kulturel) kontekst og derfor må analyseres i

en sådan. I denne optik forsøger intersektionelle analyser at udgå en homogenisering af kategorier som fx køn og alder på tværs af historie og kontekst (Yuval-Davis, 2006: 199).

I en analyse af multipel diskrimination, intersektionalitet og EU diskuterer den hollandske politolog Mieke Verloo (2006) forskellige sociale kategorier i relation til EU's ligestillingspolitikker, køn, race/etnicitet, seksuel orientering og klasse. Hendes analyse af EU-politikker og diskrimination illustrerer, at ovennævnte kategorier er forskellige, og at de er forbundet til begreber om ulighed og diskrimination på forskellig vis. Europæisk lovgivning i et intersektionalitetsperspektiv er analyseret i andre sammenhænge (Kantola og Nousiainen, 2009).

Intersektionalitet har sit afsæt i marginalisering af sorte kvinder i USA og i sort feministisk teori (Mørck, 2005) og betragtedes oprindeligt som en tilgang, der er særligt velegnet til at forstå diversitet, magt- og undertrykkelsesrelationer. Den amerikanske jurist Kimberle Crenshaw (1989; 1991) anses ofte som det intellektuelle afsæt for tankegangen; det samme gør den amerikanske sociolog Patricia Hill Collins (1990) (se også Choo og Ferree, 2010: 132-133). I en analyse af vold mod afroamerikanske kvinder fra arbejderklassen påpeger Crenshaw (1991), at den marginalisering, som afroamerikanske kvinder udsættes for, ikke udelukkende kan forklares af deres køn eller race. Crenshaws analyse illustrerer, hvordan disse kvinder falder mellem to stole (Jensen og Christensen, 2011: 76) eller mellem to kampe for lighed og retfærdighed. Sorte kvinder er udsat for en sammenvævning af flere ulighedsakser (køn, klasse og race), der forstærker hinanden på en anden måde, end det er tilfældet for hvide kvinder og for sorte mænd. Et andet eksempel på sammenvævende kategorier er Mørck og Rosenbecks analyse af nydanske LGBT-personers intime medborgerskab (særligt homoseksuelle). Disse står over for særlige udfordringer sammenlignet med etnisk danske LGBT-personer i forhold til familiens accept, voldsudøvelse og diskrimination (Mørck og Rosenbeck, 2019).

Med intersektionalitet understreges det, at identitetskomponenter som etnicitet, klasse, køn og race hænger uløseligt sammen og ikke kan eksistere som adskilte størrelser, der blot kan lægges sammen. Dette karakteriseres som det "ikke-additive princip" (Staunæs, 2003: 105).

Begrebers rejse tværs over Atlanten giver ofte bølgeskvulp, og dette er også tilfældet for intersektionalitet. Den tyske sociolog og socialpsykolog Gudrun Axeli Knapp (2005) diskuterer spørgsmålet om forskelle mellem de forskellige kategorier. Eksempelvis har kategorierne "klasse" og især "race" forskellige betydninger i en henholdsvis tysk og amerikansk kontekst. Nyere kritik af begrebets europæiske reception har blandt andet fokuseret på, at de oprindelige for-

muligheder, som har rødder i sort, amerikansk feministisk teori og stærkt fokus på retfærdighed, marginalisering og dominans, er blevet ”korrumperet”, samt at begrebets oprindelige politiske dimension er gået tabt (Davis og Zarkov, 2017: 314, Mügge et al., 2018). Denne kritik af en slags ”udvandet” brug af begrebet har ikke resonans i de måder, hvorpå danske forskere anvender intersektionalitetstankegangen.

Inden for dansk kønsforskning reflekterede socialpsykolog Dorte Staunæs allerede tidligt over anvendelsen af intersektionalitet i en anden kontekst end den amerikanske og argumenterede for et ”majoritetsinkluderende princip” i forhold til køn og etnicitet (Staunæs, 2003: 102; også Jensen og Christensen, 2011: 78). Princippet stipulerer, at intersektioner mellem sociale kategorier ikke kun handler om etniske minoriteter eller om kvinder (Staunæs, 2003: 102), eller nærmere bestemt at disse kategorier ikke opfattes som ”a special minority issue” (Staunæs, 2003: 105). Eksempelvis er mænd lige så kønnede som kvinder, og etniske minoriteter er ikke mere etniske end etniske danskere (Jensen og Christensen, 2011: 78; se også Christensen, 2019). I den danske debat er intersektionalitetsperspektivet ”kommet på arbejde”, forstået på den måde, at det illustreres gennem det analytiske arbejde med empiri (Kvinder, Køn & Forskning 19 (2-3), 2010; Fiig, 2010; Rosenbeck, 2014: 178).

Der er næppe tvivl om, at begrebet på europæisk grund anvendes bredere, end de oprindelige formuleringer lagde op til. Europæiske kønsforskere har både været opmærksomme på, at anvendelsen af intersektionalitetsbegrebet har været forbundet med spørgsmål om social ulighed, og har videreudviklet begrebet som en teori om identitet og som en metode til at analysere processer, magt og ulighedsrelationer (Davis og Zarkov, 2017: 315, 316) såvel som mægtig- og myndiggørelse og sociale ændringer (Davis og Zarkov, 2017: 317). Dette temanummer af *Politica* giver indblik i relativt brede anvendelser af intersektionalitet. En sådan bredde afspejler også betydningen af den kontekst, en konkret analyse indskrives i.

Kønsforskning og politologi/politologisk kønsforskning

Hvis vi vender tilbage til artiklens indledende spørgsmål om, hvorledes kønsperspektiver og et intersektionalitetsperspektiv kan bidrage til politologien, tegner der sig med dette temanummer en række svar. Artiklerne kan bidrage til fremtidige forskningsdagsordener i forhold til analyser af mænd og maskulinitet, medborgerskab, eliteundersøgelser, omsorg og velfærdsstater og til undersøgelser af kønsbias i academia.

I artiklen ”Maskuliniteter, magt og intersektionalitet” diskuterer Ann-Dorte Christensen den teoretiske udvikling af forskningsfeltet mænd og maskuli-

niteter qua to forskellige tilgange: teorien om hegemonisk maskulinitet og et intersektionelt maskulinitetsperspektiv. Teorien om hegemonisk maskulinitet (Connell, 1995; Connell og Messerschmidt, 2005) identificerer én dominerende og eftertragtet (hegemonisk) maskulinitetsform, der dominerer andre maskulinitetsformer og ligeledes er knyttet til mænds patriarkalske magt over kvinder. Christensen påpeger det problematiske i, at teorien bygger på en præmis om entydig sammenhæng mellem den mest anerkendte måde at være mand på og mænds magt over kvinder. Hun præsenterer sin egen position i form af et intersektionelt maskulinitetsperspektiv, som er mere nuanceret, hvad angår at forstå modsætningsfyldte magtrelationer mellem kvinder og mænd og mellem mænd. Det er ikke tilstrækkeligt at analysere forskelle mellem kvinder og mænd, men nødvendigt at inddrage klasse og etnicitet for at forstå mænds position i toppen og bunden af samfundet. Christensens perspektiv fornyer debatten om mænd og maskulinitet, fx i form af samspillet mellem køn, klasse, etnicitet og alder.

Yvonne Mørck og Bente Rosenbecks artikel "Intimt medborgerskab i det 21. århundrede" sammentænker et intimt medborgerskabsperspektiv og en intersektionel tilgang. Intimt medborgerskab har ikke fyldt meget i dansk forskning, men i lyset af det voksende internationale krav om rettigheder er det frugtbart at diskutere. Et sådant medborgerskabsbegreb bidrager til forståelse af rettigheds- og anerkendelseskampe, der handler om menneskers personlige og private liv. Med afsæt i en kritik af Marshalls medborgerskabsbegreb (1950) demonstrerer Mørck og Rosenbecks intersektionelle perspektiv, hvorledes fx køn, etnicitet og seksuel orientering får betydning i analyser af forskellige intimitetsformer. Dette gælder både nydanske kvinders (i forhold til vold og selvbestemmelse over egen krop), nydanske homoseksuelles (i forhold til anerkendelse og rettigheder) og interkønnedes rettigheder. Mørck og Rosenbeck tegner et intimt medborgerskabsperspektiv, hvor det private integreres i det sociale og offentlige felt. Perspektivet udspringer af det private, men får et offentligt udtryk i form af anerkendelse af seksuelle minoriteters og interkønnedes rettigheder og bekæmpelse af vold mod kvinder.

I artiklen "Verdipolarisering i norsk kontekst? Avstand mellom elite og befolkning i holdninger til innvandring og likestilling" skriver Arnfinn H. Midtbøen og Mari Teigen sig ind i en aktuell diskussion om holdnings- og værdiforskelle mellem befolkningsgrupper i en kontekst af voksende højrepopulisme. De undersøger holdninger til indvandring og ligestilling ved hjælp af spørgeskemadata fra den norske ledelsesundersøgelse 2015 og den norske valgundersøgelse 2013. De anvender to forklaringer på højrepopulisme i vestlige lande: En tager udgangspunkt i økonomiske forhold og voksende ulighed, og

en anden bygger på tesen om et kulturelt backlash i form af en reaktion på kulturelle forandringer. Undersøgelsen dokumenterer, at der er "slående" forskelle mellem elite og befolkning. Jo højere uddannelse, jo mere liberale værdier (forstået som andelen, der er uenig i, at indvandring truer den nationale egenart, og som mener, at ligestilling skal udvikles yderligere). Midtbøen og Teigen anlægger en intersektionel tilgang (køn, alder og uddannelsesniveau) i deres analyse. En skeptisk holdning til indvandring ses især blandt ældre mænd, som har en kort uddannelse og stemmer til højre, og blandt de alleryngste. Kvinder støtter i højere grad end mænd ligestilling, mens alder og uddannelsesniveau her har mindre betydning. Afstanden mellem elite og befolkning i holdninger til ligestilling er mindre end afstanden i holdninger til indvandring.

Hanne Marlene Dahls artikel "Et forandret landskab for ældreomsorg" rejser vigtige spørgsmål om ændringer i nordisk ældreomsorg i en kontekst af neoliberal politisk styring og andre samfundsmæssige ændringer. Dahl påpeger en række problemer i den eksisterende omsorgsforskning, der har haft begreber som omsorg, relationer og rationaler som sine omdrejningspunkter, og som kun kan indfange omsorg i stabile relationer af etisk forpligtelse og inden for en "national container". Forfatteren bidrager med en teoretisk gentænkning af omsorgsbegrebet i en kontekst af et nordisk omsorgsregime, feministisk omsorgsteori, poststrukturalistisk kønsteori og politologi. Det nordiske regime er karakteriseret ved at være mere kvindevenligt end andre velfærdsregimer, idet en offentligt finansieret ældreomsorg har faciliteret samlevende/gifte kvinders erhvervsarbejde, mens en professionalisering af omsorgen har givet arbejdet en vis status. Samtidig har de nordiske lande en medarbejdergruppe, som især består af hvide majoritetskvinde, i modsætning til andre lande i Europa, hvor immigranter udgør en vigtig arbejdskraft. Dahls teoretiske diskussion leder frem til et nyt landkort til at begribe nordisk ældreomsorg. Et centralt begreb her er *assemblage*, som blev introduceret af den franske filosof Gilles Deleuze og den franske psykolog Felix Guattari. Dahl anvender *assemblage* til at begribe omsorg som en samling af hændelser, der ikke nødvendigvis er relateret til hinanden. Hun konkluderer, at denne position repræsenterer en begrebsliggørelse, som kan indfange ustabilitet, tilfældigheder og konflikter af politisk karakter som indramning af ældreomsorg.

Tidsskriftets sidste artikel "Er kvinder dårligere undervisere end mænd – ifølge de studerende?" af Anne Skorkjær Binderkrantz giver indsigt i et område, som vi ved meget lidt om i Danmark: nemlig betydningen af køn i studerendes evalueringer af universitetsundervisning. Undersøgelsen spørger, om der er forskelle i evalueringen af mandlige og kvindelige undervisere. Forfatteren trækker på international litteratur, der peger på, at evalueringer ikke giver et

retvisende billede af kvaliteten af undervisningen, blandt andet fordi underviserens køn påvirker evalueringerne. Undersøgelsens datagrundlag består af evalueringer fra 2016-2017 på tværs af alle uddannelser på Aarhus Universitets BSS-fakultet: i alt 39.546 evalueringer foretaget af 8.452 studerende af mere end 1.000 undervisere. Undersøgelsen giver et lidt andet resultat end internationale undersøgelser. Der er tale om en kompleks sammenhæng mellem de studerendes eget køn og deres vurdering af undervisere af forskelligt køn snarere end en helt generel bias mod kvindelige undervisere. På uddannelser med en overvægt af mandlige undervisere vurderer mandlige studerende gennemsnitligt deres mandlige undervisere højere end de kvindelige. Det samme mønster findes ikke for kvindelige studerende eller på uddannelser, hvor der er en overvægt af kvindelige undervisere. Det er særlig markant, at kvinder på mandsdominerede uddannelser har større sandsynlighed for at få en evaluering i en af de tre laveste kategorier end deres mandlige kollegaer. Undersøgelsen udgør den første af sin art i en dansk kontekst og kalder på opfølgende forskning.

*Politica*s temanummer *Køn i spil* giver en række bud på, hvorledes kønsforskningen kan bidrage til politologi. Der er udsigt til nye horisonter og fælles forskningsfelter.

Noter

1. Forfatteren vil gerne takke de to anonyme reviewers, Ann-Dorte Christensen og Yvonne Mørck, samt Bente Rosenbeck for konstruktive kommentarer til artiklen.
2. Igennem de sidste 15 år har en række videnskabelige tidsskrifter udgivet temanumre om intersektionalitet. Se fx det svenske *Kvinnovetenskaplig tidsskrift* (1, 2003; 2-3, 2005), det danske *Kvinder, Køn & Forskning* (2-3, 2006; 2-3, 2010), *European Journal of Women's Studies* (3, 2006; 4, 2017), *Signs* (4, 2013), *Politics* (4, 2016, særlig sektion om Intersectionality and Political Science Research) og *European Journal of Politics and Gender* (1-2, 2018).

Litteratur

- Ahrens, Petra, Karen Celis, Sarah Childs, Isabella Engeli, Elizabeth Evens og Liza Mügge (2018). Politics and gender: Rocking political science and creating new horizons. *European Journal of Politics and Gender* 1 (1-2): 3-16.
- Atchison, Amy L. (2018). Towards the good profession: Improving the status of women in political science. *European Journal of Politics and Gender* 1 (1-2): 279-298.
- Binderkrantz, Anne Skorkjær (2019). Er kvinder dårligere undervisere end mænd – ifølge de studerende? *Politica* 51 (1): 102-119.

- Borchorst, Anette (2002). Indledning, pp. 7-13 i Anette Borchorst (red.), *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Borchorst, Anette og Drude Dahlerup (red.) (2015). *Før og efter stemmeretten – køn, demokrati og velfærd*. Frederiksberg: Frydenlund.
- Borchorst, Anette og Mari Teigen (2010). Political intersectionality – tackling inequalities in public policies in Scandinavia. *Kvinder, Køn & Forskning* 19 (2-3): 19-29.
- Celis, Karen, Joanna Kantola, Georgina Waylen og Laurel Weldon (2013). Introduction: Gender and politics. A gendered world. A gendered discipline, pp. 1-26 i Karen Celis, Joanna Kantola, Georgina Waylen og Laurel Weldon (red.), *Oxford Handbook on Politics and Gender*. Oxford og New York: Oxford University Press.
- Choo, Hae Yeon og Myra Marx Ferree (2010). Practising intersectionality in a sociological research: A critical analysis of inclusions, interactions, and institutions in the study of inequalities. *Sociological Theory* 28 (2): 129-149.
- Christensen, Ann-Dorte (2001). Kønssociologi, pp. 371-388 i Michael Hviid Jacobsen, Mikael Carleheden og Søren Kristiansen (red.), *Tradition og fornyelse. En problemorienteret teoriehistorie for sociologien*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Christensen, Ann-Dorte (2019). Maskuliniteter, magt og intersektionalitet. *Politica* 51 (1): 19-38.
- Christensen, Ann-Dorte og Birte Siim (2010). Citizenship and politics of belonging – inclusionary and exclusionary framings of gender and ethnicity. *Kvinder, Køn & Forskning* 19 (2-3): 8-18.
- Collins, Patricia Hill (1990). *Black Feminist Thought. Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*. London: Routledge.
- Connell, R.W. (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R.W. og James W. Messerschmidt (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society* 19: 829-859.
- Crenshaw, Kimberle (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *The University of Chicago Legal Forum*. University of Chicago.
- Crenshaw, Kimberle (1991). Mapping the margins – intersectionality, identity politics and violence against women of colour. *Stanford Law Review* 43: 1241-1299.
- Dahl, Hanne Marlene (2019). Et forandret landskab for ældreomsorg. *Politica* 51 (1): 82-101.
- Dahlerup, Drude (1988). From a small to a large minority: Women in Scandinavian politics. *Scandinavian Political Studies* 11 (4): 275-298.
- Dahlerup, Drude og Monique Leyenaar (red.) (2013). *Breaking Male Dominance in Old Democracies*. Oxford: Oxford University Press.

- Davis, Kathy og Dubravka Zarkov (2017). EJWS retrospective on intersectionality. *European Journal of Women's Studies* 24 (4): 313-320. Virtual Special Issue: Intersectionality.
- Faber, Stine Thidemann (under udgivelse). Køn, seksualitet, interseksjonalitet, i Carsten Bagge Laustsen og Anders Blok (red.), *Grundbog i sociologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Fiig, Christina (2010). Media representation of women politicians from a gender to an intersectionality perspective. *Kvinder, Køn & Forskning* 19 (2-3): 41-50.
- Fiig, Christina (2011). A powerful, opinion-forming public? Rethinking the Habermasian public sphere in a perspective of feminist theory and citizenship. *Distinktion* 12: 291-308.
- Fiig, Christina og Birte Siim (2012). Democratization of Denmark – the inclusion of women in political citizenship, pp. 61-77 i Blanca Rodriques Ruiz og Ruth Rubio Marin (red.), *The Struggle for Female Suffrage in Europe: Voting to Become Citizens*. BRILL Academic Publishers. Series: International Studies in Sociology and Social Anthropology.
- Guul, Thorbjørn S. (2018). The individual-level effect of gender matching in representative bureaucracy. *Public Administration Review*. DOI: 10.1111/puar.12907.
- Hancock, Ange-Marie (2007). When multiplication doesn't equal quick addition: Examining intersectionality as a research paradigm. *Perspectives on Politics* 1: 63-79.
- Hemmings, Clare (2011). *Why Stories Matter: The Political Grammar of Feminist Theory*. Durham, NC: Duke University Press.
- Jensen, Sune Qvotrup og Ann-Dorte Christensen (2011). Interseksjonalitet som sociologisk begreb. *Dansk Sociologi* 22 (4): 71-88.
- Kantola, Joanna og Këvat Nousiainen (2009). Institutionalizing intersectionality in Europe: Introducing the theme. *International Feminist Journal of Politics* 11 (4): 459-477.
- Kimmel, Michael (2013). *Angry White Men: American Masculinity at the End of an Era*. New York: Nation Books.
- Knapp, Gudrun-Axeli (2005). Race, class, gender: Reclaiming baggage in fast travelling theories. *European Journal of Women's Studies* 12 (3): 249-265.
- Lykke, Nina (2005). Nya perspektiv på interseksjonalitet. Problem og möjligheter. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 2-3: 7-17.
- Marshall, Thomas H. (2003/1950). *Medborgerskab og social klasse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Mazur, Amy G. og Gary Goertz (2008). Introduction, pp. 1-13 i Gary Goertz og Amy G. Mazur (red.), *Politics, Gender and Concepts: Theory and Methodology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCall, Leslie (2005). The complexity of intersectionality. *Signs* 30 (3): 1771-1800.

- Midtbøen, Arnfinn H. og Mari Teigen (2019). Verdipolarisering i norsk kontekst? Avstand mellom elite og befolkning i holdninger til innvandring og likestilling. *Politica* 51 (1): 61-81.
- Mügge, Liza, Elizabeth Evans og Isabelle Engeli (2016). Introduction: Gender in European Political science education – taking stock and future directions. *European Political Science* 15 (3): 281-291.
- Mügge, Liza, Celeste Montoya, Akwugo Emejulu og S. Lauren Weldon (2018). Intersectionality and the politics of knowledge production. *European Journal of Politics and Gender* 1 (1-2): 17-36.
- Mørck, Yvonne (2005). Interseksjonalitet og diversitet: Fadime-sagen, pp. 65-87 i Henning Bech og Anne Scott Sørensen (red.), *Kultur på kryds og tværs*. Aarhus: Klim.
- Mørck, Yvonne og Bente Rosenbeck (2019). Intimt medborgerskab i det 21. århundrede. *Politica* 51 (1): 39-60.
- Nielsen, Vibeke Lehmann (2010). Den lille betingede forskel. *Politica* 42 (4): 377-396.
- Phoenix, Ann (2006). Interrogating intersectionality: Productive ways of theorising multiple positioning. *Kvinder, Køn & Forskning* 2006 (2-3): 21-30.
- Phoenix, Ann og Pamela Pattynama (2006). Editorial: Intersectionality. *European Journal of Women's Studies* 13 (3): 187-192.
- Politica* (2010). Temanummer: Køn og adfærd i den offentlige forvaltning. 42 (4).
- Rosenbeck, Bente (2014). *Har videnskaben køn?* København: Museum Tusculanums Forlag.
- Rönblom, Malin og Maud Eduards (2008). *Genusperspektiv på statsvetenskap*. Stockholm: Höskoleverket.
- Scott, Joan (1986). A useful category of historical analysis. *The American Historical Review* 91 (5): 1053-1075.
- Siim, Birte (2000). *Gender and Citizenship. Politics and Agency in France, Britain and Denmark*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Staunæs, Dorthe (2003). Where have all the subjects gone? Bringing together the concepts of intersectionality and subjectification. *Nora: Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 11 (2): 101-110.
- Staunæs, Dorthe (2004). *Køn, etnicitet og skoleliv*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur.
- Togeby, Lise (1994). *Fra tilskuer til deltager. Den kollektive politiske mobilisering af kvinder i Danmark i 1970'erne og 1980'erne*. Aarhus: Politica.
- Verloo, Mieke (2006). Multiple inequalities, intersectionality and the European Union. *European Journal of Women's Studies* 13 (3): 211-228.
- Vickers, Jill (2016). Can we change how political science thinks? "Gender mainstreaming" in a resistant discipline. Presidential address delivered to the Canadian

- Political Science Association, Ottawa, June 2, 2015. *Canadian Journal of Political Science* 48 (4): 747-770.
- Wade, Lisa og Myra Marx Ferree (2015). *Gender: Ideas, Interactions, Institutions*. New York: W.W. Norton & Company.
- Weldon, S. Laurel (2008). Intersectionality, pp. 193-218 i Gary Goertz og Amy G. Mazur (red.), *Politics, Gender and Concepts: Theory and Methodology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- West, Candace og Don H. Zimmermann (1987). Doing gender. *Gender & Society* 1: 125-151.
- Widerberg, Karin (2007). Køn og samfund, pp. 494-524 i Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen (red.), *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Yuval-Davis, Nira (2006). Intersectionality and feminist politics. *European Journal of Women's Studies* 13 (3): 193-209.

Ann-Dorte Christensen

Maskuliniteter, magt og intersektionalitet

Maskulinitetsforskningen analyserer mænds identitet, holdninger og praksis. Fokus er på den betydning, ”måden at være mand på” har i en bestemt kontekst og i relation til den position, man har i samfundet. Forskningsfeltet har bidraget til fornyelse af kønsforskningen, men området har også relevans for samfundsforskere i bred forstand, fx i forhold til at nuancere forståelsen af samfundets sociale differentieringer, politiske værdier og praksis. Teoretisk har maskulinitetsforskningen været domineret af teorien om hegemonisk maskulinitet og dens fokus på patriarkalske dominansstrukturer. Der argumenteres i artiklen for, at intersektionalitetsbegrebet er et velegnet alternativ, hvad angår at analysere komplekse og modsætningsfyldte identiteter, uligheder og magtrelationer. Dette begrundes gennem to empiriske eksempler: 1) mænd som det ekstreme køn i toppen og bunden af samfundet og 2) nye maskulinitetsidealer.

Hovedbudskabet i denne artikel er, at der er behov for større fokus på forskningsfeltet mænd og maskulinitet – ikke kun for kønsforskning, men også for samfundsvidenskabelig forskning i bred forstand. Maskuline identiteter og handlerepertoarer spiller fx en central rolle, når vi skal forstå mænds politiske holdninger og adfærd. Ser man på udviklingen i vælgeradfærd, er det kendetegnende, at mænd både i USA og Europa generelt stemmer mere højreorienteret end kvinder (Inglehart og Norris, 2000). Dette såkaldte ”moderne gender gap” præger også udviklingen blandt de danske vælgere, hvor især partierne Liberal Alliance og Dansk Folkeparti (og tidligere Fremskridtspartiet) er de mest rendyrkede mandepartier (Goul Andersen, 2017: 42; Goul Andersen og Shamshiri-Pedersen, 2016). Forskning viser også, hvordan fremmarchen af højrepopulistiske kræfter i både USA og Europa i høj grad er præget af traditionelle maskuline værdier (Kimmel, 2013; Norocel, 2010). Endelig spiller maskulinitet en afgørende, men overset rolle, når vi skal forstå politiske mobiliserings- og rekrutteringsprocesser til radikale og militante islamistiske organisationer (Necsef, 2016; Messerschmidt og Rohde, 2018).

En inddragelse af maskulinitetsperspektivet indebærer, at man bevæger sig ud over at se på kønsforskelle mellem kvinder og mænd til også at fokusere på den betydning, ”måden at være mand på” har i en bestemt kontekst og i relation til den position, man har i samfundet. Artiklen underbygger dette perspektiv teoretisk og empirisk. Teoretisk argumenterer jeg for, at en intersektionel tilgang er at foretrække frem for det mere udbredte perspektiv om hegemonisk

maskulinitet baseret på mænds patriarkalske magt. I det følgende begrunder jeg den intersektionelle tilgang, hvorefter jeg udfolder den empirisk gennem to eksempler: dels mænd som det ekstreme køn i toppen og bunden af samfundet og dels nye maskulinitetsidealer. Indledningsvis vil jeg dog først kort redegøre for forskningsfeltets udvikling, herunder hvordan jeg forstår mænd som køn.

Forskningsfeltet mænd og maskulinitet

Mande- og maskulinitetsforskningen opstod i forlængelse af kvinde- og kønsforskningen. Hvor sidstnævnte havde sit gennembrud i forbindelse med de feministiske strømninger fra slutningen af 1960'erne og frem, startede forskningen i mænd og maskulinitet i 1980'erne. Nogle af de væsentligste budskaber var:

- Et brud med opfattelsen af, at mænd er en ukønnet kategori, der repræsenterer "det universelle menneske". Ifølge den amerikanske sociolog Michael Kimmel betyder dette, at man som hvid middelklassemand ikke har nogen klasse, nogen race eller noget køn (Kimmel, 2000: 7).
- Fastholdelse af et kritisk feministisk perspektiv – dvs. tankegangen om, at samfundet er baseret på ulige kønsmagtrelationer og mænds dominans over kvinder. "Why does virtually every society divide social, political, and economic resources unequally between the genders? And why is it that men always get more?" (Kimmel, 2000: 2).
- Kritik af teorien om kønsroller og en problematisering af forklaringer baseret på mænds (og kvinders) individuelle egenskaber. Køn (maskulinitet såvel som femininitet) er historisk og kontekstuel bestemt og baseret på magtrelationer, hvilket indebærer øget vægt på strukturelle eller socialkonstruktivistiske tilgange (se uddybende Connell, 1987; Hearn, 1987; Kimmel, 1987; 2000).

Som inden for andre forskningsområder har der været løbende debat om afgrænsninger og definitioner. En af pionererne på området – den australske sociolog Raewyn Connell – har argumenteret for at bruge begrebet "maskuliniteter" og betonet, at maskulinitet handler om at "gøre køn" på en kulturelt acceptabel måde (Connell, 1987; 1995). Andre forskere – blandt andre den britisk-finske sociolog Jeff Hearn – har omvendt argumenteret for, at fokus på maskuliniteter rummer en risiko for, at begrebet bliver for abstrakt og uden tilknytning til praksis (Hearn, 1996). Gennem de seneste år har der været en tendens til igen at fokusere på kategorien "mand" med vægt på et intersektionelt udgangspunkt, der fremhæver forskelle inden for bestemte grupper af mænd (Hearn, 2015; Christensen og Jensen, 2014).

Men hvordan er mænd og maskulinitet blevet tematiseret i en dansk kontekst? Mandebevægelsen, der opstod i kølvandet på den radikale kvindebevægelse i 1970'erne, satte fokus på uligheden mellem kønnene og på de særlige omkostninger, dette havde i forhold til at "være mand" (Ervø, 1999: 18). Mandespørgsmålet blev imidlertid ikke en nær så stor del af det ligestillingspolitiske arbejde, som det fx var tilfældet i Norge og Sverige. Én forklaring på dette er, at dansk ligestillingspolitik i 1970'erne og 1980'erne i højere grad end i de andre skandinaviske lande var relateret til kvinders ligestilling på arbejdsmarkedet (Hearn og Pringle, 2006). En anden forklaring er, at spørgsmålet om mænds rettigheder har været meget kontroversielt i Danmark. Det kom blandt andet til udtryk i 1994, da det daværende Ligestillingsråd nedsatte Idegruppen om mænd, som med historiker Hans Bonde i spidsen skulle fremsætte et bud på mænds ligestillingsinteresser i en fremtidig ligestillingspolitik. Det lykkedes imidlertid aldrig at få etableret et konstruktivt samarbejde mellem Idegruppen og Ligestillingsrådet. Fx argumenterede Dansk Kvindesamfund for, at de centrale aktører i mandebevægelsen kun fokuserede på områder, som viste det mandlige køns klemte interesser (fx fædres rettigheder), mens de ignorerede den fortsatte ulighed mellem kønnene. I modsætning hertil fremførte Idegruppen, at kvindeorganisationerne ikke arbejdede aktivt for at integrere mandespørgsmålet i ligestillingsarbejdet (Ervø, 1999; Bonde, 1995; Christensen og Larsen, 2003). Idegruppen nedlagde sig selv i 1995.

Siden har det primært været spørgsmålet om fædres adgang barsel, der har præget den kønspolitiske dagsorden. Det er forblevet et kontroversielt spørgsmål, som er blevet blokeret af den politiske modstand mod statslig indgriben i ligestillingsspørgsmål i Danmark, hvilket betyder, at danske mænds rettigheder ved barsel er svagere end i de andre nordiske lande (Borchorst, 2015; Bloksgaard, 2014).

Jeg vil i det følgende diskutere den teoretiske udvikling af forskningsfeltet. Fokus er på den internationale udvikling, men jeg vil i diskussionen inddrage danske og nordiske eksempler.

Teorien om hegemonisk maskulinitet

Hvor kønsforskningen generelt har været kendetegnet af skiftende og konkurrerende teoretiske paradigmer, har der især været én teoretisk tilgang, som har dannet grundlag for diskussion og udvikling af forskningen i mænd og maskulinitet. Det drejer sig om teorien om hegemonisk maskulinitet, som blev formuleret af Raewyn Connell i 1995 og senere videreudviklet i samarbejde med den amerikanske sociolog James Messerschmidt.¹ Den grundlæggende tanke bag teorien er, at der findes én (hegemonisk) maskulinitetsform, der dominerer

andre maskuliniteter. Derudover er maskulinitet og femininitet bestemt ved deres ulige relation til hinanden, hvor maskulinitet konstrueres i relation til et kønsdominansperspektiv i forhold til femininitet. Disse to dominansformer er blevet betegnet som et internt og et eksternt hegemoni (Demetriou, 2001; Christensen og Jensen, 2014).

Det interne hegemoni tematiserer det hierarkiske forhold mellem forskellige maskulinitetsformer, hvor hegemonisk maskulinitet udtrykker den mest eftertragtede måde at være mand på, som alle andre maskulinitetsformer i en given kontekst positionerer sig i forhold til (Connell, 1995; Connell og Messerschmidt, 2005; Messerschmidt, 2012; Messerschmidt, 2014). Connell er inspireret af Antonio Gramscis magtforståelse og understreger, at den hegemoniske maskulinitet er et autoritativt ideal, som sjældent (måske aldrig) findes helt udfoldet hos enkeltpersoner eller -grupper. Ifølge Connell vil der ofte være en sammenhæng mellem de mest magtfulde mænd og de mest synlige bærere af hegemonisk maskulinitet (fx økonomisk elite). Men det behøver ikke være tilfældet, da den hegemoniske maskulinitet fx kan udtrykkes af skuespillere, sportsstjerner eller fiktive figurer (Connell, 1995). Pointen er, at den hegemoniske maskulinitet regulerer mænds praksisser, eftersom mænd vil stræbe efter at leve op til idealet eller blive straffet for ikke at gøre det.

Hegemonisk maskulinitet skal derfor forstås i relation til tre andre maskulinitetsformer: 1) underordnede maskuliniteter, som vedrører maskulinitetsformer, der er kulturelt, juridisk eller økonomisk domineret eller ekskluderet (fx homoseksuelle mænd), 2) "medvirkende" maskuliniteter, som drager nytte af den hegemonistiske maskulinitet uden selv at være hegemoniske (fx hvide mænd i lavere sociale grupper), og 3) marginaliserede maskuliniteter, dvs. mænd, som er potentielt marginaliserede i forhold til klasse og race (fx etniske minoritetsmænd) (Connell, 1995).

Det eksterne hegemoni vedrører den magtrelation, som er knyttet til samfundets patriarkalske kønssystem og dermed mænds dominans over kvinder. Det er en gennemgående pointe hos Connell, at der er en uløselig sammenhæng mellem det interne og det eksterne hegemoni. Dermed forudsættes der at være et sammenfald mellem den mest anerkendte måde at være mand på og mænds patriarkalske magt over kvinder. Denne centrale del af teorien er meget omdiskuteret, men i en opsamling af receptionen i 2016 fastholder James Messerschmidt, at det primære formål for maskulinitetsforskningen er at lokalisere hegemoniske maskulinitetsformer, også selvom disse måske ikke er de mest udbredte, synlige eller dominerende (Messerschmidt, 2016).

Selvom teorien om hegemonisk maskulinitet har haft stor gennemslagskraft, har der også været fremsat en række kritikpunkter. Af særlig relevans

for mit argument om et intersektionalitetsperspektiv er kritikken, at teorien er for strukturel og deterministisk og derfor ikke er velegnet til at analysere forandringer, ambivalenser og modsætninger. Det betyder, at teorien kun i ringe grad kan tematisere kompleksitet og modsætninger i forhold til mænds idealer og praksis (Christensen og Jensen, 2014; Johansson og Ottemo, 2013; Hearn et al., 2012). Det kan blandt andet være vanskeligt entydigt at afgøre, hvad der opfattes som det hegemoniske ideal, og hvad der bestemmer og konstruerer de tre underordnede maskulinitetsformer. Eksempelvis kan man ikke på et generelt niveau fremhæve homoseksuelle mænd som en per se underordnet og ekskluderet gruppe, da der jo som bekendt er vidt forskellige betingelser for og normative opfattelser af denne seksuelle praksis på tværs af landegrænser såvel som kulturelle felter.

På et mere overordnet niveau har en væsentlig del af kritikken, som nævnt ovenfor, rettet sig mod præmissen om en entydig sammenhæng mellem det interne og det eksterne kønshierarki, dvs. at den hegemoniske maskulinitet (den mest anerkendte måde at være mand på) samtidig også er den maskulinitetsform, der sikrer reproduktion af et givet samfunds patriarkalske kønsstruktur (Beasley, 2008; Hearn et al., 2012; Christensen og Jensen, 2014).

Ikke mindst nordiske forskere har kritiseret argumentet om, at den mest anerkendte maskulinitetsform samtidig skulle være den, der legitimerede mænds magt over kvinder. Dette skyldes, at denne sammenhæng ikke skaber rum for at forstå de ændringer, der har været i de normative maskulinitetsidealer i de nordiske velfærdsstater, hvor fx idealet om den ligestillingsorienterede mand er blevet mere og mere fremtrædende (Gottzén og Jonsson, 2012; Bach, 2016; Bloksgaard et al., 2015).

Jeg udfolder denne pointe nedenfor, men vil blot her fremhæve, at det nordiske eksempel viser, at mænds patriarkalske undertrykkelse af kvinder bør være et åbent empirisk spørgsmål. Nogle gange vil der være overensstemmelse mellem den mest anerkendte måde at være mand på og patriarkalske undertrykkelsesformer, mens det i andre tilfælde ikke er tilfældet. Heraf følger også, at det er nødvendigt med et dynamisk analytisk blik, der ikke kun fokuserer på reproduktion af magtforhold, men også på forandringer, modsætninger og forskelligheder (Christensen og Jensen, 2014).

Et intersektionelt maskulinitetsperspektiv

Christina Fiig har introduceret de grundlæggende principper i intersektionalitetsbegrebet (se introduktionen til dette temanummer [Fiig, 2019]). Jeg vil derfor koncentrere mig om at præcisere min egen forståelse og anvendelse af

begrebet. Samtidig vil jeg fokusere på de dele, der kan bidrage til at løse nogle af de problemer i maskulinitetsforskningen, som jeg har skitseret ovenfor.

Intersektionalitetsbegrebet har rod i sort amerikansk feminisme og i de sorte kvinders dobbelte undertrykkelse som køn og race i forhold til hvide kvinder og sorte mænd. Denne tankegang kan spores langt tilbage i de sorte amerikanske kvinders historie, men det var juristen Kimberle Crenshaw, der først teoretiserede begrebet (Crenshaw, 1989; 1991; se også Phoenix og Brah, 2004). Siden da har begrebet bevæget sig over ikke kun geografiske grænser, men også over akademiske discipliner og på tværs af forskellige emner og feministiske positioner. Den omfattende "begrebsrejse" har medført, at intersektionalitet gennem de sidste tre årtier har haft stor indflydelse på især kønsforskningen, men også på andre tværfaglige forskningsområder såsom race- og etnicitetsforskningen (Davis og Zarkov, 2017; Grib og Strid, 2017; Cho, Crenshaw og McCall, 2013).

Samtidig har intersektionalitet dog bevaret sin begrebsmæssige åbenhed og bidraget til at bygge bro mellem de mange og modsatrettede positioner inden for kønsforskningen (i den ene pol en radikal poststrukturalistisk tilgang, der opererer med ustabile og skiftende køns kategorier; i den anden pol en strukturel tilgang, der opererer med faste og stabile køns kategorier). Endvidere har begrebets åbenhed ifølge blandt andre Patricia Hill Collins sikret, at kønsforskningen herigennem har kunnet bevare og videreudvikle sin tilknytning til kritisk praksis i forhold til at forstå fx ulighed og sexismen (Collins, 2015; Collins og Bilge, 2016).

Intersektionalitet er et begreb, der indeholder både teoretiske og metodiske implikationer. Som en præcisering af min egen forståelse vil jeg fremhæve følgende:

(1) Det grundlæggende princip er, at *sociale kategorier som køn, klasse, etnicitet, race, alder mv. er gensidigt konstituerende både på et strukturelt/institutionelt niveau og på et identitetsmæssigt niveau*. Fx fungerer kategorier som køn, klasse og etnicitet som grundlæggende strukturer i samfundet, men de er samtidig centrale kategorier i konstruktionen af identitet. Dermed ser jeg sociale kategorier som formbare og konstruerede, men også kendetegnet af en vis form for materiel forankring (Christensen og Jensen, 2012; se også Lykke, 2005).

(2) Intersektionalitet lægger op til *multidimensionelle analyser* og dermed til at etablere en analytisk sammenhæng mellem forskellige niveauer af den sociale verden. Det gælder eksempelvis forholdet mellem på den ene side strukturelle og institutionelle forhold og på den anden side hverdagslivspraksis og identitetskonstruktioner. Gennem det multidimensionelle perspektiv kan man koble analyser på makro-, meso- og mikroniveau. Fx vil der være et tæt samspil

mellem velfærdsstatens institutioner (makro), foreninger og sociale fællesskaber (meso) og ansigt til ansigt-møder i hverdagen (mikro) (Yuval-Davis, 2006; 2007; Christensen og Jensen, 2012).

(3) Intersektionalitetsbegrebet lægger vægt på *dynamiske og procesorienterede analyser*. Kategorier som køn, klasse, etnicitet mv. skal dermed ikke analyseres som færdige slutpunkter, men i stedet som dynamiske kategorier, hvor betydninger skabes i mødet mellem kategorierne. Eksempelvis hænger kønnede, etnificerede og klasserelaterede processer uløseligt sammen, når man skal forstå de særlige betingelser, der kendetegner etniske minoritetsmænd, som er ekskluderet fra både arbejdsmarked og familie (Choo og Ferree, 2010; Christensen, Larsen og Jensen, 2017).

(4) Den gensidige konstituering af kategorierne og den dynamiske proces foregår ofte på en *paradoksal og modsætningsfyldt måde* med stor betydning for både identitetskonstruktioner samt magt og ulighed. Pointen er, at når kategorier mødes, kan de sommetider forstærke hinanden (fx mere køns- og raceulighed som blandt sorte kvinder i USA). Men omvendt kan kategorier også sommetider svække eller underkende hinanden (fx i forhold til kvindelige topledere, hvor kategorierne køn og klasse typisk krydser hinanden på en paradoksalsk måde i forhold til eksisterende uligheder). Pointen er, at sociale kategoriers betydning ændrer sig, når de ses i et intersektionelt perspektiv (Christensen og Jensen, 2012; Kofoed, 2005).

Det er bemærkelsesværdigt, at den omfattende gennemslagskraft, som intersektionalitet har haft inden for kønsforskningen generelt, kun i mindre grad har haft en afsmittende effekt på forskningen i mænd og maskulinitet. For mig at se har intersektionalitetsbegrebet meget at byde på i forhold til at imødekomme nogle af de svagheder, som teorien om hegemonisk maskulinitet indeholder. Det gælder fx ovennævnte deterministiske kønsmagtforståelse, hvor et intersektionelt perspektiv kan befordre en mere nuanceret analytisk tilgang, som bedre kan tematisere modsætningsfyldte magtrelationer både mellem kvinder og mænd og mellem mænd indbyrdes.

Nedenfor fremlægger jeg to eksempler, der kan illustrere dette argument. Det første drejer sig om mænd i toppen og bunden af samfundet, som især sætter fokus på spørgsmålet om social ulighed og interaktionen mellem køn/maskulinitet og klasse. Det andet handler om maskulinitetsidealer, og hvad der opfattes som de mest acceptable måder at være mand på. Dette eksempel sætter især fokus på spørgsmålet om nutidens maskulinitetsidealer og mænds identitetskonstruktion. Det skal understreges, at der er tale om eksempler og ikke fyldestgørende, sammenhængende analyser. Eksemplerne har ligeledes

forskellig status. Det første har karakter af en skitse til et forskningsfelt, som gennem flere år er blevet brugt til at begrunde relevansen af et magt- og maskulinitetsperspektiv, mens eksemplet om maskulinitetsidealer er baseret på resultater fra en analyse.

Mænd i toppen og bunden af samfundet

Spørgsmålet om en polarisering mellem mænd i henholdsvis samfundets "top" og "bund" blev formuleret i midten af 1990'erne, hvor Hans Bonde lancerede tesen om mænd som "det ekstreme køn". Tesen byggede på en antagelse om, at mænd er overrepræsenteret både i samfundets top og bund. Bonde foreslog en distinktion mellem "vindermænd" og "tabermænd" og argumenterede for, at mænd i langt højere grad skulle ses som en heterogen gruppe, der ikke kun fylder mest blandt topledere, men også blandt de marginaliserede og udstødte (Bonde, 1995; 2008).

Sociologerne John Andersen og Jørgen Elm Larsen har formuleret en lignende tese om "den sociale eksklusions kønsprofil" om det fænomen, at mænds samfundsmæssige position fremstår mere polariseret end kvinders, idet de privilegerede mænds magt modsvares af de underprivilegerede mænds afmagt. Andersen og Larsen argumenterer for, at social eksklusion i stigende grad er blevet et mandeproblem, idet ressourcetsvage mænd risikerer at blive ekskluderet (fra både arbejdsmarked og familie), mens det ser ud til, at kvinderne i denne sociale gruppe er bedre til at opbygge nye kompetencer og overlevelsesstrategier. Ud over at påpege væsentlige forskelle mellem kvinder og mænd er pointen også at fremhæve markante forskelle mellem henholdsvis privilegerede og underprivilegerede mænd, både hvad angår arbejde, familie og andre livsvilkår (Andersen og Larsen, 1996; Christensen og Larsen, 2008).

Tesen om en særlig polarisering blandt mænd i top og bund har desværre ikke dannet udgangspunkt for systematisk empirisk forskning. Fokus har i højere grad været på delaspekter som faderskab, arbejde og seksualitet, hvorimod der kun i ringe udstrækning er foretaget analyser, som kobler spørgsmålet om sociale uligheder til maskulinitet. Jeg vil nedenfor kort begrunde tesens relevans og samtidig illustrere, hvordan teorien om hegemonisk maskulinitet ville få vanskeligt ved at forklare det komplekse samspil mellem køns- og klasseuligheder, hvorimod det intersektionelle greb om kategoriernes modsætningsfyldte samspil er velegnet til at forstå, hvordan ulighed på en gang både forstærkes og svækkes.

Tager vi den økonomiske elite som et udtryk for "toppen" af samfundet, viser undersøgelser fra World Economic Forum, at danske kvinder kun udgør 27 pct. af ledere i både den private og den offentlige sektor (World Econo-

mic Forum, 2016). Mænds overrepræsentation i den økonomiske elite er også dokumenteret i undersøgelsen "Firmaets mænd", som lokaliserer 100 danske topdirektører, hvoraf 98 er mænd (Ellersgaard og Larsen, 2011). Ser vi på bestyrelsesposter, udgør andelen af kvindelige generalforsamlingsvalgte bestyrelsesmedlemmer i børsnoterede selskaber kun 16 pct. (Minister for ligestilling, 2017).

Hvad angår "bunden" af samfundet, er det dokumenteret, at mænd på flere områder har dårligere vilkår end kvinder. Det gælder ikke så meget i forhold til socioøkonomiske indikatorer, men inddrages andre marginaliseringsfaktorer, kan man konstatere, at mænd i flere perioder har været overrepræsenterede blandt de langtidsarbejdsløse og blandt de grupper af beskæftigede, der står uden sikkerhedsnet (se fx Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, 2009).

Generelt er mænds levetid fire år kortere end kvinders, ligesom mænd er mindre tilbøjelige til at opsøge en læge, end kvinder er (Arensborg et al. 2017). Disse generelle kønsforskelle forstærkes af sociale forskelle mellem mænd. Således er dødeligheden for ufaglærte mænd fem gange højere end for højtuddannede mænd, mens den tilsvarende "kun" er tre og en halv gang så høj for kvinder (Sundhedsstyrelsen, 2013). Inddrages bredere marginaliseringsfaktorer, viser undersøgelser, at mænd fx udgør 80-90 pct. af de hjemløse, ligesom mænd er kraftigt overrepræsenterede i forhold til kriminalitet (Arensborg et al., 2017).

Meget tyder således på, at der fortsat sker en markant reproduktion af mænds privilegerede position i samfundets top, samt at kontinuummet af sociale forskelle og ulighed (spændvidden fra top til bund) ser ud til at være større blandt mænd end blandt kvinder. Samtidig viser dette, at social ulighed mellem kvinder og mænd ikke kun handler om køn, men også om, hvordan køn interagerer med andre forskelssættende kategorier. Jeg har her fremhævet klasse og socioøkonomiske forhold, men fx er etnicitet også en relevant kategori, når vi ønsker at forstå, hvilke maskulinitetspositioner der potentielt er marginaliserede i dansk sammenhæng i dag (Christensen, Larsen og Jensen, 2017).

Kan dette spørgsmål om mænd i top og bund forklares med teorien om hegemonisk maskulinitet? Ja, det kan det til en vis udstrækning, og Connell har i nogle af sine seneste arbejder vist, at teorien om hegemonisk maskulinitet kan være en vigtig tilgang til at forstå de hegemoniske magtstrukturer, der knytter sig til den økonomiske topeelite i en global økonomi (Connell, 2016). På den anden side formår teorien ikke at opstille fyldestgørende forklaringer på kompleksiteten i den sociale eksklusions kønsprofil i det danske samfund. Det skyldes, at der vil være for meget fokus på én magtdimension – nemlig mænds patriarkalske magt over kvinder – og for lidt fokus på de interne magt-

forskelle mellem mænd. Og mens reproduktionen af patriarkalske magtstrukturer givetvis kan forklare, hvorfor mænd forbliver overrepræsenteret i toppen af samfundet, er teorien utilstrækkelig i forhold til at forklare, hvorfor nogle mænd delegeres en marginaliseret position. Vi vil fx ikke få tematiseret de tab af handlestrategier i hverdagslivet, som grupper af ufaglærte mænd oplever som følge af strukturelle forandringer på det globale arbejdsmarked. Vi vil heller ikke kunne forklare de processer af ”andengørelse” og stigmatisering, som nogle grupper af etniske minoritetsmænd oplever, da de inden for teorien om hegemoniske maskulinitet primært risikerer at blive opfattet som repræsentanter for patriarkalske og ikke ligestillingsorienterede maskulinitetspositioner.

Som nævnt ovenfor har intersektionalitetsperspektivet mere at byde på, fordi det i højere grad lægger op til analyser af, hvordan det intersektionelle samspil mellem køn og klasse konkret udspiller sig på modsætningsfyldte måder. Det er fx tilfældet, hvis man skal forklare, hvordan kønnet (i mødet med klasse) er med til at fremme og styrke mænds privilegerede magt i toppen af samfundet, mens kønnet (i mødet med klasse) samtidig kan være med til at forstærke de underprivilegerede mænds marginaliserede position. Kategorierne giver derfor ikke tilstrækkelig mening i sig selv. I stedet indgår de i en kompleks social differentiering, hvor konsekvensen af den betydning, én social kategori har, kan ændres markant i mødet med andre kategorier.

Maskulinitetsidealer i forandring

Der findes en række eksempler på nordisk forskning, der har fremhævet, at der er sket store ændringer i maskulinitetsidealene gennem de seneste tre årtier. Dette gælder både på et institutionelt niveau i velfærdsstaten, hvor idealet om ligestilling mellem kønnene er blevet en integreret del, og i den konkrete hverdagspraksis, hvor der i vid udstrækning er grupper af mænd, som støtter ligestilling og en maskulinitetspraksis, der fremmer ligestilling mellem kønnene (se fx Aarseth, 2009; Bach, 2016; 2017; Brandt og Kvale, 2014; Bloksgaard et al., 2015).

Selvom dette overordnede ideal har sat nye betingelser for mænds praksis, har det imidlertid også skabt en række modsætninger og synliggjort forskelle mellem mænd. Det drejer sig for det første om modsætningen mellem idealer og praksis, som ses både på et institutionelt niveau, hvor fx danske fædre som nævnt tidligere har de svageste rettigheder i forhold til barselsorlov i Norden, og på et praksisniveau, hvor der fortsat er stor forskel på arbejdsdelingen mellem kvinder og mænd i familien (Borchorst, 2015; Bloksgaard, 2014). For det andet drejer det sig om sociale differentieringer mellem mænd i forhold til klasse, etnicitet, alder mv. Fx er det blevet fremhævet, hvordan det især er vel-

uddannede middelklassemand, der repræsenterer idealet om den ligestillingsorienterede mand (Bloksgaard et al., 2015; Bach, 2017). Og for det tredje har forskning vist, at ”den ideelle mand” (der støtter ligestilling og et nærværende faderskab) især relateres til ”hvide middelklassemand”, som ofte – fx i politiske og offentlige diskurser – bruges som negativ positionering i forhold til andre grupper af mænd – typisk mænd med etnisk minoritetsbaggrund. Det betyder, at de ændrede maskulinitetsidealer samtidig har skabt nye distinktioner mellem forskellige grupper af mænd (Gottzén og Jonsson, 2012; Christensen, Larsen og Jensen, 2017).

Der findes desværre ingen større sammenfattende undersøgelse over disse ændringer i maskulinitetsidealer i Danmark. Men der blev i forbindelse med ”MARS-projektet – Mænd, arbejdsulykker og sikkerhed” foretaget både en kvantitativ surveyundersøgelse og en kvalitativ fokusgruppeundersøgelse, som inddrog spørgsmål om opbakning til traditionelle maskulinitetsidealer, forestillinger om nutidens idealmand såvel som praksis i forhold til ligestilling. Den kvantitative surveyundersøgelse blev udført 2010-2012 i to mandsdominerede brancher (slagteriarbejdere og ambulancereddere). Den kvalitative fokusgruppeundersøgelse blev foretaget i 2011 og var sammensat af to fokusgrupper af højtuddannede mænd (i København og Aalborg) samt tre fokusgrupper af lavtuddannede mænd (en gruppe i København og to i Aalborg).²

Den kvantitative undersøgelse viser, at det i gennemsnit kun er ca. 10 pct. af mændene fra de to brancher, der tilslutter sig de traditionelle maskulinitetsidealer. Der er også en tendens til, at disse idealer i højere grad findes blandt slagteriarbejdere end blandt ambulancereddere og blandt ældre end blandt yngre mænd i de to brancher. Det er rimeligt at antage, at tilslutningen til de traditionelle maskulinitetsidealer blandt mænd i al almindelighed vil være lavere end blandt de faglærte og ufaglærte mænd i de to brancher, fordi lavtuddannede generelt udviser højere grad af støtte til traditionelle maskulinitetsidealer end højtuddannede (Bloksgaard et al., 2015; Bach, 2016). Samlet set ser det således ikke ud til, at der i en dansk kontekst er megen opbakning til traditionelle maskulinitetsidealer.

Fokusgruppeanalyserne bekræfter dette billede. Fremfor tilslutning til traditionelle maskulinitetsidealer er den dominerende opfattelse snarere, at den mest accepterede måde at være mand på i dag er forbundet med idealer om ligestilling mellem kønnene. På den anden side viser undersøgelsen også væsentlige forskelle mellem forskellige grupper af mænd såvel som betydningsfulde modsætninger i den enkelte mands maskulinitetspraksis. Dette gælder for det første i forhold til opfattelsen af ”den mandlige arbejder”. Der er her enighed om, at kvinder og mænd skal have samme muligheder på arbejdsmar-

kedet, men det er også tydeligt, at traditionelle forventninger om, at mænd er de primære forsørgere, fortsat spiller en væsentlig rolle. Dette kommer blandt andet til udtryk ved, at arbejdsløse mænd (der ikke forventes at kunne forsørge sig selv og deres familie) placeres lavest i det maskuline hierarki. For det andet gælder det i forhold til spørgsmålet om ”den nærværende far”, hvor det fremhæves som et vigtigt ideal for en mand at have en familie og at være en engageret far. For nogle – men ikke for alle – er dette ideal ligeledes forbundet med en højere grad af ligestilling i hjemmet (se også Forsberg, 2007; Bach, 2016; Aarseth, 2009). I lighed med andre undersøgelser viser fokusgrupperne imidlertid, at idealet om den nærværende far er mere udbredt blandt højtuddannede end blandt lavtuddannede mænd, samt at der blandt lavtuddannede er større tilslutning til dette ideal blandt de yngre end blandt de ældre grupper af mænd (Brandt og Kvale, 2014).

Samlet set peger resultaterne fra MARS-projektet på, at der ikke længere er tilslutning til traditionelle maskulinitetsidealer, men i stedet til mere ligestillingsorienterede idealer, hvor forestillingen om den nærværende far spiller en vigtig rolle. Materialet giver ikke mulighed for at vurdere ændringer over tid, men det peger på væsentlige modsætninger, idet nogle af de formulerede ligestillingsidealer samtidig fastholder traditionelle forventninger til mænd, fx om at være den primære forsørger for familien. Ligeledes synliggør idealerne interessante forskelle i forhold til, hvilke grupper af mænd der lever op til nutidens maskulinitetsidealer, hvor fx arbejdsløse delegeres nedad i det maskuline hierarki. Endelig viser analysen, at der er væsentlige klasseforskelle i forhold til idealet om den nærværende far, og at alder spiller en rolle i forhold til lavtuddannede mænds tilslutning til dette ideal.

Resultaterne kan bruges til at perspektivere den teoretiske diskussion om mænd og maskulinitet. Jeg har ovenfor kritiseret, at teorien om hegemonisk maskulinitet grundlæggende er baseret på den præmis, at den mest accepterede maskulinitetsform samtidig er den, der legitimerer patriarkatet og mænds dominans over kvinder. Resultaterne fra MARS-projektet underbygger denne kritik, da de viser, at det i en dansk kontekst er muligt at identificere dominerende maskulinitetsidealer, som *ikke* er baseret på mandedominans og patriarkat. Tværtimod sætter den ringe tilslutning til de traditionelle maskulinitetsidealer et stort spørgsmålstejn ved legitimiteten af et sådant ideal. Samtidig synliggør analysen et hierarki mellem forskellige maskulinitetsformer, men også at dette hierarki er konstrueret på en kompleks og modsætningsfyldt måde, hvor tilslutningen til idealer om ligestilling og nærværende faderskab eksisterer side om side med traditionelle forestillinger om mænd som hovedforsørger.

Dette nuancerede blik på nutidens maskulinitetsidealer kan fremanalysere inden for rammer af intersektionalitetsperspektivets fokus på samspillet mellem forskellige kategorier som køn/maskulinitet, klasse og alder. Til gengæld ville det være vanskeligt at analysere i forhold til teorien om hegemonisk maskulinitet, fordi udgangspunktet her ville være at lokalisere mænds patriarkalske dominans over kvinder. Dette kønsdominansforhold ville ikke kun være fremtrædende i analysen magtrelationer mellem kvinder og mænd, men også det afgørende vurderingskriterium i forhold til interne hierarkier mellem mænd og de underordnede maskulinitetsformer, som Connell betegner dem. Dermed ville væsentlige modsætninger mellem kønsidealer og -praksis gå tabt sammen med en nuanceret opfattelse af, hvordan der opstår meningsskabende processer i forhold til nutidens maskulinitetsidealer i mødet mellem køn, klasse og alder.

Konklusion

Set i et nordisk komparativt perspektiv kom diskussionen om mænd som køn senere til Danmark og har haft mindre gennemslagskraft end i de andre lande. En af konsekvenserne af dette ses i dag i forhold til danske fædres barselsretigheder, som er betydeligt svagere end i de andre nordiske lande.

Den teoretiske udvikling af forskningsfeltet mænd og maskulinitet har i vid udstrækning været domineret af teorien om hegemonisk maskulinitet, som forudsætter en sammenhæng mellem mænds patriarkalske magt over kvinder og det interne magthierarki mellem mænd. I stedet for at bygge videre på en sådan deterministisk forståelse, der ikke kan lokalisere det opbrud, der har været i de normative maskulinitetsidealer i de nordiske lande, har jeg foreslået at vende blikket mod intersektionalitetsbegrebet. Dette først og fremmest, fordi man herigennem kan tematisere de konkrete dynamiske og modsætningsfyldte processer, hvor køn og maskulinitet får betydning i mødet med andre kategorier, både som social differentieringsfaktor og som identitetsmarkør.

Som en konkretisering af denne teoretiske position har jeg først diskuteret spørgsmålet om mænd i toppen og bunden af samfundet og det faktum, at mænd er overrepræsenterede både blandt de privilegerede og de underprivilegerede grupper i det danske samfund. Det intersektionelle perspektiv har vist, hvordan især koblingen mellem køn og klasse kan bidrage til at identificere komplekse kønnede magtrelationer, som både sætter fokus på mænds fortsatte dominans over kvinder i toppen af samfundet, men også de markante forskelle, der er mellem forskellige grupper af mænd fra samfundets top til bund.

Jeg har dernæst diskuteret maskulinitetsidealer og vist, at der i en dansk kontekst er ringe opbakning til traditionelle maskulinitetsidealer. I stedet er

det muligt at lokalisere dominerende maskulinitetsidealer, som ikke bygger på mandedominans og patriarkat, men i stedet på idealer, der støtter ligestilling mellem kønnene og et nærværende faderskab. Jeg har også her forholdt mig kritisk til brugbarheden af teorien om hegemonisk maskulinitet og argumenteret for, at man gennem interseksionalitetsbegrebet kan få et bedre analytisk greb om det opbrud, men også de modsætninger, der er i nutidens maskulinitetsidealer.

Afslutningsvist vil jeg fremhæve, at der er store forskningsmæssige potentialer i at videreudvikle maskulinitetsperspektivet. Det har været en tiltrængt fornyelse af kønsforskningen, at mænd nu udgør en central kønnet kategori, og der er opbygget væsentlig viden om mænds livsvilkår og identitet såvel som om kønsmagten i samfundet. Men som jeg nævnte indledningsvist, er maskulinitetsperspektivet også relevant for den samfundsvidenskabelige forskning i mere bred forstand. Således har jeg i artiklen vist, hvordan fokus på mænd og maskulinitet i et interseksionelt perspektiv kan styrke forståelsen af kompleksiteten i samfundets sociale polarisering og underliggende differentieringsformer.

Skal man forstå nogle af nutidens markante udfordringer, hvad angår nationalisme, højrepopulisme og islamistisk radikalisering, er det ikke tilstrækkeligt at konstatere, at disse strømninger i vid udstrækning er præget af mænd. Det er helt afgørende også at kunne analysere, hvilken betydning bestemte maskulinitetsidealer og forventninger til det at være mand i en bestemt social og kulturel kontekst har i forhold til skabelse af politiske holdninger, identiteter og protester.

Noter

1. En anden fremtrædende teoretisk position inden for forskning i mænd og maskulinitet har været CSMM – Critical Studies on Men and Masculinities, som især Jeff Hearn har repræsenteret. Denne tilgang har understreget mænds praksis og gennem en normativ tilknytning til en feministisk tilgang understreget, at spørgsmålet om kønsmagt står centralt. Der har været fokus på seksualitet, faderskab, følelser, hverdagsliv mv., men Hearn har i sine seneste arbejder argumenteret for nødvendigheden af at lægge mere vægt på ”større” historiske, sociale og politiske områder (se fx Hearn, 2015). En anden tilgang ses hos Eric Anderson (2009), der har udviklet begrebet ”inkluderende maskuliniteter”, eller Bridges og Pascoe (2014), der lægger vægt på hybride maskuliniteter.
2. MARS-projektet – Mænd, arbejdsulykker og sikkerhed var et samarbejdsprojekt mellem Institut for Sociologi og Socialt Arbejde på Aalborg Universitet og Arbejdsmedicinsk Klinik, Regionshospitalet i Herning. Den kvantitative undersøgelse var tilrettelagt som et prospektivt kohortestudie med en survey med 2.500 tilfældigt

udvalgte slagteriarbejdere fordelt på 28 slagterier (svarprocent: 55) samt 3.888 ambulanceredde fordelt på 127 brand- og redningsstationer (svarprocent: 63). De traditionelle maskulinitetsidealer er operationaliseret ud fra den internationalt anerkendte MRNI-skala (Male Norms Inventory) med inddragelse af følgende fire underskalaer: *extreme self-reliance*, *aggression*, *dominance* og *restrictive emotionality*. Lektor Claus D. Hansen har haft hovedansvaret for udarbejdelse af spørgeskema og analyse af data (se uddybende slutrapport fra projektet, Christensen et al., 2014). Den kvalitative fokusgruppeundersøgelse var eksplorativ. Fokusgrupperne var sammensat af etniske danskere med hensyntagen til spredning i forhold til alder, social baggrund og geografisk tilhørsforhold. Lektor Lotte Bloksgaard og lektor Sune Qvortrup Jensen har haft hovedansvaret for dataindsamling. Fokusgruppeundersøgelsens hovedresultater er publiceret i artiklen Bloksgaard et al., 2014. Foruden disse to undersøgelser blev der også under MARS-projektet udarbejdet et ph.d.-projekt, der bestod af en kvalitativ etnografisk undersøgelse af sammenhængen mellem maskulinitets- og sikkerhedspraksis blandt danske ambulanceredde (Kyed, 2014).

Litteratur

- Aarseth, Helene (2009). From modernized masculinity to degendered lifestyle projects: Changes in men's narratives on domestic participation 1990-2005. *Men and Masculinities*, 11 (4): 424-440.
- Andersen, John og Jørgen Elm Larsen (1996). Køn, fattigdom og empowerment. *Dansk Sociologi* 3: 61-72.
- Anderson, Eric (2009). *Inclusive masculinities. The changing nature of masculinities*. New York: Routledge.
- Anthias, Foya og Nira Yuval-Davies (1983). Contextualizing feminism: Gender, ethnic and class divisions. *Feminist Review* 15: 62-75.
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (2009). *Arbejdsmarked: Mænd uden økonomisk sikkerhedsnet*. Rapport fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. København: AE.
- Arensborg, Kenneth, Jytte Nielsen, Jørgen Poulsen og Michael Thing (2017). Tal og Køn. E-bog. Systime. <https://talkon.systime.dk/> (2. december 2018).
- Bach, Anna Sofia (2017). The ambiguous construction of nondominant masculinity: Configuring the "new" man through narratives of choice, involved fatherhood, and gender equality. *Men and Masculinities*, online juni 2017.
- Bach, Anna Sofia (2016). *Morgendagens mænd*. Ph.d.-afhandling, Sociologisk Institut, Københavns Universitet.
- Beasley, Chris (2008). Rethinking hegemonic in a globalizing world. *Men and Masculinities* 11 (1): 86-103.

- Bloksgaard, Lotte, Ann-Dorte Christensen, Sune Qvotrup Jensen, Claus D. Hansen, Morten Kyed og Kent Jacob Nielsen (2015). Masculinity ideals in a contemporary Danish context. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 3 (1): 152-169.
- Bloksgaard, Lotte (2014). Negotiating leave in the workplace: Leave practices and masculinity constructions among Danish fathers, pp. 141-161 i Gudny Björk Eydal og Tine Rostgaard (red.), *Fatherhood in the Nordic Welfare States: comparing Care Policies and Practice*. Bristol: Polity Press.
- Bonde, Hans (1995). Det tavse køn skal have mæle. *Nordens män – en skiftande skara*. Nord 1995: 36.
- Bonde, Hans (2008). *Det ekstreme køn. Sport, politik og maskulinitet*. Gjern: Hovedland.
- Borchorst, Anette (2015). Mor, far, staten og småbørnene, pp. 147-169 i Anette Borchorst og Drude Dahlerup (red.), *Før og efter stemmeretten – køn, demokrati og velfærd*. Frederiksberg: Frydenlund.
- Brandt, Berit og Elin Kvale (2014). Parental leave and classed father practices, pp. 121-140 i Gudny Björk Eydal og Tina Rostgaard (red.), *Fatherhood in the Nordic Welfare States: comparing Care Policies and Practice*. Bristol: Policy Press.
- Bridges, Tristan og C. J. Pascoe (2014). Hybrid masculinities. New directions in the sociology of men and masculinities. *Sociology Compass* 8 (3): 246-258.
- Cho, Sumi, Kimberlé W. Crenshaw og Leslie McCall (2013). Toward a field of intersectionality studies: Theory, applications, and praxis. *Signs* 38 (4): 785-810.
- Choo, Hae Yeon og Myra Marx Ferree (2010). Practicing intersectionality in sociological research: A critical analysis of inclusions, interactions, and institutions in the study of inequalities. *Sociological Theory* 28 (2): 129-149.
- Christensen, Ann-Dorte og Sune Qvotrup Jensen (2012). Doing intersectional analysis: Methodological implications for qualitative research. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 20 (2): 109-125.
- Christensen Ann-Dorte og Sune Qvotrup Jensen (2014). Combining hegemonic masculinity and intersectionality. *Norma – International Journal for Masculinity Studies* 9 (1): 60-75.
- Christensen, Ann-Dorte og Jørgen Elm Larsen (2003). Mænds ligestilling – om behovet for en differentieret ligestillingsforståelse, pp. 125-144 i Anette Borchorst og Drude Dahlerup (red.), *Ligestillingspolitik som diskurs og praksis*. København: Samfundslitteratur.
- Christensen, Ann-Dorte og Jørgen Elm Larsen (2008). Gender, class, and family: Men and gender equality in a Danish context. *Social Politics. International Studies in Gender State and Society* 15 (1): 53-78.

- Christensen Ann-Dorte, Jeppe Fuglsang Larsen og Sune Qvotrup Jensen (2017). Marginalized adult ethnic minority men in Denmark: The case of Aalborg East, pp 170-188 i Thomas Johansson and Chris Haywood (red.), *Marginalized Masculinities: Contexts, Continuities and Change*. Oxford: Routledge.
- Christensen, Ann-Dorte, Kent Jacob Nielsen, Claus D. Hansen, Morten Kyed, Lotte Bloksgaard og Sune Qvotrup Jensen (2014). *MARS: Mænd, arbejdsulykker og sikkerhed*. Slutrapport. Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Aalborg Universitet og Arbejdsmedicinsk Klinik, Regionshospitalet Herning.
- Collins, Patricia Hill (1998). It's all in the family: Intersections of gender, race and nation. *Hypatia* 13 (3): 62-82.
- Collins, Patricia Hill (2015). Intersectionality's definitional dilemmas. *Annual Review Sociology* 41: 1-20.
- Collins, Patricia Hill og Sirma Bilge (2016). *Intersectionality*. Malden, MA: Policy Press.
- Combahee River Collective (1977/1983). The Combahee River Collective statement, pp. 264-274 i Barbara Smith (red.), *Home Girls: A Black Feminist Anthology*. New York: Women of Color Press.
- Connell, Raewyn W. (1987). *Gender and Power*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, Raewyn W. (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, Raewyn W. og James W. Messerschmidt (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society* 19: 829-859.
- Connell, Raewyn W. (2016). Masculinities in global perspective: Hegemony, contestation, and changing structures of power. *Theory and Society* 45 (4): 303-318.
- Crenshaw, Kimberle (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *The University of Chicago Legal Forum* 1989 (1): 139-167.
- Crenshaw, Kimberle (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics and violence against women of colour. *Stanford Law Review* 43: 1241-1299.
- Davis, Kathy (2008). Intersectionality as a buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. *Feminist Theory* 9 (1): 67-85.
- Davis, Kathy og Dubravka Zarkov (2017). Retrospective on intersectionality. *European Journal of Women's Studies*. Virtual Special Issue: Intersectionality. 24 (4): 313-320. doi.org/10.1177%2F1350506817719393.
- Demetriou, Demetris Z. (2001). Connell's concept of hegemonic masculinity: A critique. *Theory and Society* 30 (3): 337-361.
- Ellersgaard, Christoph Houman og Anton Grau Larsen (2011). Kulturel kapital blandt topdirektører i Danmark – en domineret kapitalform. *Dansk Sociologi* 22 (3): 9-29.
- Ervø, Søren (1999). Den politiserede mandlighed, pp. 17-29 i Søren Ervø, Peter Andersen Hove og Nanna Mik-Meyer (red.), *Mænd på vej*. København: Ligestillingsrådet.

- Fiig, Christina (2019). Skarpere med end uden? Kønsforskning og politologi. *Politica* 51 (1): 5-18.
- Forsberg, Lucas (2007). Negotiating involved fatherhood: Housework, childcare and spending time with children. *NORMA – Nordic Journal for Masculinity Studies* 2 (2): 109-126.
- Gottzén, Lucas og Rickard Jonsson. (2012). Goda män och andra män, pp 7-25 i Lucas Gottzén og Rickard Jonsson (red.), *Andra män. Maskulinitet, normskapande och jämställdhet*. Malmö: Gleerups Utbildning.
- Goul Andersen, Jørgen (2017). Portræt af vælgeres social-demografi, pp. 41-67 i Kasper Møller Hansen og Rune Stubager (red.), *Oprør fra udkanten – Folketingsvalget 2015*. København: Djøf Forlag.
- Goul Andersen, Jørgen og Ditte Shamshiri-Pedersen (red.) (2016). *Fra krisevalg til jordskredsvalg: Vælgere på vandring 2011-2015*. København: Frydenlund Academic.
- Grib, Lena og Sofia Strid (2017). Intersektionella gränser. *Tidsskrift för genusvetenskap* 38: 3-9.
- Hancock, Ange-Marie (2007a). Intersectionality as a normative and empirical paradigm. *Politics and Gender* 3: 248-254.
- Hancock, Ange-Marie (2007b). When multiplication doesn't equal quick addition: Examining intersectionality as a research paradigm. *Perspectives on Politics* 5: 63-79.
- Hearn, Jeff (1987). *The Gender of Oppression: Men, Masculinity and the Critique of Marxism*. Brighton: Wheatsheaf.
- Hearn, Jeff (1996). Is masculinity dead? A critical account of the concepts of masculinity and masculinities, pp. 202-217 i Máirtín Mac an Ghaill (red.), *Understanding Masculinities: Social Relations and Cultural Arenas*. Milton Keynes, PA: Open University Press.
- Hearn, Jeff og Keith Pringle (2006). *European Perspectives on Man and Masculinities: National and Transnational Approaches*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Hearn, Jeff, Marie Nordberg, Kjerstin Andersson, Dag Balkmar, Lucas Gottzén, Roger Klinth, Keith Pringle og Linn Sandberg (2012). Hegemonic masculinity and beyond: 40 years of research in Sweden. *Men and Masculinities* 15 (1): 31-55.
- Hearn, Jeff (2015). *Men of the World, Genders, Globalizations, Transnational Times*. London: Sage.
- Hearn, Jeff. (2011). Neglected intersectionalities in studying men: Age(ing), virtuality, transnationality, pp. 89-104 i Helma Lutz, Maria Teresa Herrera Vivar og Linda Supik (red.), *Framing Intersectionality: Debates on a Multi-faceted Concept in Gender Studies*. Farnham: Ashgate.
- hooks, bell (1989). *Talking Back: Thinking Feminist, Thinking Black*. Cambridge, MA: South End Press.

- Hoel, Anette (2015). From "difference" to complexity in men and masculinity studies: Exploring research methods. *NORMA – International Journal for Masculinity Studies* 10 (1): 5-9.
- Inglehart, Ronald og Pippa Norris (2000). The developmental theory of the gender gap: Women's and men's voting behavior in global perspective. *International Political Science Review* 21 (4): 441-463.
- Johansson, Thomas og Andreas Ottemo (2013). Ruptures in hegemonic masculinity: The dialectic between ideology and utopia. *Journal of Gender Studies* 24 (2): 192-206.
- Kimmel, Michael (red.) (1987). *Changing Men: New Directions in Research in Men and Masculinity*. Newbury Park, CA: Sage.
- Kimmel, Michael (2000/2004). *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.
- Kimmel, Michael (2013). *Angry White Men. American Masculinity at the End of an Era*. New York: Nation Books.
- Kofoed, Jette (2005). Holddeling: Når der gøres maskulinitet og hvidhed. *Kvinder, Køn og Forskning* 14 (3): 42-52.
- Kyed, Morten (2014). *John Wayne og Tarzan arbejder her ikke længere. En etnografisk fortælling om maskulinitet, sikkerhed og redderskab*. Ph.d.-afhandling, Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Aalborg Universitet.
- Lykke, Nina (2005). Nya perspektiv på interseksjonalitet. Problem og möjligheter. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 2-3: 7-17.
- McCall, Leslie (2005). The complexity of intersectionality. *Signs* 30 (3): 1771-1800.
- Mellström, Ulf (2006). Nytt faderskap i skärningspunkten mellan produktion och reproduktion? Män och fäder i högteknologiska yrken. *Socialvetenskaplig Tidskrift* 13 (2): 114-129.
- Messerschmidt, James W. (2012). Engendering gendered knowledge: Assessing academic appropriation of hegemonic masculinity. *Men and Masculinities* 15: 56-76.
- Messerschmidt, James W. (2014). *Masculinities in the Making. From the Local to the Global*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Messerschmidt, James W. (2016). *Hegemonic Masculinity: Formulation, Reformulation, and Amplification*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Messerschmidt, James W. og Achim Rohde (2018). Osama Bin Laden and his Jihadist global hegemonic masculinity. *Gender & Society* 32 (5): 663-685.
- Minister for ligestilling (2017). Redegørelse/perspektiv – og handlingsplan.
- Necef, Mehmet Ümit (2016). If men were men then women would be women: ISIL's construction of masculinity and femininity. *News Analysis May 2016*, Center for Mellemøststudier.

- Norocel, Cristian (2010). Constructing radical right populist resistance: Metaphors of heterosexual masculinities and the family question in Sweden. *NORMA – International Journal for Masculinity Studies* 5 (2): 169-183.
- Phoenix, Ann (2006). Interrogating intersectionality: Productive ways of theorising multiple positioning. *Kvinder, Køn og Forskning* 15: 21-30.
- Phoenix, Ann og Avtar Brah (2004). Ain't I a woman? Revisiting Intersectionality. *Journal of International Women's Studies* 5 (3): 75-86.
- Phoenix, Ann og Pamela Pattynama (2006). Editorial: Intersectionality. *European Journal of Women's Studies* 13 (3): 187-192.
- Staunæs, Dorte (2003). Where have all the subjects gone? Bringing together the concepts of intersectionality and subjectification. *Nora – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 11 (2): 101-110.
- Sundhedsstyrelsen (2013). Rigtige mænd går til lægen. <https://www.sst.dk/da/sundhed-og-livsstil/maend> (2. december 2018).
- Wetherell, Margaret og Nigel Edley (1999). Negotiating hegemonic masculinity: Imaginary positions and psycho-discursive practices. *Feminism & Psychology* 9: 335-356.
- World Economic Forum (2016). *The Global Gender Gap Report*. <https://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2016> (8. januar 2019).
- Yuval-Davis, Nira (2006). Intersectionality and feminist politics. *European Journal of Women's Studies* 13 (3): 193-209.
- Yuval-Davis, Nira (2007). Intersectionality, citizenship and contemporary politics of belonging. *Critical Review of International, Social and Political Philosophy* 10 (4): 561-574.

Yvonne Mørck og Bente Rosenbeck Intimt medborgerskab i det 21. århundrede

T.H. Marshalls medborgerskabsforståelse fra 1950 bliver stadig videreudviklet, eksempelvis med begrebet intimt medborgerskab, som overordnet henviser til at have eller ikke at have kontrol over sin krop, sine følelser, relationer og identitet(er). En sammentænkning af begreberne intersektionalitet og intimt medborgerskab tilbyder en stærk analytisk tilgang til centrale udfordringer, som det danske senmoderne samfund står over for i forhold til borgeres personlige og intime liv. Det gælder i relation til områder som vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier, nydanske LGBT-personers livsvilkår og interkønnedes rettigheder. Kravet om fuldt medborgerskab kommer således til at omfatte ligestilling og seksuelle rettigheder. Samtidig med at den intersektionelle analytiske tilgang er under kontinuerlig udvikling, fremhæver vi behovet for flere intersektionelt inspirerede analyser af levet liv og hverdagspraksisser.

Intersektionalitet, der er blevet betegnet som kvinde-/kønsforskningens hidtil vigtigste teoretiske bidrag (McCall, 2005: 1772 i Davis og Zarkov, 2017: 314), defineres helt overordnet som intersektioner eller sammenvævninger af såvel særegne – typisk køn, klasse, etnicitet, ”race”, seksualitet og alder – som kontekstafhængige kategorier og magthierarkier (se fx Mørck, 2005; Jensen og Christensen, 2011). Den intersektionelle analytiske tilgang har affødt mange teoretiske diskussioner og metodologiske spørgsmål, som denne artikel ikke har mulighed for at komme ind på (se fx Collins og Bilge, 2016; Davis og Zarkov, 2017 og introduktionen til dette temanummer: Fiig, 2019). Dog er det værd at fremhæve, at den afroamerikanske jurist Kimberlé Crenshaw, som introducerede intersektionalitetsbegrebet i feministisk teori i 1989, tog empirisk afsæt i vold mod afroamerikanske kvinder og dermed også i sammenvævningen af privat og offentlig, da hun anvendte intersektionalitet som analytisk strategi (Crenshaw, 1989; 1991; se Mørck, 2005 for begrebshistorik). Den intersektionelle tilgang har også rødder i en bredere ”sort” feministisk aktivisme og forskning, hvilket ikke altid kan spores i dens anvendelse rundt om i verden.

Nogle forskere mener, at intersektionalitet er blevet ”kapret” i den forstand, at tilgangen kan inkludere alle og ikke, som oprindeligt tænkt, alene strukturelt marginaliserede grupper, hvorfor den menes at have mistet sin radikale politiske dimension. Samtidig diskuteres det livligt, hvordan man konkret

kan operationalisere en intersektionel tilgang (Oleksy, 2009; Hearn, Oleksy og Golanska, 2011: 5). Da intersektionalitetsperspektivet skærper blikket for sammenvævning af flere ulighedsakser, er vores afsæt imidlertid, at det tilbyder en kritisk undersøgelsestilgang, der kan bidrage til kompleksitetsudvidende analyser. Artiklen argumenterer for, at det giver god mening at sammentænke intersektionalitet med intimt medborgerskab.

Begrebet intimt medborgerskab har rødder i 1990'ernes sociologiske (homo) seksualitetsstudier. Eftersom det kun i mindre omfang er kendt og benyttet i en dansk kontekst, udforsker artiklen, hvad et intimt medborgerskabsperspektiv kan bidrage med til forståelse af forskellige rettigheds- og anerkendelseskampe, der handler om menneskers personlige og private liv. Vi præsenterer medborgerskabsteoriens historik frem mod et intimt medborgerskabsbegreb, som diskuteres i relation til en intersektionalitetstilgang. Vi har tre empiriske eksempler: vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier, nydanske homoseksuelles livsvilkår og interkønnedes rettigheder.¹ Disse felter indeholder både per definition forskelligartede intersektioner af køn, seksualitet og etnicitet og sammenvævninger af den private og den offentlige sfære. Artiklens omdrejningspunkt er således, hvad en kombination af begreberne intimt medborgerskab og intersektionalitet kan bidrage med af analytisk indsigt i forhold til disse felter. Ambitionen er at gøre opmærksom på nogle af de muligheder, som sammentænkningen tilbyder, hvorfor vi afslutningsvist perspektiverer vores udforskning i forhold til videre teoretisk og empirisk forskning.

Vold mod kvinder har været på mange kvindebevægelseres dagsorden i årtier. Med den stadig stigende tilstrømning af migranter og flygtninge til Europa har offentlige myndigheder og ngo'er oplevet også at skulle forholde sig til voldsramte etniske minoritetskvinder. Hvad angår nydanske LGBT-personer,² står både de, deres familier, det etniske bagland og det danske samfund over for nye medborgerskabsudfordringer, hvor det er relevant at kombinere et intimt medborgerskabsperspektiv med intersektionalitet. Det samme gælder i forhold til interkønnedes rettigheder.

Udvidelse af medborgerskabsbegrebet

Nutidig medborgerskabstænkning er påvirket af den britiske historiker og sociolog Thomas H. Marshall (2003), der i 1950 definerede medborgerskab ud fra tre sæt af rettigheder, nemlig civile eller juridiske (retssikkerhed), politiske (politisk indflydelse) og sociale rettigheder (velfærd).³ Marshalls analyse og begreber, som snart har 70 år på bagen, er gennem årene både blevet anvendt og kritiseret (fx Mouritsen, 2015). Skønt der aldrig er blevet etableret konsensus

om, hvad han *egentlig* forstod ved medborgerskab, så bidrager han stadig til det begrebslige fundament for forståelsen af det moderne medborgerskab (Jæger, 2000: 220). Medborgerskab opfattes som den særlige form for status, der tilkendes alle gyldige medlemmer af et nærmere defineret fællesskab. Anerkendelsen af medborgerskabet foregår igennem et sæt af rettigheder og pligter (Jæger, 2000: 222).

Marshall beskæftiger sig stort set ikke med kvinders medborgerskab, og både kvinder og etniske minoriteter er blevet efterlyst i hans analyse. Medborgerskab har således været et maskulint projekt. Feministiske forskere såsom den engelske samfundsforsker Ruth Lister (Lister, 1997; Hobson og Lister, 2002) og den amerikanske politolog Carole Pateman (Pateman, 1988; 1992; 1996) og i Danmark politologerne Birte Siim og Ann-Dorte Christensen har kritiseret ham for at være kønsblind (Christensen og Siim, 1995; Siim, 2000). Også et globalt perspektiv er blevet efterlyst (fx Lister, 2011).

Opkomsten af et moderne medborgerskab er heller ikke så enkel, som Marshall giver indtryk af. Krig, klassekamp, migration og lighedsideologier har haft betydning for dagens medborgerskab (Turner, 1994; Johansson, 1997). Hans historiesyn anses for at være for lineært og for lidt konfliktorienteret, dvs. ikke at have blik for social konflikt og kamp som samfundsforandrende kraft. Medborgerskabsrettigheder er imidlertid på intet tidspunkt i historien tildelt, men derimod tilkæmpede. Den medborgerlige kamp for rettigheder har taget udgangspunkt i fx arbejdernes kamp mod kapitalismen for politiske og sociale rettigheder (Jæger, 2000). Hertil kan fra de sidste årtier tilføjes kampen for kvinderettigheder og seksuelle rettigheder, som har udviklet sig i kølvandet på 1970'ernes og 1980'ernes kvindebevægelse og homoseksuelle bevægelse, der var baggrunden for opkomsten af køns- og seksualitetsstudier.

Den franske filosof Michel Foucault har været central i forhold til udviklingen af seksualitetsstudier, fordi han gør op med naturaliseringen af en lang række fænomener, herunder seksualitet. 1980'ernes seksualitetsforskere tog udgangspunkt i *Seksualitetens historie 1* (Foucault, 1978), når de skulle analysere homoseksualitet som en historisk konstruktion. I løbet af de sidste ca. 20 år er reproduktion og seksualitet blevet centrale forskningstemaer, hvilket har ført til udviklingen af begreber som seksuelt og intimt medborgerskab (Plummer, 1995; 2001; 2003; 2015). Denne teoretiske videreudvikling af Marshalls begreber tager afsæt i, at der i de sidste 50 år er rejst stadig flere krav om ligestilling og rettigheder fra forskellige grupper. Der er således opstået et nyt medborgerskabsbegreb, som tager udgangspunkt i det private.

Medborgerskabsbegrebet i sin klassiske udformning, der som nævnt omfatter civile, politiske og sociale rettigheder, kan kritiseres for at have lagt vægt på

det offentlige og udelukket forhold, som er blevet associeret med det private. Kvinders medborgerskabsstatus i den vestlige verden var i første halvdel af det 20. århundrede begrænset af, at de var tilknyttet privatsfæren, men efterhånden opnåede de medborgerskab, først og fremmest som hustruer og mødre, en slags sekundært medborgerskab. Der var således klare grænser for ligestilling (Pateman, 1988; 1992; 1996). Med inspiration fra Pateman fremhævedes nødvendigheden af at nedbryde relationen mellem privat og offentlig for at inkorporere hjem og familie (Melby et al., 2006; Melby og Rosenbeck, 2009).

Medborgerskabsbegrebet er ikke blot blevet kønnet. Også multikulturelt medborgerskab er blevet sat på dagsordenen (fx Engin og Turner, 2002), og i 1990'erne kom seksuelt og intimt medborgerskab så til. Seksualitet er traditionelt blevet opfattet som en privat og individuel sag, knyttet til kroppen og naturbegrebet. Medborgerskabsbegrebet har således ikke tidligere været tilstrækkeligt inkluderende i forhold til køn og seksualitet, men var i udgangspunkt mandligt og heteroseksuelt. Seksuelle minoriteter har ligesom kvinder og etniske minoriteter benyttet medborgerskabsretorikken til at kræve inklusion og ligestilling.

Der er opstået en sand underskov af subgenrer og medborgerskabsbegreber såsom biologisk medborgerskab, globalt medborgerskab, kulturelt medborgerskab, kropsligt medborgerskab og reproduktivt medborgerskab (Engin og Turner, 2002; Cossmann, 2007). I 1996 blev tidsskriftet *Citizenship* grundlagt, og i 2002 kom *Handbook of Citizenship*, ligesom der er udkommet en række bøger og antologier på området. I Danmark har medborgerskabsforskningen generelt været stærkt repræsenteret empirisk (fx Andersen et al., 1993), mens vi i de senere år har set flere teoretiske bidrag (fx Mouritsen, 2015; Boje, 2017). Det norske tidsskrift *Sociologi i dag* udgav for et par år siden et temanummer med titlen *Intimiteter* (2015). Meget tyder på, at både medborgerskabsbegrebet og intimitet vil blive genstand for øget interesse i de kommende år.

Seksuelt og intimt medborgerskab

I 1990'erne udgav flere forskere, herunder de britiske sociologer Ken Plummer (1995; videreudviklet i 2003), Jeffrey Weeks (1998) og Diane Richardson (2000), næsten samtidig publikationer, der introducerede begreber om seksuelt og intimt medborgerskab. Disse kan ses som en videreudvikling af den engelske sociolog Anthony Giddens' analyse af intimitet, der betegner demokratisering af relationer i den private sfære (Giddens, 1994; se også Beck og Beck-Gernsheim, 1990).

Begrebet intimt medborgerskab er ifølge dets ophavsmand Plummer særdeles vidtfavnende. Overordnet henviser det til at have eller ikke at have råderet

over sin krop, sine følelser og relationer og dermed til at have eller ikke at have adgang til valg af egne erfaringer og identitet(er). Intimt medborgerskab handler også om at have eller ikke at have adgang til repræsentationer, fx i medierne og offentlige fora.⁴ Plummer understreger, at det ikke indebærer en model, et mønster eller én vej (Plummer, 2003:14), dvs. der er flere veje til opnåelse af fuldt intimt medborgerskab. Plummer foretrækker begrebet intimt frem for seksuelt medborgerskab, da det giver plads til flere områder omhandlende det intime og personlige liv (Plummer, 2003).

Medborgerskab handler om at høre til, at blive anerkendt, om pligter og rettigheder. Trin på vejen fra eksklusion til inklusion har været ret til selvbestemmelse over fertilitet, adgang til præventionsmidler, afkriminalisering af abort og homoseksualitet, ligestilling af børn født uden for ægteskabet, accept af alternative familieformer, beskyttelse mod privat vold og reproduktiv sundhed (Weeks, 1998: 11). Det har været græsrodsbevægelserne, der har kæmpet for at udvide kvinders og børns individualitet. De satte ugifte mødre, illegitime børn og seksuel tvang på dagsordenen, ligesom de optog kroppen og det intime i frihedsbegrebet og tog til orde for kvinders kontrol over reproduktion. Ud fra græsrodsaktiviteternes magt til forandring, nye friheder og positive identiteter er medborgerskabsbegrebet blevet gentænkt. Det 21. århundredes udvidede medborgerskab bliver i vid udstrækning defineret med udgangspunkt i krop og seksualitet og efterfølger det økonomiske, politiske og sociale medborgerskab.

FN's menneskerettigheder går tilbage til 1948, men vi skal frem til 1990'erne, før særlige kvinderettigheder og seksuelle rettigheder kom på dagsordenen. Det startede med den store internationale konference om menneskerettigheder i Wien i 1993, og derefter fulgte FN's befolkningskonference i Cairo i 1994 og FN's kvindekongress i Beijing i 1995.

Hvordan ser udviklingen af synet på vold mod kvinder og LGBT-personers og interkønnedes rettigheder ud historisk? Weeks påpeger, at feminismen har været afgørende for at få sat kvinders rettigheder på den globale dagsorden. Globalt set er de traditionelle kampe for fuld ligestilling i forhold til civile, politiske, sociale og økonomiske rettigheder endnu ikke vundet, men der er en udbredt anerkendelse af, at disse ikke kan adskilles fra spørgsmål om seksualitet. I den internationale bevægelse for reproduktive rettigheder står seksualitet og seksuelle rettigheder i centrum af kampen for kvinders krav om selvbestemmelse over egen krop. Der er tale om en kompleks sammenvævning af magt påvirket af lokale, nationale og globale kræfter. Også LGBT-bevægelsen er blevet global, samtidig med at den navigerer i lokale kontekster og med forskellige kombinationer af undertrykkelse og ligestillingsmuligheder. I begge tilfælde omfatter kravet om fuldt medborgerskab nye krav om rettigheder, herunder for

første gang krav om seksuelle rettigheder. Mange steder i verden bliver disse rettigheder anerkendt, samtidig med at udviklingen er ulige fordelt, og der er tilbageslag (Weeks 2010: 125-126; se også Plummer, 2003). Ligesom Plummer fremhæver Weeks dog den positive udvikling, der er foregået (Weeks, 2010: 126).

EU-projektet "FEMCIT: Gendered Citizenship in Multicultural Europe: The Impact of Contemporary Women's Movements"⁵ har en multidimensional indgang til medborgerskab og opererer med seks dimensioner af medborgerskabet: en politisk, social, økonomisk, multikulturel, kropslig og intim dimension (Halsaa, Roseneil og Süner, 2012). Fokus er på den feministisk orienterede del af kvindebevægelsen med henblik på at forstå bevægelsens gennemslagskraft. Projektet tager afsæt i Marshalls medborgerskabsbegreb og især hans normative ideal om fuld deltagelse i samfundet. Den del, der har fokus på intimt medborgerskab, bygger på Plummers begreb og omfatter områder som partnerskab, reproduktive rettigheder, forældreskab, identitet og praksis samt vold (Halsaa, Roseneil og Süner, 2012: 10, 41; Roseneil et al., 2012; Roseneil, 2013).

Kampen mod vold mod kvinder og homoseksuelles og sidenhen LGBT-personers kamp for anerkendelse og rettigheder har medvirket til at bane vejen for interkønnedes rettigheder. Vold mod kvinder i familien eller husholdet har været en mærkesag for ikke blot den moderne vestlige kvindebevægelse, men også for kvindebevægelser i det globale syd (se fx Danneskiold-Samsøe, Mørck og Sørensen, 2011). Mænds (og i mindre omfang kvinders) vold mod kvinder og børn er et universelt kendt fænomen, men først i nyere tid er det blevet anerkendt som et samfundsmæssigt og globalt problem. Vold i privatsfæren blev – og bliver stadig i størstedelen af verden – anset for at være et privat problem og ikke en kriminel handling, som offentlige myndigheder bør tage sig af. Ændringer i synet på denne form for vold og dermed også anerkendelsen af dets omfattende omfang⁶ skyldes især aktive kvinder, der både nationalt og internationalt har kæmpet for at sætte fokus på problemet. Det første kvindekrisecenter åbnede i England i 1971, og i 1978 kom det første i Danmark. Efterhånden kom temaet på den internationale dagsorden, herunder i FN-regi, hvor en intersektionel tilgang har spillet en central rolle (Kelly, 2005). Det er i vid udstrækning lykkedes den globale feministiske bevægelse at få vold mod kvinder anerkendt som en krænkelse af menneskerettighederne (Danneskiold-Samsøe, Mørck og Sørensen, 2011: 28-29; Sørensen, Mørck og Danneskiold-Samsøe, 2012).

Homoseksualitet blev afkriminaliseret i Danmark i 1933. I 1987 indførtes en antidiskriminationslov, der forbød diskrimination på baggrund af seksuel

orientering, og i 1989 indførte Danmark som det første land i verden en lov om registreret partnerskab. I 2012 indførtes borgerlig og kirkelig vielse med stort set samme pligter og rettigheder som heteroseksuelle, også med hensyn til børn (Bech, Rosen og Lützen, 1997/redaktionen, 2012). Endelig blev homoseksualitet og transkønnethed i henholdsvis 1981 og 2017 fjernet fra den danske liste over psykiske sygdomme.

Interkøn er først for ganske nylig blevet sat ind i en menneskerettigheds- og medborgerskabskontekst (Grabham, 2007; Brömdal, 2008; Rosenbeck, 2014). Igen er baggrunden en aktivistbevægelse, som opstod i USA i 1990'erne, der arbejdede for at undgå irreversible ændringer af genitaliernes udseende indtil en alder, hvor personen kan være medbestemmende og udtrykke sin kønsidentitet. I 2010'erne tog både FN, Europarådet og EU problematikken op.

Traditionelle, moderne og senmoderne intimiteter

Ifølge Plummer lever de fleste mennesker globalt set på en og samme gang i henholdsvis traditionelle, moderne og senmoderne verdener, men det foregår i forskellige tempi, i varierende grad og med forskellige grader af bevidsthed. Derfor opererer han med traditionelle, moderne og senmoderne intimiteter (Plummer, 2003: 8-9; 2015: 41). Flertallet af befolkningen i det globale syd lever fx liv, der i vid udstrækning er styret af traditioner, ligesom ældre forskellige steder i verden er tættere forbundet med traditionelle intimitetsformer end med senmoderne. Globalt set finder mange unge derimod senmoderne måder at organisere deres liv tiltrækkende og meningsfulde, påpeger Plummer; det samme gælder borgere i de rigere lande.

Begreberne traditionelle, moderne og senmoderne intimitetsformer er udtryk for nogle strukturerende karakteristika, der understreger visse kendetegn og overordnede forskelle, som kan gøre eller rent faktisk gør en forskel for menneskers personlige og intime liv. Når begreberne bruges i relation til etniske minoriteters livssituation, bør det medtænkes, at såvel lande i det globale syd som etniske minoritetsfamilier og -miljøer er præget af spændinger mellem familiecentrerede og individcentrerede værdier, inklusive konkurrerende udlægninger af kønskultur og intimitetsformer. Samtidig er der, som også Plummers tilgang viser, store variationer i familiers og individers livsformer. Nogle har mulighed for at kombinere gamle og nye traditioner, forestillinger og praksisser på hidtil ukendte måder og derved skabe hybride former, mens det, som vi skal se, er vanskeligere for andre. Hverdagens mikropolitik betyder med andre ord, at intimitetsformer kan se ret forskellige ud i praksis.

Traditionelle intimiteter udgør normen i samfund og fællesskaber, hvor mennesker lever omgivet af deres familier og kendte naboer (Plummer, 2003:

9), og hvor et patriarkalsk kønsrelationsregime råder (Beck-Gernsheim, 2007). Kollektivt orienterede familieformer dominerer, og man deltager i fællesskaber, der er indlejret i stærkt patriarkalske og/eller religiøse sociale ordener. FamiliefORMEN indebærer et alders- og kønshierarki med de ældste mænd i toppen, og kontrol af kvinders seksualitet og reproduktivitet udgør et centralt omdrejningspunkt. Ægteskabsinstitutionen står centralt, og ægteskaber er typisk arrangerede. Slægtskabsbånd er helt afgørende, og sladder udgør et redskab til social kontrol af især, men ikke udelukkende, kvinder. Der hviler et voldsomt konformitetspres på den enkelte om at tilpasse sig de i fællesskabet rådende køns- og ærbarhedsnormer. Både unge og gamle og begge køn bidrager i forskelligt omfang til den patriarkalske kønsordens videreførelse (fx Mørck, 1998; Danneskiold-Samsøe, Mørck & Sørensen, 2011; 2019; Følner, Lund og Thomsen, 2014; Hejazi, 2016).

Moderne intimiteter er forbundet med fx kapitalisme, urbanitet og individualisering. Modernitet indebærer aftraditionalisering, verdsliggørelse og en voldsom forandringshastighed. Udviklingen har medført en generel demokratisering af hverdagslivet, og menneskelige relationer bliver mere individualiseret i en verden fyldt med valg. Fx vælger man selv sin partner/ægtefælle, ligesom homoseksuelle forhold især, men ikke udelukkende, i vestlige liberale demokratier er blevet stadig mere anerkendt både socialt og juridisk (Plummer, 2003: 9). Efter Danmarks indførelse af registreret partnerskab for homoseksuelle er en lang række lande ikke blot i vesten, men også i det globale syd fulgt efter. Ligeværdige relationer er således blevet et ideal, som stadig flere mennesker stræber efter, fx i kærlighedsforhold, hvorfor parforhold forventes at bygge på individuelle valg baseret på tiltrækning, begær og gensidig tillid (Giddens, 1994; Weeks, 2010). Samtidig bliver intime relationer i stadig stigende grad fanget i større bureaukratiserings- og kommercialiseringsprocesser, der foregår på det globale markeds præmisser (Plummer, 2003: 9; Illouz, 2012).

Senmoderne intimiteter er kendetegnet ved, at mennesker kan kombinere traditionelle og moderne intimiteter med de nye muligheder, som den højteknologiske verden tilbyder, fx nye reproduktionsteknologier og kirurgi til ændring af krop og køn. Overordnet er der historisk foregået en demokratisering af både personlige relationer og den private sfære, og skønt mange menneskers liv stort set forbliver uberørt af den senmoderne verdens mange tilbud, bliver stadig flere imidlertid påvirket af disse muligheder. Skønt Plummer erkender, at det intime medborgerskabs rettigheder og valgmuligheder globalt set er forbeholdt de få, argumenterer han for, at selve den underliggende idé er til gavn for de mange, da den grundlæggende handler om at tage menneskers rettigheder til deres egen krop, følelser og relationer alvorligt. Samtidig er både moderne

og senmoderne intimiteter kendetegnet ved modsatrettede tendenser og ved, at de indeholder positive og negative dimensioner (Plummer, 2003: 9; 2015).

Intimitetsformer mødes

Man kan tolke overrepræsentationen af etniske minoritetskvinder på de ca. 40 danske krisecentre som udtryk for en øget bevidsthed blandt kvinderne om, at de er udsat for en kriminel handling, og at der, modsat i de fleste af familiernes oprindelseslande, er hjælp at hente hos både offentlige myndigheder og i ngo-regi. Det fremgår imidlertid af en større kvalitativ undersøgelse af vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier, at disse kvinder kan stå over for nogle særlige udfordringer (Danneskiold-Samsøe, Mørck og Sørensen, 2011).⁷ For det første spillede baglandet en afgørende rolle for, hvorvidt de interviewede kvinder havde mulighed for selv at bestemme over deres personlige og intime liv. Transnationale bånd var gennemgående centrale i forhold til indgåelse af ægteskab, hvorvidt volden blev italesat eller skjult, hvorvidt der blev gjort noget for at forhindre den eller for at forstærke den, og hvorvidt kvinden fik støtte fra (medlemmer af) familien til at blive skilt, eller om hun blev presset til at blive i ægteskabet. For det andet var der i adskillige tilfælde flere voldsudøvere, eksempelvis ægtemanden, hans forældre og (nogle) søskende, og for det tredje oplevede kvinderne et voldsomt konformitetspres i deres bagland. For det fjerde havde kvinderne, uanset om ægteskabet var arrangeret, eller de selv havde valgt manden, og om kvinderne var bosiddende i Danmark eller hentede ægtefæller, gennemgående kendt manden ganske kort tid inden giftermålet. For det femte udgjorde unge kvinder opvokset i Danmark, der havde været udsat for vold i både egen familie og i ægteskabet, samt ægteskabsmigranter særlig sårbare grupper.

Kvinderne havde enten ikke haft mulighed for selvbestemmelse over egen krop, seksualitet, følelser og identitet, eller også skulle de navigere inden for et meget snævert handlerum. Alligevel var det lykkedes dem at komme ud af volden, eller også var de på vej ud af den, idet de befandt sig på et krisecenter, hvor de fik hjælp til at skabe sig et liv uden vold. Muligheden for et mere udfoldet intimt medborgerskab var således i højere grad til stede, end hvis de var blevet i ægteskabet og/familien.

Hvis vi ser på nydanske LGBT-personers intime medborgerskab, herunder især homoseksuelle, viser en større undersøgelse fra 2015, at de dels står over for nogle særlige udfordringer sammenlignet med etnisk danske LGBT-personer og dels, at de synes at skulle navigere i et spændingsfelt mellem familiens og baglandets forventninger og egne ønsker (Følner, Dehlholm og Christiansen, 2015: 17).⁸ Nydanske LGBT-personer med ikke-vestlige rødder har på flere

områder væsentligt dårligere levevilkår end andre LGBT-personer. For det første skjulte de fleste nydanske LGBT-personer i langt højere grad deres seksuelle orientering og kønsidentitet, fx over for deres forældre, og for det andet havde et betydeligt mindretal været udsat for vold (13 pct.), voldstrusler (18 pct.) og/eller andre negative reaktioner fra familiens side, herunder overvågning (16 pct.), social udstødelse fra familien (20 pct.) samt pres for at gifte sig mod deres vilje (15 pct.). Undersøgelsen viser for det tredje, at nydanske LGBT-personer oplevede en "signifikant højere grad af diskrimination," samt at deres psykiske trivsel gennemsnitligt set var "markant dårligere end blandt andre LGBT-personer i Danmark" (Følner, Dehlholm og Christiansen, 2015: 16). 37 pct. havde oplevet diskrimination pga. deres seksuelle orientering, og 8 pct. pga. fx religion, hudfarve eller etnicitet. De, der boede i særligt udsatte boligområder med en høj andel af etniske minoriteter, berettede om "udbredt diskrimination af homoseksuelle i deres boligkvarter" (Følner, Dehlholm og Christiansen, 2015: 19). Når det handler om mere alvorlige typer af diskrimination, fortalte deltagerne, at de "i særlig grad" havde oplevet diskrimination fra "andre nydanskere og/eller fra deres eget minoritetsetniske miljø" (Følner, Dehlholm og Christiansen, 2015: 90). 33 pct. havde inden for det seneste år overvejet selvmord (Følner, Dehlholm og Christiansen, 2015: 16).

En ny artikel, der giver et overblik over den samlede viden om nydanske homoseksuelles livssituation, peger ligeledes på, at denne gruppe står over for nogle markante udfordringer i forhold til seksualitet og livsform, der fordrer et intersektionelt perspektiv (Mørck, 2019).

Disse to eksempler viser, at der er en vis træghed i forandringsprocesser forbundet med køn og seksualitet. Visse livsområder er mere præget af fastholdelse af normer og traditioner end andre og af valg, hvor det er vanskeligt at kombinere forestillinger og praksisser fra forskellige kulturelle kontekster og intimitetsformer. Det er typisk i forbindelse med beslutninger, der er tæt knyttet til køn og etnisk identificering, at det bliver tydeligt, at der er grænser for, hvad henholdsvis kvinder og mænd kan tillade sig (Prieur, 2002; Bredal, 2006; se Amiri 2016 for selvbiografiske erfaringer).⁹ Familien har stor betydning for etnisk og religiøs identificering. Det indebærer, at brud med familien ofte også betyder brud med det etniske tilhørsforhold (Prieur, 2002), hvilket fx ses blandt nydanske LGBT-personer (Følner, Dehlholm og Christiansen, 2015). På trods af at transformationer i relation til køn og seksualitet er forbundet med træghed, er der rent faktisk sket betydelige forandringer og opstået kreative hybridformer blandt etniske minoriteter i fx Skandinavien.¹⁰

Plummer argumenterer for, at ligesom der eksisterer multiple moderniteter i den forstand, at der findes en vifte af moderniteter i verden med forskellige

historier, udformninger, konsekvenser og udtryksformer, så eksisterer der forskelligeartede moderne seksualiteter og intime livsformer, som har taget vidt forskellige ruter. Samtidig med denne diversitet foregår der en vis konvergens (Plummer, 2015: 41-43). Migranter og flygtninge, påpeger Plummer, medbringer deres egne intime livsformer, som konfronteres med de intime livsformer, der råder i det nye land. Et sådant møde indebærer udfordringer og kan resultere i udvikling af diasporiske og hybride intime livsformer og seksualiteter (Plummer, 2015: 68-69). Migration har dermed konsekvenser ikke blot for menneskers økonomiske og sociale situation, men også for deres personlige og intime liv. Når mennesker bevæger sig fra land til storby og tilmed fra det globale syd til det globale nord, overskrider de også grænser for seksualitet, familieformer, normer, værdier og måder at "gøre" køn på (Espin, 1997; Mørck, 1998; 2016; Friberg, 2016).

I en dansk sammenhæng påvirkes familien på en og samme gang af det danske majoritetssamfund (herunder den universalistiske velfærdsstat), slægt, det (transnationale) etniske bagland og globale strømninger. Også intersektioner af fx klasse, køn, etnicitet og seksualitet har betydning for, hvordan deres personlige liv kan udfolde sig. Både den enkelte og familien som helhed kan have glæde af transnationale bånd, men de(n) kan også udsættes for transnational social kontrol (Timmerman, 2006), som typisk rammer de mest sårbare såsom yngre kvinder og unge LGBT-personer.

Imidlertid kæmper stadig flere, også mere åbent og offentligt, for forandringer.¹¹ Fx henvender etniske minoritetskvinder sig i stigende grad til hjælpeinstanser som Etnisk Ung, RED-Safehouse og krisecentre, hvis de udsættes for vold og social kontrol af familien og/eller ægtefællen. I andre lande såsom England findes der rådgivningssteder, fx Southall Black Sisters og Karma Nirvana, som er grundlagt og varetages af etniske minoritetskvinder. Her arbejdes med forskellige strategier til at støtte etniske minoritetskvinder (i Karma Nirvana også til mænd) til et liv, hvor de har selvbestemmelse over egen krop og identitet. Samtidig er stederne involveret i social- og kønspolitisk aktivisme (Danneskiold-Samsøe, Mørck og Sørensen, 2011). Den øgede offentlige kamp afspejles også i en kollektiv organisering såsom Sabaah, en forening for nydanske LGBT+-personer, der blev dannet i 2006 (Mørck, 2019).

Interkønnedes rettighedskamp

1990'ernes aktivistbevægelse blev fulgt op af en lang række forskningsbidrag, og i 2010'erne begyndte interkøn at tiltrække sig politikernes opmærksomhed. Ikke kun FN, men også EU og Europarådet kom på banen og udgav en række rapporter (FRA, 2011; 2015), som opfordrede medlemslandene til kritisk at

gennemgå deres medicinske praksis på området. De juridiske og medicinske eksperter skulle informeres bedre om interkønnedes fundamentale rettigheder, og medlemsstaterne burde undgå kønsnormaliserende medicinsk behandling af interkønnede personer uden deres accept.

At interkønnede individer nu bliver omfattet af menneskerettighederne, blev bekræftet på IDAHO Forum 2016 (International Day Against Homophobia, Transphobia & Biphobia. Building Bridges and Alliances), som blev afholdt i København.¹² Også ved den lejlighed blev det fremhævet, at der skal være bedre information om interkønnedes rettigheder, at man skal undgå ”kønsnormaliserende” operationer uden personens samtykke, og at kønsmarkeringer i identitetsdokumenter skal nyvurderes for bedre at beskytte interkønnede (IDAHO Forum, 2016: Background Brief: 16).

I 2017 udgav Amnesty International rapporten *First do no harm. Sådan sikres rettighederne for børn med variationer i køns karakteristika i Danmark og Tyskland*, som indeholder en række forslag, og Danmark fik sin første forening: Intersex Danmark. Interkøn i Danmark (Amnesty International, 2017). Danske politikere begyndte at benytte betegnelsen LGBTI i 2016, og i 2017 kom I’et også med i regeringens handlingsplan for LGBT+ (Udenrigsministeriet 2018). Danmark har desuden i forbindelse med den seneste eksamination i menneskerettigheder under FN fået besked på at sikre respekten for interkønnedes fysiske integritet og autonomi, samt at ingen i barndommen underlægges unødvendige medicinske og kirurgiske procedurer (Institut for Menneskerettigheder, 2016). I forbindelse med Copenhagen Winter Pride Week afholdtes i februar 2018 konferencen ”Interkønnedes forhold og rettigheder” på Christiansborg med folketingsmedlem Yildiz Akdogan (S) som vært og med deltagelse af såvel sundheds- som ligestillingsministeren.

Der er inspiration at hente uden for landets grænser. De etiske råd i både Tyskland og Schweiz har siden 2012 haft interkøn på dagsordenen og udgivet rapporter på området. På Malta har man udvidet diskriminationsloven til at omfatte ”køns karakteristika”, ligesom medicinsk intervention uden samtykke er blevet forbudt. Før eller siden kommer også Danmark til at tage interkøn alvorligt i et menneskerettighedsperspektiv. Det kommer sandsynligvis til at betyde, at diskrimination på baggrund af seksuel orientering og kønsidentitet, som er EU’s nuværende politik, vil blive udvidet til også at omfatte køns karakteristika, herunder interkøn. Dermed vil også interkønnedes intime medborgerskab være styrket.

En perspektiverende afrunding

Artiklens omdrejningspunkt har været en sammentænkning af et intimt medborgerskabsperspektiv og en intersektionel tilgang. Ambitionen har været at præsentere og udforske, hvad et intimt medborgerskabsbegreb kan bidrage med til forståelse af forskellige rettigheds- og anerkendelseskampe, der handler om menneskers personlige og private liv. Det har vi gjort ved at anlægge et historisk perspektiv og kaste lys over tre empiriske eksempler.

Som nævnt indledningsvist diskuteres de metodologiske sider af en intersektionel tilgang livligt, og der er ingen enkle svar på, hvordan man kan gribe undersøgelser af et levet intimt medborgerskab an. Heller ikke i forhold til vores empiriske eksempler. Den engelske sociolog Nira Yuval-Davis foreslår imidlertid, at enhver intersektionel analyse bør tage afsæt i den specifikke kontekst, og at denne kontekst bør afgøre, hvilke intersektioner der skal udforskes for at forstå sociale uligheder og konsekvenser af forskellige magthierarkier (Yuval-Davis, 2006). I forhold til en konkret operationalisering af en intersektionel tilgang kan man således skelne mellem forrang og prioritering. Selv om man ikke giver intersektioner af specifikke ulighedsakser forrang over andre, kan man i hver analyse vælge at prioritere særlige uligheds- og magtakser frem for andre (Brah, 1996: 246 i Mørck, 2005: 80-81). Dette kombineret med Listers forslag om at se på medborgerskab – og vi fremhæver det intime medborgerskab – i relation til forskellige skalaer fra det intime over det nationale og supranationale (fx europæiske) til det globale (Lister, 2011), ser vi som en frugtbar vej frem.

Vi kan konkludere, at et intimt medborgerskabsperspektiv bidrager til at skærpe blikket for og forståelsen af nogle af de brydninger, som et senmoderne samfund som det danske står over for på en lang række områder i forhold til forskellige borgeres personlige og intime liv. En af styrkerne ved perspektivet er nemlig, at det private integreres i det sociale og offentlige felt. Intimt medborgerskab tager udgangspunkt i det private, men med krav om rettigheder såsom anerkendelse af homoseksuelles, transkønnedes og interkønnedes rettigheder og bekæmpelse af vold mod kvinder får disse fænomener også et offentligt udtryk. Dette ligger i forlængelse af 1970'ernes feminisme, som påpegede, at det personlige liv er forbundet med det offentlige og politiske. Der er således tale om emner, der historisk er blevet betragtet som personlige, men som i vid udstrækning er påvirket af den offentlige sfære (Plummer, 2003: 69). Som Plummer påpeger, henviser intimt medborgerskab til alle de livsområder, der tilsyneladende fremtræder som personlige, men som faktisk er forbundet til, struktureret af og/eller reguleret gennem den offentlige sfære (Plummer, 2003: 70).

Begreberne seksuelt og intimt medborgerskab er vokset frem i de sidste årtier, og også i fremtiden vil der være behov for videreudvikling, blandt andet i kombination med et intersektionalitetsperspektiv. Der er også brug for flere analyser af levet liv og hverdagspraksisser i et intimt medborgerskabsperspektiv (Lister, 2007), som fx i et projekt om alternative og tilvalgte familier, Weeks har stået i spidsen for (Weeks, Heaphy og Donovan, 2001). FEMCIT-projektet er også optaget af levet medborgerskab og ser derfor på kvindebevægelsens, aktivisters, politikeres og "almindelige menneskers" praksis, men modsat sidstnævnte projekt er fokus på den manglende medborgerskabsstatus.

Lister, som i høj grad har bidraget til at kønne medborgerskabet, argumenterer som nævnt for, at vi skal udvikle teorier, der omfatter både intimt og globalt medborgerskab (Lister, 2011). Man kan således se to bevægelser i den teoretisk orienterede forskning: fra samfundet og ind i familien, det intime, og fra den enkelte stat og ud i verden, det globale.

Med den stigende globalisering, som har skabt nye vilkår for nationalstaten, er Marshalls teori kommet yderligere til kort. Såvel Weeks (2016) og Plummer (2015) som Richardson (2015; 2018) beskæftiger sig da også stadig mere med globaliseringens betydning for teoretisering af det personlige og intime liv. Også de tyske sociologer Ulrich Beck og Elisabeth Beck-Gernsheim, som har reflekteret over kærlighed i en senmoderne verden (1990), har taget globaliseringen op i en bog fra 2011. Her beskæftiger de sig med nogle af de samme områder, som Plummer har peget på i forbindelse med udforskning af henholdsvis intimt medborgerskab og kosmopolitiske seksualiteter. De har fokus på fjerne kærlighedsrelationer, på kærlighedens globale kaos med binationale par og med såkaldte Skypeunderstøttede kærlighedsforhold. Den nationale familie er blevet til en verdensfamilie, og her møder mennesker konkrete forskelle, som måske kan gøre dem og os alle bedre egnede til at leve i en verden med forskelligheder.

Det er ofte blevet fremhævet, at pligtdimensionen hos Marshall er ret diffus (Jæger, 2000: 222). Spørgsmål om rettigheder og forpligtelser er omstridte (Plummer, 2003: 58; Hobson og Lister, 2002: 30; Mouritsen, 2015: kap. 15). Det bliver hurtigt normativt at tale om forpligtelser, for hvor meget skal en stat bestemme i forhold til borgernes intime liv? Det ser imidlertid ud til, at der på græsrodsniveau kan opstå forskellige former for ansvarlighed. Fx opstod der i relation til henholdsvis aidsepidemien i USA i 1980'erne og 1990'erne og i regnbuefamilier en ansvarlighed og omsorg, som overskred den biologiske familie (Weeks, 2016: 91-93). Også når det gælder et fænomen som vold mod kvinder, kan man i den vestlige verden se en bevægelse mod stadig større afstandtagen i brede dele af befolkningen, hvilket kan tolkes som øget villighed

til at støtte op om en forpligtelse til at håndhæve kvinders lovmæssige ret til et liv uden vold.

I et forsøg på at tage højde for noget af den kritik, som Marshalls tilgang har været udsat for, har Foucault været bragt på banen med en helt anden forståelse af det moderne medborgerskab og rettigheder. Mens Marshall i sin tid havde tiltro til de medborgerlige rettigheder og fremtiden, lagde Foucault vægt på det moderne samfunds nye magt(former) og disciplinering. Ifølge ham er det moderne samfund baseret på disciplin og ikke på rettigheder. Nogle ser derfor Foucault som et nødvendigt supplement til Marshalls rettighedsbaserede syn på medborgerskab (Johansson, 1997; Cossman, 2007: 5).

Andre har knyttet homoseksuelles medborgerskab sammen med den amerikanske filosof Nancy Frasers og den tyske filosof Axel Honneths tanker om anerkendelse. Anerkendelsespolitik danner en god baggrund for undersøgelsen af udviklingen mod statslig anerkendelse af samkønnede par og regnbuefamilier (Rydström, 2011; Stormhøj, 2007; 2015).

Intime forhold er også blevet genstand for, hvad nogle kalder kærlighedsstudier – en tværvidenskabelig retning, som opstod i politologisk regi i 2010'erne med den svensk/islandske politolog Anna G. Jónasdóttir som primus motor (Jónasdóttir og Ferguson, 2014; Jónasdóttir, 2014; *Hypatia*, 2017). Kærlighed, argumenterer Jónasdóttir, er noget andet og mere end seksualitet med reference til tesen om individualisering og demokratisering af heteroseksuel kærlighed hos fx Giddens og Beck og Beck-Gernsheim (Jónasdóttir og Ferguson, 2014: 3). Jónasdóttir er inspireret af den marokkanske sociolog Eva Illouz, som sammenvæver den romantiske kærligheds kulturelle og økonomiske funktioner og analyserer den vestlige verdens kapitalisme og dens konsekvenser for menneskers følelser og identitetsforståelse (Illouz, 2012). Der synes således at være mange forgreninger i beskæftigelsen med det private og det intime.

Vi befinder os midt i et såvel aktivistisk som et teoretisk projekt vedrørende medborgerskab. Det handler om rettigheder og politisk deltagelse, men også om inklusion og eksklusion, om subjektivering og disciplinering. Inklusion kan meget vel have en bagside i form af et normaliseringspres, hvorfor det er vigtigt løbende at udfordre medborgerskabets ekskluderende tendenser. Queerteori lægger således vægt på normkritik og arbejder med begreber som heteronormativitet, homonormativitet og homonationalisme (Richardson, 2018: 139). Richardson, som står for et af de seneste bidrag om seksuelt medborgerskab, opfordrer til fortsat kritisk gentænkning. Et medborgerskabsperspektiv – og især et intimt medborgerskabsperspektiv, der omfatter en intersektionel tilgang – kan bidrage med analytisk indsigt og er et nyttigt redskab i kampen for social retfærdighed og anerkendelse.

Noter

1. Interkøn henviser til personer født med tvetydige kønsorganer; tidligere anvendtes betegnelsen hermafrodit.
2. Betegnelsen LGBT-personer henviser til lesbiske, homoseksuelle mænd, bi- og transseksuelle. Nogle inkluderer Q for queer, I for interkønnede og A for aseksexuelle, mens andre benytter LGBT+-betegnelsen.
3. Begrebet *citizenship* oversættes typisk til medborgerskab. Den norske sociolog Grete Brochmann foreslår betegnelsen samfundsborgerskab i et forsøg på at indfange begrebets to dimensioner: medborgerskab og statsborgerskab (2002), mens den danske politolog Per Mouritsen anbefaler en revitalisering af begrebet borgerskab (2015). Vi anvender medborgerskab.
4. Vi beskæftiger os ikke med repræsentationsdelen.
5. Projektet foregik 2007-2011: <http://www.femcit.org/>.
6. Vold mod kvinder og piger er en af de mest systematiske og udbredte overtrædelser af menneskerettighederne: <http://evaw-global-database.unwomen.org/en>.
7. Det var på baggrund af denne overrepræsentation, at undersøgelsen i 2008 blev udbudt af TrygFonden og Danner. Det selvproducerede materiale består af 40 interviews med etniske minoritetskvinder, der enten var eller havde været på krisecenter, samt et større antal fagpersoner, aktivister og forskere fra både ind- og udland. Her henvises til resultater, der vedrører 32 kvinder med rødder i Irak, Tyrkiet, Pakistan, Iran, Libanon/Palæstina, Marokko og Sri Lanka.
8. Undersøgelsen består af (1) 50 interviews med nydanske LGBT-personer, (2) en websurvey blandt både nydanske og andre LGBT-personer og (3) en telefonrundsørge om holdninger til LGBT foretaget med udgangspunkt i en repræsentativ stikprøve blandt etniske minoriteter med ikke-vestlig baggrund.
9. Se også tv-programmer som *Moskeerne bag sløret* (TV2, 2016), *Kvinde, kend din plads* (DR 2016) og *De forsvundne piger* (TV2 2017).
10. Skønt der selvfølgelig også foregår forandringer i familiernes oprindelseslande, viser en ny stor undersøgelse om maskulinitet og kønsligestilling i MENA-regionen dog, at der endnu er lang vej til kønsligestilling i fx Egypten, Libanon, Marokko og Palæstina (El Feki, Heilman og Barker, 2017). Se også al-Aswanty, 2012 (Ægypten); El Feki, 2014 (arabiske verden); Nordberg, 2014 (Afghanistan); Eltahawy, 2015 (Mellemøsten).
11. Etniske minoritetsunge har i årtier arbejdet på at rykke grænserne for deres personlige autonomi (Mørck, 1998; Larsen, 2004), men kun et fåtal har stået offentligt frem. Et arrangement, hvor fire aktive kvinder brød denne tavshed, var *Den nydanske kvindekamp* (Bremen Teater 9.10.17) med Geeti Amiri, Khaterah Parwani, Halime Oguz og Natasha Al-Hariri. I Norge er unge kvinder trådt frem i offentligheden med kritik af negativ social kontrol, æreskultur og skam (Bile, Srour og

Herz, 2017). De er inspireret af forfatter og tidligere standupper Shabana Rehman, som var en af de første etniske minoritetskvinder i Norge, der trådte offentligt frem med køns-, kultur- og religionskritik (Rehman, 2002; Mørck, 2002), samt af filminstruktøren, menneskerettighedsaktivisten og grundlæggeren af medieselskabet *Fuuse* Deeyah Khan (opvokset i Norge). Hun er kendt for dokumentarfilmen *Banez. A love story* (2012) om et æresdrab i England på en ung kvinde med rødder i kurdisk Irak og for nettidsskriftet *Sister-hood*, der er en medieplatform for kvinder med muslimsk baggrund (<http://sister-hood.com/>).

12. Siden 2004 har IDAHO Forum været afholdt 17. maj hvert år for at mindes WHO's (World Health Organization) beslutning fra 1990 om at afklassificere homoseksualitet som en psykisk sygdom.

Litteratur

- al-Aswanty, Alaa (2012). *Egyptens tilstand – årsagen til revolutionen*. København: Forlaget Hr. Ferdinand.
- Amiri, Geeti (2016). *Glansbilleder*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Amnesty International (2017). *First do no harm. Sådan sikres rettighederne for børn med variationer i køns karakteristika i Danmark og Tyskland*. København: Amnesty International.
- Andersen, Johannes, Ann-Dorte Christensen, Kamma Langberg, Birte Siim og Lars Torpe (1993). *Medborgerskab – demokrati og politisk deltagelse*. Herning: Systime.
- Bech, Henning, Wilhelm von Rosen og Karin Lützen (1997/redaktionen 2012). Homoseksualitet. *Den store danske encyklopædi*. Bind 8. København.
- Beck, Ulrich og Elizabeth Beck-Gernsheim (1990). *Das ganz normale Chaos der Liebe*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich og Elisabeth Beck-Gernsheim (2011). *Fernliebe. Lebensformen im globaler Zeitalter*. Berlin: Suhrkamp.
- Beck-Gernsheim, Elisabeth (2007). Transnational lives, transnational marriages: A review of the evidence from migrant communities in Europe. *Global Network* 7 (3): 271-288.
- Bile, Amina, Sofia Nesrine Srour og Nancy Herz (2017). *Skamløs*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Boje, Thomas P. (2017). *Civilsamfund, medborgerskab og deltagelse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bredal, Anja (2006). "Vi er jo en familie". *Arrangerte ekteskap, autonomi og fellesskap blant unge norsk-asiater*. Oslo: Unipax/Thesis-serien.
- Brochmann, Grete (2002). Statsborgerskap, medborgerskap og tilhørighet, pp. 56-84 i Grete Brochmann, Tordis Borchgrevink og Jon Rogstad (red.), *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Brömdal, Anette (2008). *Intersex: A Challenge for Human Rights and Citizenship Rights*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co.
- Christensen, Ann-Dorte og Birte Siim (1995). Magt og medborgerskab – et feministisk perspektiv på frihed, lighed og broderskab. *Grus* 16 (45): 74-87.
- Collins, Patricia Hill og Sirma Bilge (2016). *Intersectionality*. Cambridge: Polity Press.
- Cosman, Brenda (2007). *Sexual Citizens. The Legal and Cultural Regulation of Sex and Belonging*. Stanford: Stanford University Press.
- Crenshaw, Kimberlé (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *The University of Chicago Legal Forum* 140: 139-167.
- Crenshaw, Kimberlé (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review* 43 (6): 1241-1279.
- Davis, Kathy og Dubravka Zarkov (2017). Editorial: EJWS retrospective on intersectionality. *European Journal of Women's Studies* 24 (4): 313-320.
- Danneskiold-Samsøe, Sofie, Yvonne Mørck og Bo Wagner Sørensen (2011). "Familien betyder alt". *Vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier*. Frederiksberg: Frydenlund. <http://www.e-pages.dk/trygfonden/153/>
- Danneskiold-Samsøe, Sofie, Yvonne Mørck & Bo Wagner Sørensen (2019). *Æresrelateret social kontrol. Teori og praksis i socialt arbejde*. København: Akademisk Forlag.
- El Feki, Shereen (2014). *Sex and the Citadel: Intimate Life in a Changing Arab World*. London: Vintage Books.
- El Feki, Shereen, Brian Heilman og Gary Barker (red.) (2017). *Understanding Masculinities: Results from the International Men and Gender Equality Survey (IMAGES) – Middle East and North Africa: Executive summary*. Cairo og Washington: UN Women and Promundo-US.
- Eltahawy, Mona (2015). *Jomfruhinder og hijab – hvorfor Mellemøsten har brug for en seksuel revolution*. København: People's Press.
- Engin, F. Isin og Bryan S. Turner (2002). Citizenship studies: An introduction, pp. 1-10 i F. Isin Engin og Brian Turner (red.), *Handbook of Citizenship Studies*. London: Sage.
- Espin, Oliva M. (1997). *Latina Realities: Essays on Healing, Migration, and Sexuality*. Colorado og Oxford: Westview Press Boulder.
- Fiig, Christina (2019). Skarpere med end uden? Kønsforskning og politologi. *Politica* 51 (1): 5-18.
- Foucault, Michel (1978/1976). *Seksualitetens historie 1. Viljen til viden*. København: Rhodos.
- FRA. European Union Agency for Fundamental Rights (2010). *Homophobia, Transphobia, and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity*

- in the EU Member States: Summary of Findings, Trends, Challenges and Promising Practices.* Wien.
- FRA. European Union Agency for Fundamental Rights (2015). *The Fundamental Rights Situation of Intersex People.* Wien.
- Friberg, Jon Horgen (2016). *Assimilering på norsk. Social mobilitet og kulturell tilpasning blant ungdom med innvandrerbakgrunn.* Oslo: Fafo-rapport 43.
- Følner, Bjarke, Mikkel Dehlholm og Jasmin Maria Christiansen (2015). *Nydanske LGBT-personers levevilkår.* København: Als Research.
- Følner, Bjarke, Ida Leucana Lund og Jacob Als Thomsen (2014). *Kønsroller og social kontrol blandt unge med etnisk minoritetsbaggrund.* København: Als Research.
- Giddens, Anthony (1994/1992). *Intimitetens forandring. Seksualitet, kærlighed og erotik i det moderne samfund.* København: Hans Reitzels Forlag.
- Grabham, Emily (2007). Citizen bodies, intersex citizenship. *Sexualities* 10 (1): 29-48.
- Halsaa, Beatrice, Sasha Roseneil og Sevil Süner (red.) (2012). *Remaking Citizenship in Multicultural Europe. Women's Movements, Gender and Diversity.* New York: Palgrave Macmillan.
- Hejazi, Mona (2016). *Social kontrol blandt unge etniske minoritetskvinder.* Kandidatspeciale, Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv, Roskilde Universitet.
- Hearn, Jeff, Elzbieta H. Oleksy og Dorota Golanska (2011). Introduction: The limits of gendered citizenship, pp. 2-26 i Jeff Hearn, Elzbieta H. Oleksy og Dorota Golanska (red.), *The Limits of Gendered Citizenship. Contexts and Complexities.* New York: Routledge.
- Hobson, Barbara og Ruth Lister (2002). Citizenship, pp. 23-54 i Barbara Hobson, Jane Lewis og Birte Siim (red.), *Contested Concepts in Gender and Social Politics.* Cheltenham: Edward Elgar.
- Hypatia* (2017). 32 (1).
- IDAHO Forum (2016). <http://eng.uvm.dk/Gender-Equality/IDAHO-2016>
- Illouz, Eva (2012). *Why Love Hurts. A Sociological Explanation.* Cambridge: Polity Press.
- Institut for Menneskerettigheder (2016). UPR of Denmark 2016. List of selected recommendations. København: Institut for Menneskerettigheder. http://menneskeret.dk/files/media/dokumenter/nyheder/list_of_selected_recommendations_upr_denmark_24_session_2016_-_new_version.pdf
- Jensen, Sune Qvortrup og Ann-Dorte Christensen (2011). Intersektionalitet som sociologisk begreb. *Dansk Sociologi* 22 (4): 71-88.
- Johansson, Håkon (1997). Att förstå moderna medborgerskapet – en resa från T.H. Marshall till Michel Foucault. *Dansk Sociologi* 2: 40-61.
- Jónadóttir, Anna G. og Ann Ferguson (red.) (2014). *Love: A Question for Feminism in the Twenty-first Century.* New York: Routledge.

- Jónasdóttir, Anna G. (2014). Love studies. A (re)new(ed) field of knowledge interests, pp. 17-29 i Anna G. Jónasdóttir og Ann Ferguson (red.), *Love: A Question for Feminism in the Twenty-first Century*. New York: Routledge.
- Jæger, Mads Meier (2000). T. H. Marshall og det moderne medborgerskab. *Tidsskrift for Velferdsforskning* 3 (4): 219-233.
- Kelly, Liz (2005). Inside outsiders: Mainstreaming violence against women into human rights discourse and practice. *International Feminist Journal of Politics* 7 (4): 471-495.
- Larsen, Marianne Nøhr (2004). *De små oprør. Tanker og metoder i arbejdet med minoritetspiger*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lister, Ruth (1997). *Citizenship: Feminist Perspectives*. Basingstoke, England: Macmillan.
- Lister, Ruth (2002). Sexual citizenship, pp. 191-207 i Engin F. Isin og Brian S. Turner (red.), *Handbook of Citizenship Studies*. London: Sage.
- Lister, Ruth (2007). Inclusive citizenship: Realising the potential. *Citizenship Studies* 11 (1): 49-61.
- Lister, Ruth (2011). From the intimate to the global: Reflections on gendered citizenship, pp. 27-41 i Elizbieta Oleksy, Jeff Hearn og Dorota Golanska (red.), *The Limits of Gendered Citizenship: Contexts and Complexities*. New York: Routledge.
- Marshall, Thomas H. (2003/1950). *Medborgerskab og social klasse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Melby, Kari, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck og Christina Carlsson Wetterberg (2006). *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca. 1850-1930*. Göteborg: Makadam. Centrum för Danmarksstudier.
- Melby, Kari og Bente Rosenbeck (2009). Reproduksjon som fortolkningsramme for de nordiske velferdsstater. Foucault møter Giddens. *Tidsskrift for kjønnsforskning* 1-2: 28-46.
- Mouritsen, Per (2015). *En plads i verden. Det moderne medborgerskab*. København: Gyldendal.
- Mørck, Yvonne (1998). *Bindestregsdanskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Mørck, Yvonne (2002). Multikulturalismernes kønsblinde øje. Mangfoldighedsudfordringer og kønsligestilling. *Dansk Sociologi* 13 (3): 7-26.
- Mørck, Yvonne (2005). Interseksjonalitet og diversitet: Fadime-sagen, pp. 65-87 i Henning Bech og Anne Scott Sørensen (red.), *Kultur på kryds og tværs*. Aarhus: Klim.
- Mørck, Yvonne (2016). Succesfulde "rejser" – klasserejsende og uddannelsesmæssig integration, pp. 303-330 i Marco Goli og Bent Greve (red.), *Integration. Dynamikker og drivkræfter*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Mørck, Yvonne (2019). Nydanske homoseksuelle og intimt medborgerskab, i Lise Lotte Hansen (red.), *Køn, positioner, perspektiver og politikker. En forskningsantologi*. Frederiksberg: Frydenlund.
- Nordberg, Jenny (2014). *The Underground Girls of Kabul: The Hidden Lives of Afghan Girls Disguised as Boys*. London: Virago Press.
- Oleksy, Elzbieta H. (2009). Citizenship revisited, pp. 1-13 i Elzbieta H. Oleksy (red.), *Intimate Citizenship: Gender, Sexualities, Politics*. New York: Routledge.
- Pateman, Carole (1988). *The Sexual Contract*. Cambridge: Polity Press.
- Pateman, Carole (1992). Equality, difference, subordination: The politics of motherhood and women's citizenship, pp. 17-31 i Gisela Bock og Susan James (red.), *Beyond Equality and Difference: Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity*. London: Routledge.
- Pateman, Carole (1996). *Democratization and Citizenship in the 1990's: The Legacy of T.H. Marshall. Wilhelm Aubert Memorial Lecture 1996*. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for sosiologi, rapport 96:17.
- Plummer, Ken (1995). *Telling Sexual Stories: Power, Change and Social Worlds*. London: Routledge.
- Plummer, Ken (2001). The square of intimate citizenship. *Citizenship Studies* 5 (3): 237-253.
- Plummer, Ken (2003). *Intimate Citizenship: Private Decisions and Public Dialogues*. Seattle: University of Washington Press.
- Plummer, Ken (2015). *Cosmopolitan Sexualities: Hope and the Humanist Imagination*. Cambridge: Polity Press.
- Prieur, Annick (2002). Magt over eget liv: Om unge indvandrere, patriarkalske familieformer og nordiske ligestillingsidealer, pp. 149-167 i Anette Borchorst (red.), *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Rehman, Shabana (2002). *Nå*. Oslo: Cappelens Forlag.
- Richardson, Diane (2000/1998). Citizenship and sexuality, pp. 71-85 i Diane Richardson, *Rethinking Sexuality*. London: Sage.
- Richardson, Diane (2015). Rethinking sexual citizenship. *Sociology* 1 (11): 1-17.
- Richardson, Diane (2018). *Sexuality and Citizenship*. Cambridge: Polity Press.
- Rosenbeck, Bente (2014). "Hverken". Hverken eller? Eller både og, pp. 161-181 i Marie Bruvik og Morten Emmerik Wøldike (red.), *Byen og blikkets lyst. Festskrift til Henning Bech*. København: Skriftrække udgivet af Center for Seksualitetsforskning, Seksualiteter 5.
- Roseneil, Sasha, Isabel Crowhurst, Tone Hellesund, Ana Christina Santos og Mariya Stoilova (2012). Remaking intimate citizenship in multicultural Europe: Experiences outside the conventional family, pp. 41-69 i Beatrice Halsaa, Sasha Roseneil

- og Sevil Süner (red.), *Remaking Citizenship in Multicultural Europe: Women's Movements, Gender and Diversity*. New York: Palgrave Macmillan.
- Roseneil, Sasha (red.) (2013). *Beyond Citizenship? Feminism and the Transformation of Belonging*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rydström, Jens (2011). *Odd Couples: A History of Gay Marriage in Scandinavia*. Amsterdam: Aksant Academic Publishers.
- Siim, Birte (2000). *Gender and Citizenship: Politics and Agency in France, Britain and Denmark*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sociologi i dag* (2015). 45 (2).
- Stormhøj, Christel (2007). Homoseksuelles medborgerskab i et retfærdighedsperspektiv. *Kvinder, Køn & Forskning* 16 (4): 33-41.
- Stormhøj, Christel (2015). Crippling sexual justice. *NORA. Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 23 (2): 79-92.
- Sørensen, Bo Wagner, Yvonne Mørck og Sofie Danneskiold-Samsøe (2012). Tavshed og vold mod kvinder. Erfaringer fra et projekt om vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier. *Tidsskriftet Antropologi* 65: 103-127.
- Timmerman, Christiane (2006). Gender dynamics in the context of Turkish marriage migration: The case of Belgium. *Turkish Studies* 7 (1): 195-143.
- Turner, Brian S. (1994). Outline of a theory of citizenship, pp. 188-198 i Bryan S. Turner og Peter Hamilton (red.), *Citizenship: Critical Concepts*. Volume 1. London: Routledge.
- Udenrigsministeriet (2018). *Handlingsplan til fremme af tryghed, trivsel og lige muligheder for LGBTI-personer*. København.
- Weeks, Jeffrey (1998). The sexual citizen. *Theory, Culture and Society* 15 (3-5): 35-52.
- Weeks, Jeffrey (2010/1986). *Sexuality*. London: Routledge.
- Weeks, Jeffrey (2016). *What Is Sexual History?* Cambridge: Polity Press.
- Weeks, Jeffrey, Brian Heaphy og Catherine Donovan (2001). *Same Sex Intimacies: Families of Choice and Other Life Experiments*. London: Routledge.
- Yuval-Davis, Nira (2006). Intersectionality and feminist politics. *European Journal of Women's Studies* 13 (3): 193-209.

Arnfinn H. Midtbøen og Mari Teigen

Verdipolarisering i norsk kontekst? Avstand mellom elite og befolkning i holdninger til innvandring og likestilling¹

I hvilken grad skiller den norske eliten og befolkningen for øvrig seg fra hverandre i synet på innvandring og kjønnslikestilling? Artikkelen analyserer data fra den norske Lederskapsundersøkelsen 2015, en spørreundersøkelse blant dem som besitter topposisjonene i ti sektorer i det norske samfunnet, og sammenligner elitens holdninger med den øvrige norske befolkningen. Vi finner en betydelig holdningsavstand mellom elite og befolkning, men at innvandring er mer polariserende enn kjønnslikestilling. Funnene diskuteres i lys av nyere, komparativ forskning på populisme og en voksende motstand mot liberale og post-materielle verdier, samt litteratur om kjønnslikestilling som en "nordisk verdi".

Det er stor oppmerksomhet i offentligheten om avstand mellom befolkningsgrupper i sentrale holdnings- og verdispørsmål. Ofte stilles spørsmålet om en økende avstand mellom "elite" og "folk" har gitt grobunn for økende populisme, forstått som hvordan enkelte aktører bevisst forsterker avstand mellom folk flest og de som sitter i maktposisjoner, som politiske eliter og andre elitegrupper (Müller, 2017). Selv om populisme finnes i ulike politiske avskygninger, er den høyreorienterte populismen særlig oppe til debatt i spørsmål om holdninger til innvandring og kjønnslikestilling (Mudde, 2017). Dette knytter an til en overordnet problematikk om hvilke konsekvenser avstand mellom folk og elite kan få for styringsutfordringer og demokratiets utvikling, og ikke minst som del av viktige debatter om hvordan avstanden forstås og forklares (for en oversikt, se Kaltwasser et al., 2017).

I en analyse av hvordan vi kan forklare den økende oppslutningen i senere år om populistiske partier i store deler av den vestlige verden, argumenterer Inglehart og Norris (2017) for å skille mellom en økonomisk og en kulturell forklaring. Den økonomiske forklaringen går ut på at økende økonomiske forskjeller, økt usikkerhet og fattigdom, eller lav økonomisk vekst, har ført til økende skepsis til de holdningene og verdiene som står sentralt i elitegrupper og en økende oppslutning om høyreorienterte verdier og høyrepopulistiske partier. Den kulturelle forklaringen handler om at økende oppslutning om høyreorienterte verdier er en reaksjon på de siste tiårenes kulturelle skifte uttrykt ved økende oppslutning om liberale og post-materielle verdier. Et kultu-

relt tilbakeslag som særlig har truffet eldre menn, med lite utdanning, og som opplever at de verdien de selv har holdt høyt, har mistet terreng til fordel for en økende vektlegging av kjønnslikestilling og etnisk mangfold (Inglehart og Norris, 2017).

I hvilken grad skiller den norske eliten og befolkningen for øvrig seg fra hverandre i synet på innvandring og kjønnslikestilling? Artikkelen analyserer data fra den norske Lederskapsundersøkelsen 2015, som er en spørreundersøkelse blant toppledere i ti sektorer i det norske samfunnet. Elitens holdninger sammenlignes med holdningene i den øvrige norske befolkningen, slik de kommer til uttrykk i den forrige, norske valgundersøkelsen – en representativ befolkningsundersøkelse utført i etterkant av stortingsvalget høsten 2013. Vi behandler eliten og befolkningen som to adskilte grupper, samtidig som det er et formål å kunne si noe om avstand i holdninger mellom gruppene. For det første undersøker vi grad av uenighet innad i elite og befolkning på spørsmål om innvandring og likestilling. For det andre undersøker vi hvordan vi kan forklare mønstrene for oppslutning i elite og befolkning om de to spørsmålene. For det tredje diskuterer vi hvordan vi kan forstå mønstrene for avstand mellom elite og befolkning.

Vi finner generelt en betydelig avstand mellom elite og befolkning i begge spørsmålene, men at innvandring er mer polariserende enn kjønnslikestilling. Artikkelen berører hvordan oppslutning om holdning til likestilling og innvandring i økende grad er i spill i en tid hvor høyrepopulistisk tankegods vinner terreng, og demonstrerer hvordan holdningene til disse spørsmålene varierer etter kjønn, utdanningsnivå og alder (se introduksjon til dette temanummer; Fiig, 2019). Funnene diskuteres i lys av nyere, komparativ forskning på populisme og en voksende motstand mot liberale og post-materielle verdier, og litteratur om kjønnslikestilling som en ”nordisk verdi”.

Teoretiske perspektiver

Økende oppslutning om høyrepopulistiske partier i Europa, Brexit og valget av Donald Trump til USAs president, har bidratt til en voksende oppmerksomhet om avstand i holdninger og verdier mellom elitegrupper og befolkningen for øvrig. Et hovedperspektiv i Ingleharts moderniseringsteori (2015) er at vi særlig finner en økende oppslutning om post-materielle og liberale verdier i vestlige samfunn blant de yngre og blant de høyt utdannede. I følge Inglehart fører velstandsutviklingen til at de som vokser opp i en tid som er mindre preget av økonomisk knapphet, blir mindre opptatt av materielle verdier og mer positive til liberale verdier.

I sin analyse av økende oppslutning om høyre-populistiske partier og politikere, hevder Inglehart og Norris (2017) at debatten er preget av to hovedforklaringer som står mot hverandre. Den første tar utgangspunkt i økonomiske forhold og voksende inntektsulikhet i vestlige land de siste tiårene. Tanken er her at folk som sliter økonomisk og som i økende grad opplever økonomisk usikkerhet, føler seg truet av innvandring og globalisering, fordi dette er lag av befolkningen som i størst grad opplever en økende konkurranse på arbeidsmarkedet. Mennesker som opplever økonomisk usikkerhet, antas derfor å være mer tilbøyelige til å stemme på protestpartier som uttrykker skepsis til de etablerte partiene, som framstår som ansvarlige for den økonomiske utviklingen i samfunnet.

Den andre forklaringen bygger på tesen om *kulturelt backlash*, der oppslutningen om populistiske partier ikke bare ses som uttrykk for økonomisk ulikhet, men også som en reaksjon på grunnleggende kulturelle endringsprosesser som har funnet sted i vestlige land siden 1970-årene. Disse endringsprosessene er tett koblet til liberale eller postmaterielle verdier om kjønnslikestilling og kulturelt mangfold, men også til miljøbevegelsens voksende innflytelse. Teorien om kulturelt backlash postulerer at dette langt på vei er et generasjonsfenomen hvor de som i minst grad opplever at de er tjent med en "progressiv" samfunnsutvikling er den eldre generasjonen, hvite menn som gradvis har mistet sine privilegier, og folk med lav utdanning som ønsker å bevare tradisjonelle familieverdier (Inglehart og Norris, 2017).

Vi trekker på disse to forklaringene i vår analyse av elitens og befolkningens svarmønstre. Er det unge, og unge med lav utdanning spesielt, eller er det eldre, og spesielt eldre med lav utdanning, som er mest kritiske til innvandring og likestilling? Det første ville peke mot at det er økonomiske forhold som særlig forklarer avstanden mellom elite og folk i syn på innvandring og likestilling, mens den andre ville peke mot at det er kulturelle forhold som særlig forklarer avstand mellom elite og folk. Selv om dette kan fremstilles som alternative forklaringer, er de imidlertid ikke nødvendigvis gjensidig utelukkende, men kan bygge på faktorer som kan være koblet sammen, og til og med være gjensidig forsterkende. Strukturelle endringer i økonomien kombinert med voksende innvandring, har skapt økt konkurranse og voksende økonomisk usikkerhet. Dette kan i neste omgang ha bidratt til en motstand mot både "gamle" sosialdemokratiske og konservative partier og nyere partier som har hatt miljø, kvinnekamp eller kulturelt mangfold som sine kjernesaker – og slik skapt en grobunn for oppslutning om populistiske partier som følge av både økonomiske og kulturelle årsaker. Samtidig er vi interessert i om det finnes holdningsforskjeller mellom kjønnene: Analyse av norske holdningsdata peker for eksempel

på at kvinner kommer ut som mer orienterte mot post-materielle verdier enn menn, som henger sammen med likestillingsorientering og mindre skepsis til innvandring (Hellevik og Hellevik, 2016).

Ett siktemål med denne artikkelen er å analysere mønstrene for avstand mellom elite og befolkning i syn på innvandring og likestilling, samt å sammenligne svarmønstrene på tvers av de to spørsmålene. Ofte ser vi i den offentlige debatten at innvandring og etnisk mangfold framstilles som en trussel mot vestlige eller nasjonale likestillingsverdier (Phillips, 2010; Teigen og Langvasbråten, 2009). Det er liten tvil om at syn på likestilling og innvandring berører tema som er politisert på ulike måter, og dette kommer kanskje særlig til uttrykk i Norden hvor den i hovedsak vellykkede likestillingsutviklingen har bidratt til at kjønnslikestilling i stor grad har fått status som en nasjonal, nordisk verdi med stor oppslutning, men også til dels forstått som en *avsluttet sak* (jf. Dahlerup, 2018). Innvandring har i noen grad i Norden, og kanskje særlig i Danmark, blitt oppfattet som en trussel mot nasjonalstat, fellesskap, demokrati, velferdsstat og likhetsidealer (Togeby et al., 2003).

Dette spenningsfeltet gjør det særlig interessant å analysere variasjon i oppslutning om holdning til innvandring og likestilling. På den ene siden kan holdninger til innvandring og likestilling ha i seg spenninger mellom å hegne om etablerte ”norske” verdier som likestilling og ”nye” verdier om innvandring og toleranse for etnisk mangfold. På den annen side kan både innvandring og likestilling henge sammen i holdningsknipper (Aardal, 2015) og sammen utgjøre det Inglehart og Norris (2017) definerer som post-materielle verdier. Å undersøke om holdninger til innvandring og kjønnslikestilling følger samme mønster eller tvert om kjennetegnes av viktige forskjeller, er derfor et interessant empirisk spørsmål.

Utvalg, metode og data

Når man sammenligner grupper er konstruksjonen av utvalg avgjørende. Mens ”folket” i denne sammenhengen vil si et representativt befolkningsutvalg av norske statsborgere mellom 18 og 79 år, er det mindre åpenbart hva det siktes til med ”eliten”. I deler av elitelitteraturen er det topplederne i næringslivet, sentralforvaltningen, politikken, og også juridiske eliter, som beskrives som de mest betydningsfulle elitegruppene i dagens samfunn, mens representantene for kirke, media, organisasjoner og kultur gjerne regnes som mindre sentrale (Hartmann, 2007). En klassisk todeling mellom eliten og folket, i arven etter Pareto (1935) og Mosca (1939), har stått mindre sentralt – oppmerksomheten har snarere vært rettet mot konkurranse mellom elitegrupper (Hartmann, 2007).

Nordiske elitestudier viser stor variasjon mellom landene i maktrelasjonen mellom elitegrupper. Sverige beskrives som sentrert rundt to elitekonfigurasjoner; én sentrert rundt fagbevegelsen og én rundt privat næringsliv (SOU 1990: 44). Den finske elitekonfigurasjonen viser et mer komplekst bilde, med den politiske eliten som den mest åpne og sosialt mobile (Ruostetsaari, 1993). Dansk eliteforskning har konkludert med at det er tre elitekonfigurasjoner som består av næringslivsledere, toppledere i sentraladministrasjonen og politikere (Christiansen, Togeby og Møller, 2001). Analyser av norske elitekonfigurasjoner konkluderer med at det er tre hoveddimensjoner som består av en næringslivselite, en utdannings- og sosialkapitalelite og en juridisk elite (Korsnes, Norli Hansen og Hjellbrekke, 2014).

I denne artikkelen er eliten avgrenset ved hjelp av den såkalte *posisjonsmetoden*. Metoden innebærer at respondentene i undersøkelsen er valgt ut fra plassering i formelle autoritetsstrukturer basert på en identifikasjon av hvilke sektorer som er de sentrale i den nasjonale konteksten som undersøkes, samt hvilke institusjoner og organisasjoner innenfor disse som er de mest sentrale og hvilke posisjoner innenfor disse som utgjør de øverste lederposisjonene (se f. eks Gulbrandsen, 2018; Gulbrandsen et al., 2002; Skjeie og Teigen, 2003). Posisjonsmetoden er mye brukt innenfor eliteforskningen. Hoffmann-Lange (2007) peker imidlertid på at denne metoden forteller oss lite om grensene for hvem som tilhører eliten, ettersom det er forskerne som relativt fritt har identifisert hvilke sektorer som inngår og vertikalt har identifisert hvilke ledelsesnivåer som inngår innenfor de ulike sektorene. Dette er selvsagt riktig, og det er ikke tvil om at sentrale maktpersoner i samfunnet kan falle utenfor når kriteriet for avgrensningen av utvalget er formelle maktposisjoner. Fordelen med posisjonsmetoden er imidlertid at utvalget består av personer med betydelig beslutningsmakt i samfunnet. Fordi vi er opptatt av institusjonaliserte elitors holdninger og hvordan disse skiller seg fra holdninger i befolkningen, er denne utvalgsmetoden hensiktsmessig.

Lederskapsundersøkelsen 2015 består av et utvalg av 1351 toppledere innenfor ti sektorer. Svarprosenten var 71,5. Topplederne som ble invitert til å delta i undersøkelsen er de som innehar de formelle toppposisjonene innenfor ti samfunnssektorer: De sentrale politiske institusjonene (politikk), de øverste posisjonene innenfor rettsvesen, politi- og påtalemyndighet, sentralforvaltningen, forskning og høyere utdanning, de høyeste kirkelige stillingene (kirken), forsvarsdepartementets kommandostruktur (forsvaret), lederstillingene, samt styreleder, i de største norske bedriftene (næringslivet), mediesektorens sentrale posisjoner (media), kulturlivets administratorer og organisasjoner (kultur), arbeidsgiver-

og arbeidstakerorganisasjoner, samt de største idretts- og frivillige organisasjonene (organisasjoner).

Valgundersøkelsen 2013 er utført som en landsrepresentativ intervjuundersøkelse av norske statsborgere mellom 18 og 79 år. Bruttoutvalget var i 2013 på 3140 personer hvorav 1727 personer svarte på undersøkelsen, det gir en svarprosent på 55. Valgundersøkelsene gjennomføres hvert stortingsvalgår, første gang i 1957. Både Lederskapsundersøkelsen 2015 og Valgundersøkelsen 2013 er gjennomført av Statistisk sentralbyrå (SSB) i samarbeid med Institutt for samfunnsforskning i Oslo.

I vår sammenligning av elite og befolkning analyserer vi to spørsmål brukt i både Valgundersøkelsen 2013 og Lederskapsundersøkelsen 2015; ett om innvandring og ett om kjønnslikestilling:

1. Vil du si deg helt enig, delvis enig, hverken enig eller uenig, delvis uenig eller helt uenig i at innvandring utgjør en trussel mot vår nasjonale egenart?
2. I de senere år er det lagt vekt på å skape likestilling mellom kvinner og menn. Vil du si at likestilling bør føres videre, er den ført langt nok, er den ført for langt, eller har du ingen mening om denne saken?

Disse spørsmålene er valgt fordi de måler en generell oppslutning om henholdsvis innvandring og kjønnslikestilling. Spørsmålene er derfor godt egnet for en overordnet analyse av svarmønstre, hvor vi er opptatt av å undersøke om eliten gjennomgående er mer liberal enn befolkningen, om avstanden mellom elite og befolkning varierer på de to spørsmålene eller henger sammen som holdningsknipper, og til slutt om avstanden varierer når vi tar hensyn til sentrale bakgrunnsvariabler som kjønn, alder, utdanningsnivå og sektor i arbeidslivet. Vi undersøker også hvordan politisk orientering (operasjonalisert som stemmegivning ved siste valg) henger sammen med holdninger til likestilling og innvandring.

Disse kontrollvariablene er viktige, dels fordi tidligere studier har vist at holdninger til innvandring og likestilling påvirkes av slike faktorer (Inglehart og Norris, 2017), dels fordi befolkningen er en langt mer sammensatt gruppe sammenlignet med eliten. Vårt eliteutvalg er en relativt ensartet gruppe. Når det gjelder alder og utdanningsnivå er nesten 71 prosent mellom 50 og 70 år og 77 prosent av utvalget har 4-5 års universitetsutdannelse eller høyere. De er også nokså like politisk, i den forstand at om lag 60 prosent av utvalget stemmer enten Høyre (litt over 30 prosent) eller Arbeiderpartiet (litt under 30 prosent). For å undersøke hvilke grupper i befolkningen som er nærmest og

skiller seg mest fra hovedmønsteret i eliten i synet på spørsmål om innvandring og likestilling, foretar vi separate, multivariate analyser av både elite- og befolkningsutvalget, der vi undersøker sammenhengen mellom holdninger og de nevnte bakgrunnsvariablene.

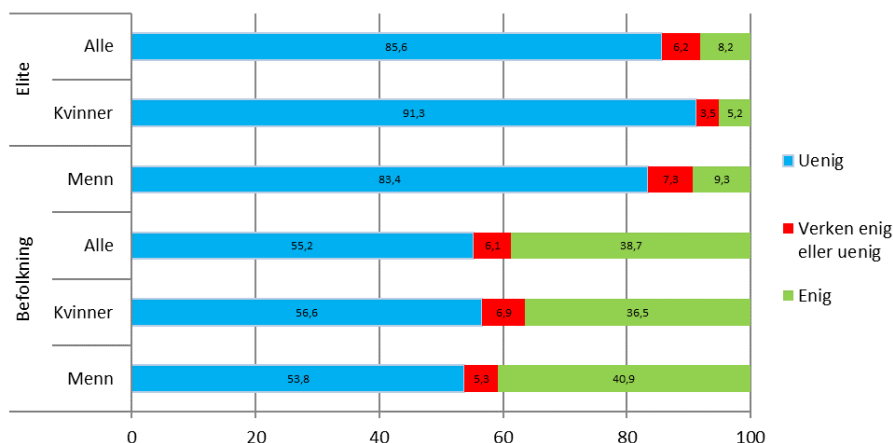
Resultater

Er innvandring en trussel mot nasjonal egenart?

Spørsmålet om innvandring utgjør en trussel mot den nasjonale egenarten har vært stilt i den norske valgundersøkelsen siden 1989. Bakgrunnen for at spørsmålet ble inkludert var Fremskrittspartiets gjennombrudd i norsk politikk ved lokalvalget i 1987, det som gjerne blir omtalt som det første innvandringsvalget (Bjørklund, 1988; Midtbøen, 2017), og gir et godt mål på graden av innvandrings skepsis. Spørsmålet ble tatt inn i Lederskapsundersøkelsen 2015 for direkte å kunne sammenligne elitens holdninger med den øvrige befolkningen.

Figur 1 viser at det er betydelige forskjeller mellom elite og befolkning i synet på om innvandring utgjør en trussel mot nasjonal egenart. Mens over 85 prosent av eliteutvalget er uenig i denne påstanden, mener bare 55 prosent av befolkningen dette. Og mens kun litt over 8 prosent av eliteutvalget er enig i at innvandring utgjør en trussel, er nesten 39 prosent av befolkningen enig. Figuren viser også, i tråd med tidligere forskning på kjønnsforskjeller i holdninger til innvandring (f. eks Blom, 2015), at kvinner er noe mindre bekymret for inn-

Figur 1: Vil du si at innvandring utgjør en trussel mot vår nasjonale egenart?
Samlede resultater fra Lederskapsundersøkelsen 2015 og valgundersøkelsen 2013, brutt ned på kjønn. Prosent

Kilder: Lederskapsundersøkelsen 2015 og Valgundersøkelsen 2013.

vandring enn menn: Mens over 91 prosent av kvinnene i eliteutvalget er uenig i påstanden, mener om lag 83 prosent av mennene det samme. I befolkningen er nesten 41 prosent av mennene enig i at innvandring kan utgjøre en trussel, mens 36,5 prosent av kvinnene er av samme oppfatning.

Selv om eliten er en relativt ensartet gruppe, er det likevel noe intern variasjon når det gjelder holdning til innvandring. Mens over 90 prosent av kirke-, kultur- og medieeliten er uenige i påstanden om at innvandring utgjør en trussel mot nasjonens egenart, mener i underkant av 80 prosent av næringslivs-, politil- og justisvesen- og forsvarseliten det samme. I mellomsjiktet ligger elitepersoner innen sentralforvaltningen, organisasjonslivet, politikken og forskning og høyere utdanning, der mellom 84 og 88 prosent er uenige i at innvandring utgjør en trussel. Det er likevel verdt å merke seg at selv de mest bekymrede elitegruppene er langt mindre bekymret enn befolkningen for øvrig.

I befolkningen er det til sammenligning stor variasjon i holdninger til innvandring (se Tabell A1). Alder spiller for eksempel en stor rolle for syn på innvandring. De eldste aldersgruppene mener klart oftere at innvandring utgjør en trussel enn de yngre. Imidlertid er respondentene i aldersgruppen 30-39 enda mer uenig i påstanden enn de aller yngste (forskjellen er på nesten ti prosentpoeng). Fordeling etter stemmegivning gir klare utslag langs høyre/venstre-aksen, der bare 23 prosent av FrP-velgerne er uenige i at innvandring utgjør en trussel mot nasjonens egenart mens nesten samtlige Rødt- og SV-velgere er uenige. En stor majoritet av velgerne til Venstre, MDG og Arbeiderpartiet er også uenige i påstanden, mens Høyre-, KrF- og Senterpartivelgere omtrent er delt på midten.

Videre har sektor en viss betydning. Blant de som jobber i offentlig sektor er det en noe høyere andel som er uenige i innvandring utgjør en trussel enn i privat sektor. Ikke overraskende finner vi større variasjon når det gjelder utdanningsnivå, der de med minst utdanning oftere er enige i at innvandring utgjør en trussel. De høyt utdannede i befolkningsutvalget svarer med andre ord relativt likt som eliteutvalget.

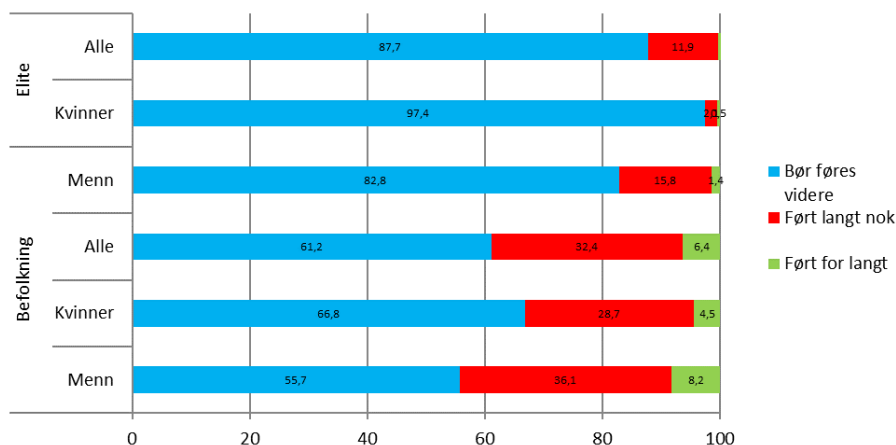
Kjønnslikestilling – ført langt nok?

Spørsmålet om likestillingen bør føres videre, er ført langt nok eller er ført for langt har vært stilt i den norske valgundersøkelsen siden 1985 (Teigen, 2006). Likestillingsutviklingen har ført til at menns og kvinners liv i økende grad er blitt likere hverandre (Ellingsæter, 2016; Teigen og Skjeie, 2017). Samtidig er det fortsatt betydelige utfordringer: kvinner og menn arbeider i stor grad i ulike deler av arbeidsmarkedet, kvinners tjener mindre enn menn, hver tredje kvinne arbeider deltid og det er svært få kvinner i topplederstillinger, særlig i

næringslivet (Halrynjo og Teigen, 2016; Teigen og Skjeie, 2017). Denne utviklingen gjør det interessant å undersøke nærmere om eliten og befolkningen er samstemt eller uenige i spørsmålet om likestilling.

Figur 2 viser at det er betydelige forskjeller mellom de to utvalgene når det gjelder syn på likestilling, selv om forskjellene er mindre enn i innvandrings-spørsmålet. Mens 88 prosent av eliteutvalget svarer at likestillingen bør føres videre, mener 61 prosent av befolkningen det samme. Og mens kun 12 prosent i eliteutvalget mener at likestillingen er ført langt nok, mener en tredel av befolkningen det samme. Relativt få både i eliten og i befolkningen mener at likestillingen er ført for langt, men det gjelder likevel noen flere i befolkningen enn i eliten.

Figur 2: Vil du si at likestilling bør føres videre, er den ført langt nok, eller er den ført for langt? Svarfordeling for eliten og befolkningen, brutt ned på kjønn. Prosent

Note: Vi rapporterer ikke svaralternativet ”ingen mening” i figurene. Det er ingen klar systematikk i hvilke grupper som har svart at de har ingen mening om spørsmålet.

Kilder: Lederskapsundersøkelsen 2015 og Valgundersøkelsen 2013.

Figuren viser også at kvinner oftere enn menn svarer at likestillingen bør føres videre. Dette gjelder i begge utvalgene, men kjønnsforskjellen er noe større i eliteutvalget enn i befolkningsutvalget: Kvinnene i eliteutvalget er så godt som unisont enige om at likestillingen bør føres videre, og en klar majoritet av mennene mener det samme. I befolkningen er kjønnsforskjellene noe mindre, men peker i samme retning: Mens to tredeler av kvinnene mener at likestillingen bør føres videre, mener noe over halvparten av mennene det samme. Svært få i begge utvalg svarer at likestillingen er ført for langt.

For alle sektorelitene er det stor oppslutning om likestilling: Mens over 90 prosent i medieeliten, kultur, sentralforvaltning og forskning og høyere utdanning mener at likestillingen bør føres videre, mener rundt 80 prosent det samme i de tre mest mannsdominerte sektorelitene: næringsliv, politi- og justisvesen og forsvaret. Svært få svarer at likestillingen er ført for langt.

Også i likestillingsspørsmålet er det en viss variasjon i befolkningen i oppslutning om likestilling etter alder (se Tabell A2). Det er flest som mener at likestillingen bør føres videre blant de over 50 år, samtidig er det færrest blant de eldste og blant de yngste som svarer at likestillingen bør føres videre. Oppslutningen om at likestillingen bør føres videre øker dessuten med utdanningsnivå. Videre finner vi at sektor har en viss betydning, ved at det er noen flere av de som jobber i offentlig enn i privat sektor som svarer at likestillingen bør føres videre. Fordeling etter stemmegivning viser at det er færrest som mener at likestillingen bør føres videre blant de som stemmer KrF, FrP og Høyre, mens oppslutningen er meget høy blant de som stemmer Rødt og SV. Arbeiderparti-velgerne befinner seg nærmere Senterpartiet, Venstre og MDG. Det er med andre ingen entydig høyre/venstreakse i spørsmålet om likestilling.

Hva forklarer oppslutningsmønstre om innvandring og likestilling?

Hovedresultatene viser at det er klare fellestrekk i svarmønstrene. I gjennomsnitt er det omtrent like stor oppslutning i eliten om det vi har karakterisert som liberale verdier, det vil si andelene som er uenige i at innvandringen truer den nasjonale egenarten og andelen som mener at likestillingen bør føres videre. Også i befolkningen er svarmønstrene nokså like for de to spørsmålene: Litt over halvparten er uenige i påstanden om at innvandringen truer den nasjonale egenarten og det samme gjelder de som mener at likestillingen bør føres videre. Betydningen av alder er riktignok forskjellig for de to spørsmålene, men ellers er profilen i svarmønstrene de samme. Jo høyere utdanning, jo mer liberale verdier. De som arbeider i offentlig sektor har mer liberale verdier. Og de som stemmer på venstresidepartiene har mer liberale verdier, enn de som stemmer på høyresidepartiene. Den mest påfallende forskjellen er at alder, utdanning og parti skiller mye kraftigere på spørsmålet om innvandring enn på likestillings-spørsmålet. For å undersøke disse sammenhengene nærmere, har vi foretatt separate regresjonsanalyser (OLS) av elite- og befolkningsutvalgenes holdninger med innvandring og likestilling som avhengige variabler.

Innvandring

Tabell 1 viser resultatene for eliteutvalgets syn på innvandring. Jo høyere verdier, jo mer enig er man i påstanden om at innvandring utgjør en trussel for den nasjonale egenarten.²

Tabell 1: Holdninger til om innvandring utgjør en trussel mot den nasjonale egenarten, Lineær regresjon (OLS), Eliteutvalg

	Modell 1		Modell 2 (+ parti)		Modell 3 (+ sektorelite)	
	b	se	b	se	b	se
Kvinne	-0,254***	(0,061)	-0,123*	(0,059)	-0,090	(0,060)
Alder	0,006	(0,004)	0,007*	(0,003)	0,008*	(0,003)
Utdanningsnivå	-0,051	(0,034)	-0,024	(0,033)	-0,023	(0,037)
Parti stemt ved forrige valg						
Rødt			-0,132	(0,326)	-0,106	(0,326)
SV			ref.		ref.	
MDG			0,198	(0,212)	0,197	(0,211)
AP			0,117	(0,108)	0,071	(0,109)
Venstre			0,061	(0,131)	0,016	(0,131)
KrF			0,222	(0,140)	0,367*	(0,148)
Senterpartiet			0,235	(0,247)	0,261	(0,250)
Høyre			0,636***	(0,109)	0,523***	(0,113)
FrP			2,761***	(0,283)	2,623***	(0,284)
Stemte ikke/vil ikke svare			0,400**	(0,132)	0,336*	(0,132)
Sektor						
Forskning og høyere utdanning				0,175	(0,113)	
Kirken					-0,178	(0,127)
Kultur					ref.	
Media					0,197	(0,129)
Næringsliv					0,267*	(0,106)
Organisasjoner					0,069	(0,110)
Politi- og justisvesen					0,371**	(0,132)
Politikk					0,034	(0,247)
Sentralforvaltning					0,143	(0,107)
Forsvaret					0,296*	(0,139)
Konstantledd	1,593***	(0,226)	1,067***	(0,237)	0,909***	(0,266)
r ²	0,020		0,146		0,163	
N	1212		1212		1212	

Note: * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001. Ustandardiserte regresjonskoeffisienter.

Modell 1 viser at kvinner er betydelig mer uenige i påstanden enn menn, videre er hverken alder eller utdanningsnivå statistisk signifikante, noe som blant annet reflekterer at eliten er lite variert langs disse variablene.

I modell 2 legger vi inn stemmegivning for å undersøke hvilken betydning det har for holdning til innvandring, med SV-velgere som referansekategori. Den eneste gruppen som er mer uenige enn SV-velgere i påstanden om at innvandring utgjør en trussel, er Rødt-velgere. Forskjellen er imidlertid ikke statistisk signifikant. Signifikant forskjellige oppfatninger finner vi hos elitepersoner som stemmer Høyre og FrP, samt blant dem som ikke vil svare. Klart mest enig i at innvandring utgjør en trussel mot Norges egenart finner vi blant elitepersoner som stemmer FrP.

I modell 3 legger vi til sektortilhørighet. Her ser vi at kjønn ikke lenger er statistisk signifikant, noe som antakelig reflekterer at de ulike elitegruppene er ulikt sammensatt når det gjelder kjønn. Når vi legger til sektor endres betydningen av stemmegivning noe. Det er kun næringslivsledere og ledere innen forsvaret og politi- og justisvesenet som er signifikant mer enige i påstanden om at innvandring utgjør en trussel mot den nasjonale egenarten, sammenlignet med ledere i kultursektoren.

Tabell 2 viser regresjonsanalyser av befolkningens syn på spørsmålet om innvandring utgjør en trussel mot nasjonens egenart.³ Modell 1 viser, som for eliteutvalget, at kvinner i befolkningen er mer uenig i påstanden enn menn. Andelen som er enige i at innvandring utgjør en trussel øker med alder, men bare signifikant for aldersgruppen 30 til 39 år. Personer med lav utdanning er betydelig mer enig i påstanden om at innvandring utgjør en trussel mot nasjonal egenart.

I modell 2 legger vi til stemmegivning for å undersøke hvor mye det påvirker betydningen av kjønn, alder og utdanning. Vi ser igjen at Rødt-velgere er de eneste som er mer uenige i påstanden enn SV-velgere (men forskjellen er ikke signifikant), men også at personer som stemte på alle andre partier er mer enige i påstanden om at innvandring utgjør en trussel mot nasjonens egenart – og klart mest ulike SV-velgerne er de som stemmer på FrP.

I modell 3 ser vi at personer som jobber i offentlig sektor er noe mer uenige i påstanden enn de som jobber i privat sektor, men sammenhengen er ikke statistisk signifikant. Betydningen av alder og utdanning står seg. Det er en sammenheng mellom stemmegivning og sektor, antakelig fordi de som stemmer på høyresidepartiene oftere arbeider i privat sektor og er enige i at innvandringen utgjør en trussel.

Tabell 2: Holdninger til om innvandring utgjør en trussel mot den nasjonale egenarten. Lineær regresjon (OLS). Befolkningsutvalg

	Modell 1		Modell 2 (+ parti)		Modell 3 (+ sektorelite)	
	b	se	b	se	b	se
Kvinne	-0,153*	(0,071)	-0,039	(0,068)	-0,020	(0,070)
Alder						
25-29	ref.		ref.		ref.	
30-39	-0,332*	(0,161)	-0,391*	(0,152)	-0,384*	(0,152)
40-49	-0,227	(0,149)	-0,321*	(0,141)	-0,313*	(0,141)
50-59	-0,241	(0,150)	-0,268	(0,142)	-0,256	(0,143)
60-69	-0,032	(0,154)	-0,070	(0,146)	-0,056	(0,147)
70-79	0,291	(0,178)	0,206	(0,168)	0,220	(0,169)
Utdanning høyeste	-0,530***	(0,040)	-0,446***	(0,038)	-0,436***	(0,039)
Parti stemt ved forrige valg						
Rødt			-0,232	(0,348)	-0,227	(0,348)
SV			ref.		ref.	
MDG			0,534	(0,274)	0,527	(0,274)
AP			0,801***	(0,175)	0,796***	(0,175)
Venstre			0,920***	(0,208)	0,911***	(0,208)
KrF			1,159***	(0,216)	1,148***	(0,216)
Senterpartiet			1,235***	(0,222)	1,223***	(0,222)
Høyre			1,356***	(0,176)	1,334***	(0,177)
FrP			2,048***	(0,194)	2,030***	(0,195)
Stemte ikke/vil ikke svare			1,233***	(0,194)	1,218***	(0,194)
Offentlig sektor					-0,082	(0,073)
Konstantledd	4,311***	(0,173)	2,966***	(0,235)	2,970***	(0,235)
r ²	0,145		0,251		0,252	
N	1367		1367		1367	

Note: * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001. Ustandardiserte regresjonskoeffisienter.

Likestilling

Tabell 3 viser resultatene for eliteutvalgets syn på likestilling.⁴ Resultatene i modell 1 viser at kvinner i større grad enn menn mener at likestillingen bør føres videre. Alder har ikke signifikant betydning, noe som nok henger sammen med at det er lite spredning på aldersvariabelen i eliteutvalget. Oppslutningen om at likestillingen bør føres videre øker signifikant med utdanningsnivå.

Tabell 3: Holdninger til om likestillingen bør føres videre. Lineær sannsynlighetsmodell (Bør føres videre = 1). Eliteutvalget

	Modell 1		Modell 2 (+ parti)		Modell 3 (+ sektorelite)	
	b	se	b	se	b	se
Kvinne	0,149***	(0,016)	0,116***	(0,016)	0,112***	(0,016)
Alder	0,001	(0,001)	0,001	(0,001)	0,001	(0,001)
Utdanningsnivå	-0,030**	(0,011)	-0,031**	(0,010)	-0,034**	(0,013)
Parti stemt ved forrige valg						
Rødt			-0,020	(0,018)	-0,030	(0,025)
SV			ref.		ref.	
MDG			-0,100	(0,076)	-0,103	(0,076)
AP			-0,027	(0,018)	-0,024	(0,018)
Venstre			-0,076*	(0,034)	-0,077*	(0,035)
KrF			-0,146**	(0,047)	-0,150**	(0,049)
Senterpartiet			0,029	(0,019)	0,020	(0,024)
Høyre			-0,170***	(0,024)	-0,160***	(0,028)
FrP			-0,214	(0,133)	-0,206	(0,130)
Stemte ikke/vil ikke svare			-0,067	(0,035)	-0,064	(0,035)
Sektor						
Forskning og høyere utdanning					0,014	(0,037)
Kirken					0,006	(0,042)
Kultur					ref.	
Media					0,037	(0,035)
Næringsliv					-0,040	(0,039)
Organisasjoner					-0,018	(0,036)
Politi- og justisvesen					-0,030	(0,050)
Politikk					0,060	(0,070)
Sentralforvaltning					0,009	(0,034)
Forsvaret					0,032	(0,055)
Konstantledd	0,883***	(0,074)	1,006***	(0,073)	1,014***	(0,087)
r ²	0,041		0,079		0,084	
N	1194		1194		1194	

Note: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Ustandardiserte regresjonskoeffisienter. Robuste standardfejl.

I modell 2 ser vi at blant Høyre- og FrP-velgerne er det færre som svarer at likestillingen bør føres videre, fulgt av KrF velgerne. Sammenhengen mellom kjønn og oppslutningen om likestilling er fortsatt klart positiv og statistisk sig-

nifikant, det samme gjelder utdanning. I modell 3 ser vi at sektor ikke har signifikant betydning for oppslutning om likestillingen bør føres videre. Kjønn, utdanningsnivå og det å være Høyre- eller KrF-velger, er det som fortsatt slår ut på dette spørsmålet.

Tabell 4⁵ viser at det også for befolkningen som helhet er slik at kvinner er mer positive enn menn til at likestillingen bør føres videre. Modell 1 viser

Tabell 4: Holdninger til om likestillingen bør føres videre. Lineær sannsynlighetsmodell (Bør føres videre = 1). Befolkningsutvalget

	Modell 1		Modell 2 (+ parti)		Modell 3 (+ sektorelite)	
	b	se	b	se	b	se
Kvinne	0.103***	(0,027)	0.084**	(0,027)	0.082**	(0,027)
Alder						
25-29	ref.		ref.		ref.	
30-39	0,040	(0,063)	0,062	(0,061)	0,061	(0,061)
40-49	0,071	(0,058)	0,104	(0,057)	0,104	(0,057)
50-59	0,151**	(0,058)	0,166**	(0,057)	0,166**	(0,057)
60-69	0,138*	(0,059)	0,158**	(0,057)	0,158**	(0,058)
70-79	0,053	(0,070)	0,088	(0,069)	0,087	(0,069)
Utdanning høyeste	0,034*	(0,014)	0,018	(0,015)	0,018	(0,015)
Parti stemt ved forrige valg						
Rødt			0,051	(0,077)	0,050	(0,077)
SV			ref.		ref.	
MDG			-0,077	(0,083)	-0,076	(0,083)
AP			-0,177***	(0,046)	-0,177***	(0,046)
Venstre			-0,263***	(0,065)	-0,263***	(0,065)
KrF			-0,478***	(0,070)	-0,478***	(0,071)
Senterpartiet			-0,250***	(0,070)	-0,249***	(0,070)
Høyre			-0,314***	(0,048)	-0,313***	(0,049)
FrP			-0,393***	(0,059)	-0,392***	(0,060)
Stemte ikke/vil ikke svare			-0,312***	(0,059)	-0,311***	(0,059)
Offentlig sektor					0,006	(0,029)
Konstantledd	0,383***	(0,067)	0,673***	(0,080)	0,673***	(0,235)
r2	0,024		0,075		0,075	
N	1304		1304		1304	

Note: * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001. Ustandardiserte regresjonskoeffisienter.

videre at det er de eldre som er mest positive, og særlig de mellom 50 og 69 år, og at oppslutningen om at likestillingen bør føres øker med utdanningsnivå.

Når vi i modell 2 legger inn stemmegivning, viser analysen at kjønn og stemmegivning henger sammen. Sammenhengen mellom kjønn og oppslutningen om likestilling blir noe svakere, og utdanningsnivå har ikke lenger en signifikant effekt på holdning til likestilling. Analysen viser videre at de som stemmer på partiene til høyre for SV slutter svakere opp om at likestillingen bør føres videre. Denne sammenhengen er statistisk signifikant. Modell 3 viser at sektor endrer lite. Sammenhengen mellom kjønn, alder og stemmegivning står seg. Det er med andre ord særlig kjønn og alder som har betydning for oppslutning om at likestillingen bør føres videre.

Oppsummering av hovedfunn

Vi finner stor grad av likhet i svarmønstrene på de to spørsmålene om holdninger til innvandring og likestilling, både i eliten og i befolkningen. Men svaremønstrene tyder på at bakgrunnsvariabler betyr mer for holdning til innvandring enn likestilling, med unntak av kjønn. Selv om spørsmålene er ulike i sin formulering, tolker vi likheten i svarmønstrene som at spørsmålene er sammenlignbare.

I eliten finner vi påfallende likhet i svarmønstrene, selv om kjønn betyr mer for holdning til likestilling enn innvandring. Stemmegivning henger sammen med holdning til innvandring og likestilling; de som stemmer på høyresidepartiene er oftere enige i at innvandringen utgjør en trussel og mener sjeldnere at likestillingen bør føres videre. Men mens sektor på elitenivå ikke har signifikant betydning for syn på likestilling, så er de som befinner seg i næringslivs-, politi- og justisvesen- og forsvarseliten oftere enige i at innvandringen utgjør en trussel mot den nasjonale egenarten.

I befolkningen finner vi også like svarmønstre på spørsmålene. Kjønn slår også her kraftigere ut på likestilling enn på innvandring. De andre bakgrunnsvariablene forklarer mer på innvandrings- enn for likestillingsspørsmålet. De multivariate analysene på befolkningsnivå viser også at de uavhengige variablene har en sterkere forklaringskraft på innvandring enn på likestilling. Alder og utdanning betyr mer for å forklare holdning til innvandring enn likestilling. Særlig stemmegivning slår kraftig ut på holdning til innvandring; jo lengre ut på høyresiden i politikken, jo større enighet i påstanden om at innvandring utgjør en trussel mot den nasjonale egenarten.

Diskusjon og konklusjon

Bakteppet for analysene i denne artikkelen er den senere tids diskusjoner om avstanden mellom folk og elite er blitt så stor at det kan svekke tilliten mellom grupper i samfunnet og skape en politisk polarisering med negative konsekvenser for samfunnsutviklingen (Inglehart og Norris, 2017). Vi har undersøkt disse store spørsmålene med Norge som case, med et unikt datamateriale, hvor de samme spørsmålene om innvandring og likestilling er stilt til et representativt befolkningsutvalg og til topplederne innenfor ti samfunnssektorer. Dette datamaterialet er godt egnet til å undersøke grad av avstand mellom ulike befolkningsgrupper – og mellom elite og befolkning – i sentrale verdispørsmål.

Det mest slående funnet i vår analyse er den store avstanden mellom eliten og befolkningen samlet sett. Selv om de med svært høy utdanning i befolkningen ligger tett opp til eliteutvalget i synet på innvandring, så er det *avstanden* mellom folk og elite som er mest slående. Hva er dette et uttrykk for? Og hvorfor er det sann at særlig innvandringsspørsmålet ser ut til å treffe en nerve som skiller folk og elite?

I analysen av innvandringsspørsmålet finner vi at en skeptisk holdning til innvandring særlig gjenfinnes blant eldre menn med lav utdanning, som stemmer til høyre, samt blant de aller yngste. Dette kan dels handle om at innvandring for denne gruppen fremstår som en mer direkte økonomisk trussel, eller det kan være uttrykk for kulturelt backlash, som Inglehart og Norris (2017) peker på, der de som opplever å ha mistet status og privilegier uttrykker dette ved å vise støtte til ideen om at innvandring er en trussel mot nasjonens egenart. Hovedtendensen er at skepsis til innvandring gjennomgående øker med alder, men den yngste aldersgruppen utgjør et unntak. Dette er også reflektert i Inglehart og Norris' (2017) analyse, hvor de hevder at samtidig med at det er en generell trend mot økende oppslutning om post-materielle verdier, så har det de senere år vært en økende oppslutning om høyrepopulisme og innvandrings-skepsis blant de yngre som henger sammen med økende økonomisk utrygghet.

For eliten ser situasjonen derimot annerledes ut. Folk i eliteposisjoner vil sjelden oppleve innvandring som noen konkret trussel mot egen posisjon. Snarere vil de som sitter i eliteposisjoner ofte være blant dem som nyter best av de økonomiske gevinstene ved innvandringen. På den annen side: Næringslivseliten er blant elitegruppene som viser størst enighet i påstanden om at innvandring utgjør en trussel mot nasjonale egenart, noe som kan tale i mot denne forklaringen.

Når det gjelder spørsmålet om likestilling, treffer Inglehart og Norris' analyse dårligere. Riktignok finner vi at kvinner støtter mer opp om likestilling enn menn, men alder og utdanning betyr mindre, de aller yngste er til og med min-

dre opptatt av å føre likestillingen videre, og utdanning er ikke signifikant når vi skiller på politisk orientering. Det kan med andre ord se ut til at holdninger til likestilling ikke uten videre kan forklares som en økende oppslutning om post-materielle verdier. I en norsk kontekst kan dette kanskje forstås i lys av at innvandring er en "nyere" og mer politisert sak enn den etablerte likestillings-saken. Mens likestilling har satt seg som viktig verdi som ikke er veldig tett koblet til utdanningsnivå, passer holdninger til innvandring bedre inn i motsetningen mellom materielle og postmaterielle verdier. At de yngste respondentene i mindre grad svarer at likestillingen bør føres videre, er dessuten ikke nødvendigvis ensbetydende med at det finner sted et tilbakeslag blant de yngre kohortene; kanskje er det snarere slik at de yngste oppfatter at problemet er en "avsluttet sak", som Dahlerup (2018) har vært inne på i en dansk kontekst.

At innvandring fremstår som et mer kontroversielt og polariserende spørsmål enn kjønnslikestilling, kan også ha sammenheng med at innvandring i en nordisk kontekst kan stå i et motsetningsforhold til grunnleggende likestillingsverdier (se Teigen og Langvasbråten, 2009). Kjønnslikestilling har blitt en "merkevare", en nasjonal verdi, som storskala innvandring kan utfordre dersom en stor andel av nykommerne antas ikke å dele verdigrunnlaget. Våre analyser gir ikke noe endelig svar på om det finnes et slikt motsetningsforhold, men perspektivet kan bidra til å forklare hvorfor det generelt er høyere oppslutning om kjønnslikestilling enn om innvandring i befolkningen, og at avstanden mellom elite og befolkning i holdninger til likestilling er mindre enn avstanden i holdninger til innvandring.

Analysene viser at polarisering og verdikonflikt mellom "folk" og "elite" ikke er et ubetydelig fenomen i Norge. Selv om enkelte grupper innen befolkningen ligger nært opptil eliten i holdninger til innvandring og likestilling, er det avstand og ikke nærhet som er det slående funnet. Med tanke på de senere årenes gunstige økonomiske situasjon i Norge sammenlignet med de fleste andre europeiske land, er det lite som skulle tilsi at dette er et fenomen som vil bli mindre i årene som kommer.

Noter

1. Artikkelen er del av prosjektet *Elites and Society*, finansiert av Norges forskningsråd (prosjektnummer: 230729). Stor takk til Karin Oline Kraglund og Sara Seehuus for forskningsassistanse, og til Trygve Gulbrandsen, Fredrik Engelstad, to anonyme fagfeller og tidsskriftets redaktør for nyttige kommentarer til et tidligere utkast av artikkelen.
2. I den første modellen undersøker vi betydningen av de tre sentrale bakgrunnsvariablene, kjønn (mann = 0 og kvinne = 1), alder (kontinuerlig) og utdanningsnivå

(fra lavt til høyt). I modell 2 legger vi inn parti stemt ved stortingsvalget i 2013, med SV som referansekategori. I modell 3 legger vi inn sektor med kultursektoren som referansekategori.

3. Også her undersøker vi betydningen av kjønn (mann = 0, kvinne = 1), alder (kontinuerlig), utdanningsnivå (fra lavt til høyt), partipolitisk preferanse med SV som referansekategori og sektor (privat = 0, offentlig = 1).
4. Vi har valgt å omgjøre dette spørsmålet til en dikotom variabel der svaralternativet "likestillingen bør føres videre" er gitt verdien 1 og "likestillingen er ført langt nok" og "likestillingen er ført for langt" er gitt verdien 0. Fordi en lineær regresjonsmodell gir koeffisienter som er enklere å fortolke enn i logistisk regresjon og valget av regresjonsmodell har liten praktisk betydning (jf. Hellevik 2009), har vi valgt OLS også i disse analysene. I den første modellen undersøker vi betydningen av de tre sentrale bakgrunnsvariablene kjønn (mann = 0 og kvinne = 1), alder (kontinuerlig) og utdanningsnivå (fra lavt til høyt). I modell 2 legger vi inn parti stemt ved siste stortingsvalg i 2013, med SV som referansekategori. I modell 3 legger vi inn sektor (privat sektor = 0 og offentlig sektor = 1).
5. Også her undersøker vi betydningen av kjønn (mann = 0, kvinne = 1), alder (kontinuerlig), utdanningsnivå (fra lavt til høyt), partipolitisk preferanse med SV som referansekategori, og sektor (privat = 0, offentlig = 1).

Litteratur

- Bjørklund, Tor (1988). The 1987 Norwegian local elections: A protest election with a swing to the right. *Scandinavian Political Studies* 11 (3): 211-234. doi:10.1111/j.1467-9477.1988.tb00368.x
- Blom, Svein (2015). *Holdninger til innvandrere og innvandring 2015*. Oslo/Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Christiansen, Peter Munk, Lise Togeby og Birgit Møller (2001). *Den danske elite*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Dahlerup, Drude (2018). Gender equality as a closed case: A survey among the members of the 2015 Danish parliament. *Scandinavian Political Studies* 41 (2): 188-209. doi:10.1111/1467-9477.12116
- Ellingsæter, Anne Lise (2016). Kampen om familiepolitikken. *Tidsskrift for samfunnsforskning* 57 (3): 227-256.
- Fiig, Christina (2019). Skarpere med end uden? Kønnsforskning og politologi. *Politica* 51 (1): 5-18.
- Gulbrandsen, Trygve (2018). *Elites in an Egalitarian Society: Support for the Nordic Model*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Gulbrandsen, Trygve, Fredrik Engelstad, Trond Beldo Klausen, Hege Skjeie, Mari Teigen og Øyvind Østerud (2002). *Norske makteliter*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Halrynjo, Sigtona og Mari Teigen (2016). Ulik likestilling i arbeidslivet, pp. 13-36 i Sigtona Halrynjo og Mari Teigen (red.), *Ulik likestilling i arbeidslivet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hartmann, Michael (2007). *The Sociology of Elites*. London: Routledge.
- Hellevik, Ottar (2009). Linear versus logistic regression when the dependent variable is a dichotomy. *Quality & Quantity* 43 (1): 59-74. doi:10.1007/s11135-007-9077-3
- Hellevik, Ottar og Tale Hellevik (2016). Verdier og verdiutvikling, pp. 58-89 i Ivar Frønes og Lise Kjølørød (red.), *Det norske samfunn. Bind 3*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hoffmann-Lange, Ursula (2007). Methods of elite research, i Russell J. Dalton og Hans-Dieter Klingemann (red.), *The Oxford Handbook of Political Behavior*. doi:10.1093/oxfordhb/9780199270125.003.0049
- Inglehart, Ronald F. (2015). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald F. og Pippa Norris (2017). Trump and the populist authoritarian parties: The silent revolution in reverse. *Perspectives on Politics* 15 (2): 443-454. doi:10.1017/S1537592717000111
- Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul A. Taggart, Paulina Ochoa Espejo og Pierre Ostiguy (red.) (2017). *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press.
- Korsnes, Olav, Marianne Norli Hansen og Johs. Hjellbrekke (red.) (2014). *Elite og klasse i et egalitært samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Midtbøen, Arnfinn H. (2017). Innvandringshistorie som faghistorie: Kontroverser i norsk migrasjonsforskning. *Nytt Norsk Tidsskrift* 34 (2): 130-149. doi:10.18261/issn.1891-1781-2017-02-03
- Mosca, G. (1939). *The Ruling Class: Elementi de scienza politica*. New York: McGraw Hill.
- Mudde, Cas (2017). Populism: An ideational approach, i Cristobal Rovira Kaltwasser, Paul A. Taggart, Paulina Ochoa Espejo og Pierre Ostiguy (red.), *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press.
- Müller, Jan-Werner (2017). *What is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pareto, Vilfredo (1935). *The Mind and Society: A Treatise on General Sociology*. New York: Dover Publications.
- Phillips, Ann (2010). *Gender and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Ruostesaari, Ilkka (1993). The anatomy of the Finnish power elite. *Scandinavian Political Studies* 16 (4): 305-337. doi:10.1111/j.1467-9477.1993.tb00043.x
- Skjeie, Hege og Mari Teigen (2003). *Menn imellom: Mannsdominans og likestillingspolitikk*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- SOU (1990: 44). *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*. Stockholm: Allmänna förlag.
- Teigen, Mari (2006). Holdning til likestilling – nye polariseringstendenser. *Sosiologisk tidsskrift* 14: 254-275.
- Teigen, Mari og Trude Langvasbråten (2009). The “crisis” of gender equality: The Norwegian newspaper debate on female genital cutting. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 17 (4): 256-272.
- Teigen, Mari og Hege Skjeie (2017). The Nordic gender equality model, i Oddbjørn Knutsen (red.), *The Nordic Models in Political Science: Challenged but Still Viable?* Oslo: Fagbokforlaget.
- Togeby, Lise, Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen og Signild Vallgård (2003). *Magt og demokrati i Danmark. Hovedresultater fra magtudredningen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Aardal, Bernt (2015). Offentlig opinion – folkets vilje eller tilfeldige ytringer?, pp. 49-75 i Bernt Aardal og Johannes Bergh (red.), *Valg og velgere. En studie av stortingsvalget 2013*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Hanne Marlene Dahl

Et forandret landskab for ældreomsorg

Overalt i verden er ældreomsorg på den politiske dagsorden på grund af ændringer i demografi, fertilitet, kvinders stigende erhvervsdeltagelse og senest finanskrisen. Samtidig ændres de samfundsmæssige betingelser og styringen af ældreomsorg i det nordiske velfærdsregime gennem blandt andet professionalisering, senmodernitet, afkønsliggørelse og neoliberalisering. Hidtidig teori i form af feministisk omsorgsteori er utilstrækkelig til at forstå, hvad de nævnte forandringer gør ved ældreomsorgen, betingelserne for styring og forholdet mellem stat, svækkede ældre og de nære Andre. I kritisk dialog med – og udvidelse af – feministisk omsorgsteori argumenterer jeg for, at vi derfor nødvendigvis må supplere den med nye analytiske begreber fra filosofi og politologi såsom *assemblage*, relaterethed, logikker, flerniveaustyring og transnationale diskurser. De analytiske begreber introduceres, og deres relevans begrundes.

Ældreomsorgen i Danmark og Norden ændrer sig på afgørende vis i disse år. Flere kendte, samfundsmæssige forandringer som blandt andet neoliberalisme og senmodernitet er på spil, og vi har i Danmark oplevet politiske kampe omkring minuttyranni, omsorgssvigt og anerkendelse af velfærdsprofessionelle (Dahl, 2009), i Finland omkring omsorgssvigt og kvalitet (Hoppania, 2015) og i Sverige og Norge omkring markedsliggørelse af ældreomsorgen og ældres rettigheder (Vabø og Szebehely, 2012). Fremkomsten af politiske kampe er ikke genstandsfeltet for denne artikel, men de indikerer et nyt omsorgslandskab med nye betingelser for svækkede ældre. De ændrede betingelser kan præciseres som en ny måde at varetage, tænke og italesætte omsorg på, som genererer usikkerhed, spændinger og modstand i forhold til sociale forandringsprocesser, nutidige diskurser¹ og specifikke politiske tiltag for både svækkede ældre, velfærdsprofessionelle, pårørende/særlige andre og frivillige. Og det skaber et behov for nye analytiske begreber – et nyt landkort – som hentes fra filosofi og politologi, der kan kvalificere den eksisterende feministiske omsorgsteori. Når fokus er på feministisk omsorgsteori, skyldes det, at denne tilgang har været epokegørende, hvad angår at sætte omsorg på den videnskabelige dagsorden.

I denne artikel er der særligt fokus på omsorgen for svækkede ældre, dvs. det omsorgsarbejde, der udføres over for ikke selvhjulpne ældre (Wærness, 1982) af velfærdsprofessionelle finansieret af staten (i kommunalt eller markedsmæssigt regi), og som i en eller anden forstand relaterer sig til den uformelle omsorg, dvs. den familiebaseerede og frivillige omsorg. Det centrale spørgsmål, som

denne artikel vil besvare, er: Hvilke nye begreber er nødvendige for at forstå det ændrede dansk (nordiske) landskab for ældreomsorg?

Omsorg over for ældre betragtes som en dialogisk proces uden slutning (Tronto, 1993; Mol, 2008; Barnes, 2015). Ældreomsorg forandres som følge af mange samfundsmæssige processer (Fine, 2007; Dahl, 1997; 2017; Thelen, 2015). For at give et indtryk af nogle af disse forandringer har jeg her udvalgt nogle centrale processer i en dansk – og nordisk – kontekst såsom at professionalisere, senmodernisere, afkønsliggøre (hvor traditionelle forestillinger om køn og eksempelvis kvinders omsorgsmæssige ansvar er i opbrud) og neoliberalisere.² Jeg anvender ikke substantiver som ”senmodernitet”, men omskriver dem til verber. Begreberne (verberne) skal ikke ses som sammenfattende, deterministiske eller entydige processer, men netop som processer, som subjekter gør til deres egne eller modsætter sig. De nævnte processer bidrager sammen med andre processer til at skabe øget arbejdsdeling, usikkerhed, kontingens og refleksivitet omkring omsorg for svækkede ældre. Dette nye omsorgslandskab kan ikke forstås udelukkende ud fra feministisk omsorgsteori, endsi- ge fra socialpolitisk forskning i serviceydelser til ældre, men nødvendiggør anvendelsen af nye begreber.

Inspireret af filosoffer som Deleuze og Guattari og Mol introducerer jeg nogle nye, supplerende begreber i feministisk omsorgsteori såsom *assemblage*, relaterethed og logikker og kombinerer dem med begreber fra politologi såsom flerniveaustyring og transnationale diskurser.³ *Assemblage* indfanger bedre omsorgens uforudsigelighed og tilknytningen af en større kreds af mennesker til svækkede, ældre mennesker end et begreb som omsorgsrelation fra feministisk omsorgsteori, der signalerer stabilitet og en mindre kreds af nære Andre. Netop derfor har jeg også introduceret begrebet relaterethed i et forsøg på at bryde med en forestilling om stabile, tætte og nære relationer. Med logikker introducerer jeg et begreb fra den hollandske filosof Annemarie Mol, ifølge hvem logikker skal forstås som empirisk identificerbare sammenhænge af mening, der er til stede enten eksplicit eller implicit i praksisser (Mol, 2008). Endelig søger jeg med flerniveaustyring ud fra en politologisk vinkel at inddrage lokale, nationale og forskellige supranationale/mellemstatslige institutioner (Bache og Flinders, 2004) samt den måde, hvorpå politiske problemer i stigende grad italesættes inspireret af transnationale diskurser (Fraser, 2008; Sahlin-Andersson, 2002).

Denne artikel tager først fat på spørgsmålet om hidtidig forskning og min position i forhold til denne, dernæst forholdet mellem teoretisering og ens situation. Derefter indkredser jeg i fjerde afsnit kort nogle af de mest betydningsfulde forandringsprocesser og den måde, hvorpå de påvirker ældreomsor-

gen: at professionalisere, senmodernisere, afkønsliggøre og neoliberalisere. I femte afsnit redegør jeg for omsorgslandskabet og nogle nye begreber. Endelig konkluderer jeg og rejser spørgsmål til videre forskning.

Feministisk omsorgsforskning og min position

I dette afsnit giver jeg et overblik over nogle af de centrale spørgsmål, temaer og begreber, som har karakteriseret den feministiske omsorgsforskning. Meningen er ikke at præsentere en udtømmende forskningsoversigt over feltet, da en sådan kan findes andetsteds (Anttonen og Zechner, 2011; Barnes, 2012; Collins, 2015; Dahl, 1997; 2000; 2017). I stedet vil jeg kort opridsede nogle af diskussionerne, dels for at give et indtryk af feltets bredde, dels som anledning til at beskrive min position i forhold til verserende diskussioner i feltet.

Feltet feministisk omsorgsforskning opstod i kølvandet på kvindebevægelsen og var teoretisk inspireret af blandt andre Carol Gilligan's bog *In a different voice* (1982). Det satte omsorg på den videnskabelige dagsorden og introducere dermed ikke bare et nyt teoretisk begreb, men et helt nyt område for empiriske studier. Feministisk omsorgsteori er et dynamisk felt, der har udviklet sig i flere retninger, og som løbende har været karakteriseret ved forskellige diskussioner. Generelt beskæftiger forskere på feltet sig med omsorg, dets karakteristika, dets forskellige former (børn, ældre, syge, handicappede/udfordrede), de kønsmæssige aspekter, relationen til den samfundsmæssige arbejdsdeling (Graham, 1983; Ungerson, 1983; Wærness, 1982) og senest betydningen af den politiske styring (Dahl, 2009; Glendinning, 2008; Hoppania, 2015; Tronto, 2017; Williams, 2010). Centrale begreber har været omsorg, relationer (Ungerson, 1983; Graham, 1983) og rationaler (Wærness, 1987).

En vigtig diskussion omhandler omsorgens karakter, herunder om omsorg bør anskues som en livsholdning eller som en særlig slags arbejde (Dahl, 1997; Noddings, 1984; 1990; Wærness, 1982), og hvorvidt omsorg bør forstås bredt eller mere snævert som en ansigt til ansigt-relation (Tronto, 1993; Bubeck, 1995). Overordnet kunne man derfor argumentere for, at feministisk omsorgsforskning stiller et abstrakt og filosofisk spørgsmål: Hvad er omsorg?²⁴ repræsenteret ved blandt andre Tronto (1993), Bubeck (1995) og Barnes (2012). Og videre at feministisk omsorgsteori stiller dette spørgsmål på et teoretisk terræn, der rammesætter spørgsmålet som et spørgsmål om forpligtelser over for de skrøbelige Andre (Dahl, 2017). Dvs. som et spørgsmål om etik.

Netop spørgsmålet, om det etiske element er et fællestræk i feministisk omsorgsteori, er blevet diskuteret for nylig. Den rumansk-britiske omsorgsfilosof Anca Gheaus argumenterer for, at der ikke er noget grundlæggende fællestræk i denne forskningstradition (Gheaus, 2009). I modsætning hertil hævder blandt

andre den britiske politiske teoretiker Stephanie Collins (2015), at der findes flere fællestræk i feltet, heriblandt opfattelsen af et omsorgsmæssigt ansvar. Dette ansvar ses som udspringende direkte fra relationer mellem nogle særlige andre og ikke fra abstrakte, universelle principper, som det typisk ses i etikken (Collins, 2015). Denne karakteristik af feministisk omsorgsteori kan jeg kun erklære mig enig i. Og selvom spørgsmålet: Hvad er omsorg? er centralt i forhold til at afgrænse omsorg fra andre samfundsmæssige aktiviteter, er selvmåden at spørge på problematisk i min optik, da spørgsmålet er uden relation til en forandret samfundsmæssig kontekst.⁵

Jeg er derfor enig i grundpræmissen i de seneste diskussioner inden for *Science and Technology Studies* (STS), nemlig at omsorgsbegrebet skal gentænkes teoretisk. Inden for STS argumenteres der for, at der er behov for at gentænke omsorg på basis af den stigende betydning af teknologier i bred forstand, dvs. med fokus på blandt andet, hvordan det posthumane ikke bare er et nyt vilkår, men ændrer omsorgen på afgørende vis (Bellacasa, 2017; Turrini, 2011; Mol, Pols og Moser, 2011). Her genaktiveres det klassiske spørgsmål om omsorgens afgrænsning (som beskrevet ovenfor), men i en ny epistemologisk kontekst (Turrini, 2011). Mens nogle argumenterer for, at det er nødvendigt at afgrænse omsorgen gennem et bedre begreb (Turrini, 2011), er blandt andre den hollandske filosof Annemarie Mol af en anden opfattelse. Fremfor at spørge, hvad omsorg er, stiller hun med sine kolleger spørgsmålet: Hvordan gøres omsorg? (Mol, Pols og Moser, 2011: 84). Jeg er grundlæggende enig i, at det traditionelle spørgsmål er problematisk (Hvad er omsorg?), da det er ahistorisk og kontekstløst og stilles inden for en bestemt teoretisk horisont, nemlig den etiske. Det betyder ikke nødvendigvis, at det nye spørgsmål så er: Hvordan gøres omsorg?, men at der er behov for at tænke omsorg i begrebets historiske, samfundsmæssige kontekst, hvilket i denne artikel er det nordiske omsorgsregime, samt inden for en ny teoretisk optik inspireret af poststrukturalisme og politologi. Jeg vil derfor i næste afsnit se på det særlige ved det nordiske omsorgsregime for svækkede ældre sammenlignet med andre velfærdsregimer.

Det nordiske ældreomsorgsregime

Flere forskere argumenterer for, at det er vigtigt at situere omsorgen og undersøge, hvordan den udspiller sig i konkrete praksisser (Barnes, 2012; Cooper, 2007; Dahl, 2017; Mol, 2008; Mol, Pols og Moser, 2011). Det kan dels betyde en vending mod omsorgens mikroplan i velfærdsstaten, dels en vending mod de overordnede betingelser, som ændrer omsorgen. Det er den sidste fortolkning af situering, jeg har valgt. Som nævnt indledningsvist finder omsorgen for svækkede ældre sted i en dansk/nordisk kontekst. Den nordiske velfærds-

stat adskiller sig fra det meste af EU ved en offentligt finansieret ældreomsorg (qua sin universalisme) og sin professionalisme (Dahl, 2010). Der er ikke en fuldstændig entydig nordisk model, da graderne af universalisme på ældreområdet er forskellige, ligesom der er forskelle omkring introduktion, oversættelse og gennemslag af neoliberalismen i de nordiske lande (Meagher og Szebehely, 2013). Samtidig er det heller ikke overordnet set muligt at identificere forskellige modeller for ældreomsorg ligesom i velfærdsforskningen (Rummery og Fine, 2012). Professionaliseringen af omsorgen for ældre er del af en langstrakt, historisk proces, hvor staten har spillet en afgørende rolle for dannelsen af en velfærdsstatslig profession (Dahl, 2000; Dahl og Rasmussen, 2012).

De nordiske lande er samtidig unikke i europæisk sammenhæng, da migranter ikke udgør en stor del af det formaliserede, betalte omsorgsarbejde for ældre, som primært varetages af majoritetskvinde. I Danmark er kun 4-10 pct. af medarbejderne inden for ældreomsorgen født i andre lande end Danmark, herunder Tyskland og Sverige (Platz, 2006; Rostgaard et al., 2011). I resten af EU udgør migranter en meget stor andel af den private ældreomsorg, og Hankivsky argumenterer for her at anvende intersektionalitetsoptikken (Hankivsky, 2014).⁶ I denne artikel er intersektionalitetsperspektivet imidlertid fra-valgt.

Ligesom omsorgen for ældre er situeret i en bestemt kontekst, er jeg også dømt til at tænke gennem min lokalitet (Haraway, 1988). Og i den forstand er jeg en kritisk *insider* i forhold til det nordiske velfærdsregime, hvor min feministiske position er inspireret af poststrukturalisme og radikal feminism forstået som en optagethed af diskurser, følelsesmæssige aspekter og magt (Dahl, 2010; 2012). Mens jeg er enig i behovet for en situering, er jeg uenig i Mols og Coopers overbevisning om, at det er umuligt at udtale sig mere overordnet om omsorg. Selvfølgelig kan vi ikke fortælle *grand narratives* (Lyotard, 1984; Fraser og Nicholson, 1990), men vi kan identificere et nyt landskab i de nordiske ældreomsorgsregimer, som er opstået hen over det sidste århundrede. For at kunne forstå den ændrede samfundsmæssige kontekst er det nødvendigt at forstå nogle af de samfundsmæssige processer, der er på spil.

Samtidig med at jeg er en kritisk *insider* i forhold til den nordiske velfærdsstat, bebor jeg også en lignende position i forhold til feministisk omsorgsteori. Ligesom den amerikanske politiske teoretiker Kathleen B. Jones tænker jeg både med og imod den teoriretning, som jeg læser/søger at forstå (Jones, 1988). På den måde er min position ikke et alternativ til feministisk omsorgsteori; den finder sted i kritisk dialog med og forlængelse af den. Min position udgør samtidig et nyt landkort, som jeg har tegnet på pergamentspapir. Dermed kan mit landkort med nye begreber lægges oven på det eksisterende landkort fra femi-

nistisk omsorgsteori og vise et mere komplekst felt. Men lad os nu se på de fire udvalgte forandringsprocesser, som skaber nye betingelser for ældreomsorgen.

Et forandret omsorgslandskab: Nogle udvalgte forandringsprocesser

Vi ved det allerede godt. Vi lever i en tid med massive forandringer på mange planer. Men hvordan spiller det ind på omsorgen og særligt ældreomsorgen i en dansk/nordisk kontekst? Flere forskere mener, at omsorgen er under forandring på grund af en ændret arbejdsdeling mellem stat, civilsamfund og marked, velfærdsstatslige reformer og en feministisk social bevægelse (Fine, 2007). Andre ser, hvordan globaliseringen ændrer omsorgen i det globale syd og nord (Hochschild, 2001; Sørensen, 2002; Lutz, 2011; Isaksen, 2010; 2011; Isaksen, Devi og Hochschild, 2008; Gheaus, 2013). Og atter andre argumenterer for neoliberalismens (Dahl, 2009; 2012; 2017; Hjort, 2012; Hoppania og Vaittinen, 2014; Meagher og Szebehely, 2013) og senmodernitetens betydning for omsorgen (Jensen og Tveit, 2005; Eriksen, 2008; Pickard, 2010). Nu har jeg opridset nogle af de forskellige måder, hvorpå omsorgens forandring overordnet set kan teoretiseres, men som kun på ufuldstændig vis får fat i forandringsprocesserne. Jeg vil derfor give indblik i nogle af forandringsprocesserne ved at gå i dybden med fire af dem, nemlig at professionalisere, senmodernisere, afkønsliggøre og neoliberalisere.⁷

Professionalisere: Ekspertise – og arbejdets opdeling

Som tidligere nævnt er den danske – og nordiske ældreomsorg – karakteriseret ved en statsligt båret professionalisering. At professionalisere er en proces, der betyder, at en gruppe har haft succes med at overbevise omverdenen om, at de besidder en særlig ekspertise (Larsson, 1977). Det kan fx være læger. De kvindeligt dominerede faggrupper har historisk haft vanskeligere ved at blive professionaliseret end netop de klassiske professioner (Witz, 1992; Martinsen, 1994; Johansson, 1992; 1995). Sideløbende med udbygningen af de nordiske velfærdsstater har staterne i et vist omfang støttet professionaliseringsprocesserne inden for ældreomsorgen (Johansson, 1992; 1995, Dahl, 2010) med oprettelsen af uddannelser rettet mod dette område. Denne udvikling bidrager ideelt set til en mere vidensbaseret omsorg og en større arbejdsdeling mellem forskellige professioner.⁸ Bagsiden af medaljen er, at de ældre potentielt set kan opleve at modtage en fragmenteret omsorg med sosu-hjælpere, sosu-assistenten, fysioterapeuter og sygeplejersker med hver deres kompetenceområde, samt at professionaliseringen resulterer i et øget behov for koordination eksempelvis via tværfagligt samarbejde. Professionalisering kan imidlertid også være re-

lateret til usikkerhed om, hvem der gør hvad, og utilstrækkelig varetagelse af omsorgsbehov, idet nogle opgaver risikerer at falde mellem forskellige velfærdsprofessionelles ansvar.

Fra det traditionelle til det senmoderne?

At senmodernisere beskrives typisk som en proces af individualisering, øget refleksivitet og ændrede familiemønstre (Giddens, 1991; 1992). Det er en form for aftraditionisering. Eksempelvis har Eriksen påvist, hvordan ændrede familiemønstre og kvinders lønnede arbejde har ændret de unge danske sygeplejestuderendes omsorgskompetencer (Eriksen, 2008). Dvs. at de i mindre grad har praktiske erfaringer med konkret omsorg, og at de i højere grad har kommunikations- og forhandlingskompetencer fra deres opvækst i nye familieformer (skilsmisefamilier mv.).

At senmodernisere er typisk en proces, der foregår ujævnt og i forskellige tempi i forskellige dele af samfundet – og i forskellige dele af verden. Ifølge en undersøgelse af uformel omsorg i Storbritannien findes der både familier med senmoderne omsorgsopfattelser og familier med mere traditionelle omsorgsopfattelser (Pickard, 2010). Familier med en mere traditionel omsorgsopfattelse gav udtryk for en mere fatalistisk opfattelse af omsorg og omsorgsforpligtelser, hvor omsorgsforpligtelser ikke bliver problematiseret. I de familier udgjorde omsorgen for svækkede ældre en naturlig del af det at være en familie. I andre senmoderne familier var der en større grad af individualisering og refleksivitet, hvor der blev lagt vægt på frihed, valg og selvrealisering – og dermed at omsorg ikke længere blev set som en forpligtelse (og et spørgsmål om etik), men som en valgmulighed for både kvinder og mænd. Omsorg kan altså fravælges – og tilvælges. De ændrede familieformer, den stigende geografiske mobilitet og det grådige arbejdsliv skaber usikre forventningshorisonter, nye former for feminitet og maskulinitet og forskellige (valg)muligheder for døtre, svigerdøtre, sønner og svigersønner. At senmodernisere skaber dermed en usikkerhed og potentielle spændinger mellem de svækkede ældre og familien og mellem familien/de nære Andre og staten.

Om køn, afkønsliggørelse og aldreomsorgen som en tidslomme

Køn har været et gennemgående, centralt og omdiskuteret begreb i kønsforskningen, ligesom magtbegrebet i politologien. Forholdet mellem diskursivitet og materialitet, herunder kroppens rolle, har været omdiskuteret i værker af blandt andre Beauvoir (1952) og Butler (1990). Der er således mange feministiske opfattelser af køn (Harding, 1986), og i nærværende artikel tages der som sagt udgangspunkt i en poststrukturalistisk kønsopfattelse. Det betyder, at

køn ikke er noget naturgivet, men altid medieres via en diskurs. Kønnen gøres, dvs. at køn forstås gennem en proces af kønsliggørelse. Det er en proces, hvor kroppe bliver meningsfulde og relateres til noget med køn (Eveline og Bacchi, 2005). Kroppe er således ikke *a priori* kønnede, men fortolkes i en eksisterende diskurs, hvorved eksempelvis tøjvalg og kropssprog bliver – og genkendes som – henholdsvis feminint og maskulint.

Modpolen til kønsliggørelse er afkønsliggørelse, hvilket vil sige, at det, som har været koblet til køn (og et køn), nu afkobles fra en kønsdiskurs og dermed fra det ene køn. Nutidige forandringer i køn og kønsliggørelse skaber præcis sådan en situation (Connell, 2011: 25). Og vi ser, hvordan kønnen italesættes på et utal af måder, og der leges med kønnen i blandt andet Eurovision, som vi så med den østrigske vinder med skæg og kjole i 2014. Det eksempel viser en afkønsliggørelse, hvor de traditionelle forestillinger om mandekønnet opløses og afkobles fra tegnet på det biologiske køn. Et andet eksempel er kvindelige ledere i det politiske, der på den ene side er tvunget til at reproducere kvinde(kønnet) for at blive genkendt og på den anden side destabiliserer det ved at introducere maskuline autoritetsformer (Solhøy, 1999). Det være sig i tøjvalg, kropssprog og argumentationsformer.

Traditionelt har kvinder, dvs. døtre og svigerdøtre varetaget omsorgen for de ældre, primært som ulønnet arbejde (Wærness, 1982; Ungerson, 1983). Men kvinders høje (fuldtids) erhvervsfrekvens i Danmark og de andre nordiske lande sætter de traditionelle, etiske omsorgsforpligtelser under pres. Toforsørgermodellen er blevet dominerende (Lewis, 1992), hvorfor kvinder (og mænd) i stigende omfang skal presse omsorgen for svækkede ældre, (sviger)mødre og (sviger)fædre ind i et hverdagsliv med fuldtidsarbejde. Inden for omsorgen for børn har vi kunnet iagttage forandringer i den hegemoniske maskulinitet med en omsorgsfuld maskulinitet i de nordiske lande (Holter, 2003; Hjort og Nielsen, 2003). I modsætning hertil er ældreomsorgen en historisk tidslomme, hvor forandringer i femininiteter og maskuliniteter ikke – eller kun langsomt – slår igennem. I flere studier af den uformelle omsorg for svækkede ældre fremgår det, at kvinder stadigvæk bidrager med langt den største del af denne familiebaserede omsorg (Bernild, 2016; Danmarks Statistik og Ældresagen, 2015; Lewinter, 1999). Samtidig ses en lille deltagelse af mænd i den formelle, aflønnede omsorg for svækkede ældre. Mænd udgør p.t. 10 pct. af de velfærdsprofessionelle inden for ældreomsorgen (Andersson, 2012; Hougaard, 2014), og dermed udgør den formelle ældreomsorg en historisk tidslomme med ganske få mænd, ligesom mænd heller ikke er talstærkt til stede i den uformelle omsorg for svækkede ældre. De ændrede femininiteter medfører dog en usikkerhed

omkring, hvem der er forpligtet til hvad, og hvad de ældre kan forvente af deres kvindelige familiemedlemmer/nære Andre.

Neoliberalisere: Borger, kunde eller svækket ældre?

Med neoliberalisme henviser jeg til en ny styringsform, hvor staten styrer sine velfærdsprofessionelle, borgerne og omsorgen indholdsmæssigt og finansielt, direkte og indirekte – og hvor centrale logikker er markedsmæssige og selvansvarliggørende (Larner, 2000; Dahl, 2009; 2017; Hoppania, 2015; Tronto, 2017; Ward, 2015). Den nye styringsform involverer også stigende italesættelse og regulering af ældreomsorg på forskellige niveauer såsom kommunalt, statsligt, mellemstatsligt (EU) og transnationalt (OECD, ILO og WHO) (Dahl, 2017).

Neoliberalisme er en global diskurs, der udvider markedsløgikken til staten, omdefinerer staten som underordnet økonomien og producerer kalkulerende snarere end regelfølgende subjekter (Brown, 2003). Neoliberalismen var et opgør med det, som på daværende tidspunkt blev opfattet som en for dyr og bureaukratisk stat. Den introducerede markedsliggørelse og selvansvarliggørelse som løsninger, herunder også en forskydning tilbage til civilsamfundet, dvs. familien og frivillige (Dahl, 2012; 2017; Hoppania, 2015; Tronto, 2017; Ward, 2015; La Cour, 2014). Neoliberalismen oversættes ind i en nordisk velfærdsstatslig kontekst karakteriseret ved retsstatsprincipper og lighedsorientering (Dahl og Rasmussen, 2012). Det medfører standardisering (Björnsdottir, 2013) og begrænsning af den (velfærds)professionelles skøn og autonomi (Petersen og Schmidt, 2003; Højlund, 2004).

Med markedsliggørelsen udliciterer staten dele af den praktiske og den plejemæssige omsorg til private firmaer, eksempelvis via ”frit valg” i ældreomsorgen i 2003, hvor borgeren kan vælge mellem kommunal hjemmepleje eller forskellige private hjemmeplejefirmaer. Senest er kommunerne nu forpligtet til at udlicitere. I frit valg-tankegangen ses den svækkede ældre som en kompetent forbruger, der selv kan vælge sit firma for levering af hjemmehjælp. Ved udlicitering sker der en udvidelse af markedet og en introduktion af markedselementer i staten.

Når omsorg markedsliggøres introduceres en ny logik, der potentielt kan skabe konflikter mellem visitator (kommunen) og leverandører af omsorg og den ældre. Ligesom med professionalisering skaber neoliberalismen en mere fragmenteret omsorg, hvor der skal manøvreres – og koordineres – mellem forskellige slags professionelle fra forskellige slags organisationer, private som kommunale. Samtidig indeholder neoliberalismen også en ny grænse mellem

stat og individ, idet den ældre fremfor at være et rettighedsbærende subjekt selvansvarliggøres.

Med begreber som "egenomsorg" (Dahl, 2000) udhules omsorgen, og den svækkede ældre forventes i højere grad at tage ansvar for sin egen situation (Dahl, 2000; 2012; Ward, 2015). Det sker ved, at den kompenserende hjælp, fx støvsugning og hjælp til at få et bad, skal erstattes af mere aktiverende hjælp som "hjælp til selvhjælp" eller "hverdagsrehabilitering" (Dahl, Eskelinen og Hansen, 2015; Kjellberg, Ibsen og Kjellberg, 2011). Her skal de ældre i stigende omfang motiveres og genoptrænes til at vedligeholde eller forbedre deres funktionsniveau – de skal genoptrænes til at gøre rent selv og/eller gå i bad uden hjælp.

Neoliberalismen i de nordiske lande skaber nye grænser mellem stat og civilsamfund, hvor de nordiske velfærdsstater overlader mere af omsorgen til både den svækkede ældre og de nære Andre, samtidig med at markedet får en større rolle i den konkrete omsorgsvaretagelse. At neoliberalisere medfører en fragmentering af omsorgen, en standardisering og en større rolle for de nære Andre, herunder familien. At overlade mere til familien passer dårligt med fremkomsten af mere senmoderne kønsidentiteter, der baserer sig på refleksive valg og ikke-traditionelle kønsidentiteter. Samtidig er det at neoliberalisere på kollisionskurs med den professionalisering, som de nordiske velfærdsstater typisk har været eksponent for i forhold til omsorgen for ældre. Mens professionalisering indeholder en vægtning af arbejdsdeling og kundskaber om ældre og gerontologi, forstår "at neoliberalisere" den ældre som en selvansvarliggjort forbruger med "frit valg", der kan gøre denne viden overflødig (Dahl, Eskelinen og Hansen, 2015; Højlund, 2004). Spændinger mellem forskellige processer, usikkerhed og fragmentering af omsorgen betyder således, at det hidtidige landkort fra feministisk omsorgsteori er utilstrækkeligt til at forstå og analysere ældreomsorgen. Vi må derfor supplere med nye begreber.

Et nyt landkort

Jeg vil i det følgende give et bud på et nyt teoretisk landkort for den nordiske ældreomsorg. Det vil jeg gøre ved at relatere nogle begreber fra feministisk omsorgsteori til de nye begreber for at illustrere deres potentiale. Tidligere i denne artikel har jeg gennemgået fire forskellige processer: at professionalisere, senmodernisere, afkønsliggøre og neoliberalisere, og jeg har argumenteret for, at de på afgørende vis forandrer ældreomsorgen. Eksempelvis skaber senmodernitet og afkønsliggørelse mere flygtighed og usikkerhed omkring, hvem og hvilke person(er) der varetager omsorgen, hvornår og hvordan, og hvor der ikke

altid foregår en koordination af de forskellige dele af omsorgen. Det medfører også potentielle konflikter i denne usikre, uafklarede zone.

Denne flygtighed, tilfældighed, usikkerhed og øgede kampe i og omkring ældreomsorgen kan ikke forstås – eller opfanges – ved hjælp af den hidtidige feministiske omsorgsteori og begreber som blandt andre (sociale) relationer og rationaler (Dahl, 2017). Derfor må den suppleres med nye begreber som: *assemblage*, relaterethed og logikker, og landkortet skal samtidig synliggøre, at der er tale om styring af ældreomsorgen på flere planer. Derfor må vi også supplere med en optik, der inkluderer flerniveaustyring og transnationale diskurser.

I omsorgsteorien betragtes omsorg typisk som baseret på relationer (Graham, 1983; Ungerson, 1983), og der har også været anvendt begreber som *web of care* (Tronto, 1993), *web of social relations* (Mahon og Robinson, 2011) og senest *networked care* (Barnes, 2015). Der er altså tale om en sammenvævet omsorg eller om sammenvævede, sociale relationer. Begrebet relationer signalerer stabilitet, kontinuitet og sikkerhed, og selv begreber som *networked care* opererer med en anden form for koordination og stabilitet, hvor den ældre er spundet ind i et beskyttende væv af relationer. I min søgen efter et passende ord, der kan erstatte *web of care*, fandt jeg begrebet *assemblage*, der er introduceret af den franske filosof Gilles Deleuze og den franske psykolog Félix Guattari (Deleuze og Guattari, 1988). *Assemblage* er en uforudsigelig samling af forbindelser – eller med andre ord, en tilfældig tilstedeværelse af kroppe i et samfund, der har en kontingent rumlig eksistens (Deleuze og Guattari, 1988: 90, 503-505).

Der er ingen garanti for, at *assemblage* opstår omkring den ældre, og persongalleriet vil typisk være mere om- og udskifteligt end det, der ses i traditionel, feministisk omsorgsteori. Dermed kan *assemblage* bedre begribe, at der sker omsorgssvigt (at den ældre ikke hjælpes), og at der er flere personer (velfærdsprofessionelle og nære Andre) involveret i den ældres omsorg, der ikke nødvendigvis koordinerer deres hjælp (og dermed ikke ved, hvad de andre gør). *Assemblage* kan bedre begribe omsorg som en samling af hændelser – det, som nogle teoretikere har benævnt *eventualization*, hvor virkeligheden ses som bestående af hændelser, der ikke nødvendigvis er relateret (Manning, 2009; Puar, 2012).

Et andet aspekt, som også kunne indtænkes i begrebet omsorg, er, hvordan omsorg også kan inkludere dyr og ting (Puar, 2012; Bellacasa, 2017) – det være sig katte, hunde, robotsæler eller intelligente gulve på plejecentre – og hvordan det får betydning for omsorgen. Eksempelvis viser et nyligt studie af intelligente gulve på plejehjem, at det kan føre til øget fysisk distance mellem plejepersonalet og de ældre samt en ny form for overvågning af de ældre (Hansen, Grosen og Kamp, 2018). Teknologier (eller det posthumane) skaber

dermed nye former for relateretheder, der ændrer *assemblagen* til at omhandle forskellige kroppe (mennesker og dyr) og forskellige former for computerstyrede ting (robotstøvsugere, robotsæler, intelligente gulve, selvskyllende og -tørrende toiletter mv.).

På den måde er det u hensigtsmæssigt at tale om sociale relationer. Vi er nødt til at bruge et andet begreb. Her foreslår jeg relaterethed⁹, der indfanger nye omsorgsgivere som robotsæler, den øgede fragmentering og ustabilitet i omsorgsarbejdet, der indtræder med det senmoderne liv, professionalisering og neoliberalisering. Den nærhed af betydningsfulde Andre, som typisk er et præmis i den hidtidige feministiske omsorgsteori, kan vi ikke tage for givet, og den kan også pludselig falde bort. Jeg ser ældreomsorg i dag som karakteriseret ved uforudsigelighed og mange forskellige personer (professionelle, pårørende/særlige Andre, frivillige) og ting/teknologier, der er del af en *assemblage*. På den måde indfanger relaterethed og tilstedeværelsen af flere personer bedre dagens virkelighed for svækkede ældre. Med relaterethed får vi et begreb, der afspejler en mere processuel ontologi, og hvor vi som mennesker betragtes som altid værende i bevægelige relationer til omverdenen, der både kan bestå af andre mennesker, dyr og forskellige teknologier.

Inden for især nordisk, feministisk omsorgsteori har man traditionelt benyttet sig af begrebet *rationaler* (Wærness, 1987; Eliasson, 1992). Dette begreb refererer til præeksisterende *rationaler*, og der identificeres typisk et omsorgsrationale og et modsatrettet styringsrationale. Med begrebet *logikker* fra Mol (2008) kan vi identificere nye sammenhænge af mening, og der er nødvendigvis heller ikke ét styringsrationale.¹⁰ Som jeg sammen med andre tidligere har påvist, kan der være flere styringsmæssige logikker til stede (Dahl, Eskelinen og Hansen, 2015) i både italesættelsen og udførelsen af omsorg af svækkede ældre. Det være sig en styringsmæssig logik omkring "service" (markedet) og en styringsmæssig logik omkring aktivering. Derved kan begrebet *logikker* bedre end *rationaler* indfange det, som sker i omsorgen for ældre i de nordiske lande, hvor der internt i staten kæmpes om forholdet mellem forebyggelse (hverdagsrehabilitering, aktiv aldring) og omsorgen som "service" i en neoliberal optik.

Begrebet *flerniveaustyring* (*multilevel governance*) stammer fra EU-forskningen og vedrører forholdet mellem EU og dets medlemsstater. Begrebet beskriver, hvordan nationale regeringer deler og kæmper om styringen med andre aktører som de subnationale og supra-/mellemstatslige (Bache og Flinders, 2004). Ved hjælp af begrebet *flerniveaustyring* kan vi forstå styring som et komplekst samspil mellem forskellige niveauer såsom nationalt, kommunalt, regionalt (EU) og internationalt. Samtidig med denne øgede kompleksitet i styringen ser vi i stigende omfang, at politiske problemer rejser globalt, hvorved både

problemforståelser og -løsninger rejser mellem lande (Sahlin-Andersson, 2002; Conrad, 2011).

Begrebet flerniveaustyring hjælper os til at forstå, at styringen af ældreomsorgen i Danmark er influeret af EU og rejsende, globale diskurser. Det ses eksempelvis med begrebet aktiv aldring, der er blevet en dominerende måde at betragte aldring, og som det er umuligt at være imod. WHO, som oprindeligt introducerede begrebet aktiv aldring, ser det som et spørgsmål om livskvalitet, hvor sundhed, sikkerhed og deltagelse (socialt, politisk) er centrale værdier, og hvor aktiv aldring ses som en del af FN's menneskerettighedsfokus (Kildal og Nilssen, 2013). Men selvom både WHO og OECD er enige om vigtigheden af aktiv aldring, er de uenige om begrebets indhold. På den måde kan man sige, at aktiv aldring er et hegemonisk begreb og derfor også et tomt begreb (Laclau, 2002), hvis indholdsudfyldning der kæmpes om. WHO er bekymret for den moralske udfordring, som samfundets aldring præsenterer os for. I modsætning hertil er OECD bekymret for velfærdsstatens bæredygtighed forstået som dens økonomiske overlevelse (Kildal og Nilssen, 2013). Således sætter WHO og OECD aktiv aldring ind i to forskellige, overordnede politiske rammer.

Det er imidlertid ikke kun WHO og OECD, der er uenige om, hvordan aktiv aldring skal forstås; også internt i EU er der uenighed (Dahl, 2017). Så selvom aktiv aldring ses som noget selvfølgeligt, fortolkes det forskelligt af OECD, WHO og de forskellige institutioner internt i EU. På den måde pågår der stadigvæk kampe om indholdsudfyldningen af aktiv aldring. Flerniveaustyring tydeliggør dels, hvordan forskellige niveauer af staten søger at styre, dels, hvordan det lokale og nationale niveau er politisk tæt sammenvævet med globale dagsordener.

Konklusion

Indledningsvist rejste jeg et teoretisk spørgsmål: Hvilke nye begreber er nødvendige for at forstå det ændrede dansk (nordiske) landskab for ældreomsorg? Jeg har besvaret spørgsmålet ved at redegøre for den eksisterende omsorgsteori, som kun kan indfange omsorg i stabile relationer af (etiske) forpligtelser og inden for en national container. Det skaber problemer, da fire samfundsmæssige processer, nemlig at senmodernisere, professionalisere, afkønsliggørelse og neoliberalisere, ændrer omsorgslandskabet for svækkede ældre. Det er forandringer, der introducerer en højere grad af refleksivitet blandt de nære Andre, usikkerhed om omsorgens realisering, tilfældigheder i forhold til persongalleriet og de velfærdsprofessionelle og dermed også et konfliktpotentiale.

Disse forandringer nødvendiggør nye begreber, der kan indfange ustabilitet, tilfældigheder og konflikter af politisk karakter i bred forstand og på

flere niveauer. Jeg introducer derfor nye begreber som *assemblage*, relaterethed, logikker, flerniveaustyring og transnationale diskurser, der åbner op for anderledes analyser på omsorgsfeltet for svækkede ældre. Med *assemblage* forstår jeg en tilfældig samling af forbindelser mellem kroppe og posthumane enheder som eksempelvis robotsæler eller intelligente gulve. *Assemblage*-begrebet er tæt knyttet til relaterethed, da omsorgen ikke længere kun foregår i relationer, men i mere ustabile forbindelser mellem mennesker og teknologier. Og logikker opløser den dikotomiske modsætning mellem en *a priori*-omsorgsrationalitet og en styringsrationalitet og åbner i stedet op for eksistensen af forskellige styringsrationaliteter samt af omsorgslogikkers afhængighed af felt og kontekst. Endelig tydeliggør flerniveaustyring og transnationale diskurser, at den nationale container må suppleres med en optik, som inkluderer rejsende – og globale – diskurser og EU og andre internationale organisationer som vigtige spillere.

Mit forslag til en ny videnskabelig sprogbrug bygger på en kritik af – og dialog med – eksisterende feministisk omsorgsteori baseret på dansk ældreomsorg. Videre analyser vil vise, hvorvidt disse begreber kan anvendes uden for dette felt og den nordiske kontekst, som begreberne oprindeligt er tænkt i relation til.

Noter

1. Med diskurs forstår jeg en horisont, der afgrænser det, som er forståeligt, fra det uforståelige – det, som er udenfor og uden mening. En diskurs afgrænser, hvad der kan siges og gøres, og hvilke genkendelige positioner subjekter kan indskrive sig i (Norval, 1996; Butler, 1990). En diskurs' eksistens er betinget af subjekters aktive reproduktion, dvs. at der er subjekter, der indskrives sig i den pågældende diskurs og dens logikker og bærer dem med sig. En diskurs betinger, hvad der kan snakkes om (objekter), hvilke positioner subjekter kan indfinde sig i, og hvilke argumentationsmåder der er legitime (Foucault, 1993).
2. Jeg anvender begrebet neoliberalisme, da det bedre end *new public management* indfanger den omfattende forandring, der er tale om. Andetsteds har jeg redegjort mere uddybende for begrebernes oprindelse, genstandsfelt og epistemologi (Dahl, 2017). Begreberne er således ikke synonyme.
3. I min nyeste bog introducerer jeg flere nye begreber, men kun et udvalg vil blive præsenteret her (Dahl, 2017).
4. Andetsteds har jeg redegjort for forskellige traditioner inden for feministisk omsorgsteori, og jeg har redegjort for, hvordan det er den dominerende retning inden for feministisk omsorgsteori, der indeholder teoretiske begrænsninger (Dahl, 1997; 2017).
5. Det er dog Gilligans fortjeneste, at hun gentænker etikken som etik i en dialogisk kontekst.

6. Se introduktion til dette temanummer, Fiig (2019), hvor begrebet intersektionalitet uddybes.
7. Jeg har andetsteds mere uddybende beskrevet de syv samfundsmæssige processer og de spændinger, som både findes mellem dem og internt i dem (Dahl, 2017).
8. Professionalisering er et tveægget sværd for ældreomsorgen ifølge feministisk forskning, da det typisk betyder en prioritering af en bestemt vidensform og dermed negligerer mere erfaringsbårne vidensformer (Wærness, 1987; Martinsen, 1994).
9. Først senere blev jeg opmærksom på, at en anden teoretiker benytter et lignende begreb: *relationalities* (Bellacasa, 2017).
10. Her bryder jeg med Mol, der ligesom den feministiske omsorgsteori opererer med to modsatrettede logikker og kun med én styringsmæssig logik.

Litteratur

- Andersson, Katrin (2012). Paradoxes of gender in elderly care: The case of men as care workers in Sweden. *NORA* 20 (3): 166-181.
- Anttonen, Anneli og Minna Zechner (2011). Theorizing care and care work, pp. 15-34 i Birgit Pfau-Effinger og Tine Rostgaard (red.), *Care Between Work and Welfare in European Societies*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Bache, Ian og Matthew Flinders (2004). *Multi-level Governance*. Oxford Scholarship Online. DOI: 10.1093/0199259259.001.0001
- Barnes, Marian (2012). *Care in Everyday Life: An Ethic of Care in Practice*. Bristol: Policy Press.
- Barnes, Marian (2015). Beyond the dyad – exploring the multidimensionality of care, pp. 31-43 i Marian Barnes, Tula Brannelly, Lizzie Ward og Nicki Ward (red.), *Ethics of Care: Critical Advances in International Perspectives*. Bristol: Policy Press.
- Beauvoir, Simone de (1952). *The Second Sex*. New York: Vintage Books.
- Bellacasa, Maria Puig de la (2017). *Matters of Care: Speculative Ethics in More Than Human Worlds*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bernild, Camilla (2016). Pårørende i klemme mellem system og livsverden, pp. 199-227 i Sine Lehn-Christiansen, Anne Liveng, Betina Dybbroe, Mari Holen, Nicole Thualagant, Iben Charlotte Aamann og Birgitta Nordenhof Larsen (red.), *Ulighed i sundhed – nye humanistiske og samfundsvidenskabelige perspektiver*. Frederiksberg: Frydenlund Academic.
- Björnsdóttir, Kristin (2013). The place of standardization in home care practice: An ethnographic field study. *Journal of Clinical Nursing* 23 (9-10): 1411-1420.
- Brown, Wendy (2003). Neo-liberalism and the end of liberal democracy. *Theory and Event* 7 (1). <https://muse.jhu.edu/article/48659>
- Bubeck, Diemut (1995). *Care, Gender and Justice*. Oxford: Clarendon Press.

- Butler, Judith (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Collins, Stephanie (2015). *The Core of Care Ethics*. London: Palgrave Macmillan.
- Conrad, Christoph. (2011). Social policy history after the transnational turn, pp. 218-240 i Pauli Kettunen og Klaus Petersen (red.), *Beyond Welfare State Models*. Cheltenham.
- Cooper, Davina (2007). "Well, you go there to get off": Visiting feminist care ethics through a women's bath house. *Feminist Theory* 8 (3): 243-262.
- Connell, Raewin (2011). *Confronting Equality: Gender, Knowledge and Global Change*. Cambridge: Polity Press.
- Dahl, Hanne Marlene (1997). Mellem kærlighed og arbejde – omsorgsteori: Traditioner og centrale temaer. *Kvinder, Køn & Forskning* 10 (2): 56-65.
- Dahl, Hanne Marlene (2000). *Fra kitler til eget tøj – diskurser om professionalisme, omsorg og køn*. Aarhus: Politica. Ph.d.-afhandling.
- Dahl, Hanne Marlene. (2009). New public management, care and struggles about recognition. *Critical Social Policy* 29 (4): 634-654.
- Dahl, Hanne Marlene (2010). An old map of state feminism and an insufficient recognition of care. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 18 (3): 152-166.
- Dahl, Hanne Marlene (2012). Neo-liberalism meets the Nordic welfare state: gaps and silences. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 20 (4): 283-288.
- Dahl, Hanne Marlene (2017). *Struggles about (Elderly) Care: A Feminist View*. London: Palgrave Macmillan.
- Dahl, Hanne Marlene og Bente Rasmussen (2012). Paradoxes of elderly care – the Nordic model, pp. 29-49 i Annette Kamp, Helge Hviid og Klaus Nielsen (red.), *Transitions in Elderly Care: Management, Work and Meaning*. København: Copenhagen Business School Press.
- Dahl, Hanne Marlene, Lena Eskelinen og Eigil Boll Hansen (2015). Coexisting principles and logics of elder care: Help to self-help and consumer-oriented care? *International Journal of Social Welfare* 24 (3): 287-295.
- Danmarks Statistik og Ældresagen (2015). *Voksne børn til modtagere af hjemmehjælp*. København: Danmarks Statistik.
- Deleuze, Gilles og Félix Guattari (1988). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. London: Athlone Press.
- Eliasson, Rosmari (1992). Omsorg og rationalitet, pp. 207-222 i Rosmari Elisasson (red.), *Egenheter och allmännheter*. Lund: Arkiv forlag.
- Eriksen, Tine Rask (2008). Fra kropslige erfaringer til forhandlingserfaringer – ændringer i den sygeplejestuderendes omsorgserfaringer fra 1987 til 2002. *Kvinder, Køn & Forskning* 17 (3): 33-42.

- Eveline, Joan og Carol Lee Bacchi (2005). What are we mainstreaming when we are mainstreaming? *International Feminist Journal of Politics* 7 (4): 496-512.
- Fiig, Christina (2019). Skarpere med end uden? Kønforskning og politologi. *Politica* 51 (1): 5-18.
- Fine, Michael (2007). *A Caring Society? Care and the Dilemmas of Human Service in the Twenty-first Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Foucault, Michel (1993). *Diskursens ordning*. Stockholm: Brutus Östlings forlag.
- Fraser, Nancy (2008). *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*. Cambridge: Polity Press.
- Fraser, Nancy og Linda Nicholson (1990). Social criticism without philosophy: An encounter between feminism and postmodernism, i Linda Nicholson (red.), *Feminism/Postmodernism*. London: Routledge.
- Gheaus, Anca (2009). How much of what matters can we redistribute? Love, justice, and luck. *Hypatia* 24 (4): 63-83.
- Gheaus, Anca (2013). Care drain: Who should provide for the children left behind? *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 16 (1): 1-23.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, Anthony (1992). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Gilligan, Carol (1982). *In a Different Voice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Glendinning, Caroline (2008). Increasing choice and control for older and disabled people: A critical review of new developments in England. *Social Policy & Administration* 42 (5): 451-469.
- Graham, Hillary (1983). Caring: A labour of love, i Janet Finch og Dulcie Groves (red.), *A Labour of Love: Women, Work and Caring*. London: Routledge, Kegan & Paul.
- Hansen, Agnete Meldgaard, Sidsel Lond Grosen og Annette Kamp (2018). Velfærdsteknologi mellem ansvar og distance. *Arbejdsliv* 20 (3): 24-40.
- Hankivsky, Olena (2014). Rethinking care ethics: On the promise and potential of an intersectional analysis. *American Political Science Review* 108 (2): 252-264.
- Haraway, Donna (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of perspective. *Feminist Studies* 14 (3): 575-599.
- Harding, Sandra (1986). *The Science Question in Feminism*. Milton Keynes: Open University Press.
- Hjort, Katrin (2012). *Det affektive arbejde*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

- Hjort, Katrin og Steen Baagøe Nielsen (2003). Omsorg, maskulinitet og forskning i forandring – en indledning, pp. 11-26 i Katrin Hjort og Steen Baagøe Nielsen (red.), *Mænd og omsorg*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hochschild, Arlie Russell (2001). Global care chains and emotional surplus value, i Will Hutton og Anthony Giddens (red.), *On the Edge: Living with Global Capitalism*. London: Vintage.
- Holter, Øystein (2003). *Can Men Do It? Men and Gender Equality: the Nordic Experience*. København: TemaNord.
- Hougaard, Steffen (2014). Statistics Denmark. Personal communication.
- Hoppania, Hanna-Kaisa (2015). *Care as a Site of Political Struggle*. Ph.d.-afhandling, University of Helsinki, Department of Political and Economic Studies.
- Hoppania, Hanna-Kaisa og Tiina Vaitinen (2014). A household full of bodies: Neoliberalism, care and “the political”. *Global Society* 29 (1): 70-88.
- Højlund, Holger (2004). *Markedets politiske fornuft*. København: Samfundslitteratur. Ph.d.-afhandling.
- Isaksen, Lise Widding (2010). Transnational care – the social dimension of international nurse recruitment, pp. 137-157 i Lise Widding Isaksen (red.), *Global Care Work: Gender and Migration in the Nordic Countries*. Lund: Nordic Academic Press.
- Isaksen, Lise Widding (2011). Gendering the stranger: Nomadic care workers in Europe – a Polish-Italian example, pp. 141-151 i Hanne Marlene Dahl, Marja Keränen og Anne Kovalainen (red.), *Europeanization, Care and Gender: Global Complexities*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Isaksen, Lise Widding, Uma Devi og Arlie Russell Hochschild (2008). Global care crisis: A problem of capital, care chain, or commons? *American Behavioral Scientist* 52 (3): 405-425.
- Jensen, Karen og Bodil Tveit (2005). Youth culture: A source of energy and renewal for the field of nursing in Norway, pp.161-175 i Hanne Marlene Dahl og Tine Rask Eriksen (red.), *Dilemmas of Care in the Nordic Welfare State: Continuity and Change*. Aldershot: Ashgate.
- Johansson, Stinna (1992). Uavlönat omsorgsarbete i hemmet. *Forskning om kvinnliga yrken inom värd och omsorg*. Uppsala: A-Forumrapport nr. 5.
- Johannson, Stina (1995). Introduktion, i Stina Johannson (red.), *Sjukhus og hem som arbetsplats*. Stockholm: Bonnier/Universitetsforlaget.
- Jones, Kathleen (1988). *Compassionate Authority*. New York: Routledge.
- Kildal, Nanna og Even Nilssen (2013). Ageing policy ideas in the field of health and long-term care. Comparing the EU, the OECD and the WHO, i Rune Ervik og Tord Skogedal Lindén (red.), *The Making of Ageing Policy: Theory and Practice in Europe*. Edward Elgar.

- Kjellberg, Pia Kürstein, Rikke Ibsen og Jakob Kjellberg (2011). *Fra pleje og omsorg til rehabilitering*. København: Dansk Sundhedsinstitut.
- Laclau, Ernesto (2002). Hvorfor betyder tomme udtryk noget i politik?, i Ernesto Laclau og Chantal Mouffe (red.), *Det radikale demokrati – diskursteoriens politiske perspektiv*. Samfundslitteratur.
- Larner, Wendy (2000). Neo-liberalism: Policy, ideology and governmentality. *Studies in Political Economy* 63: 5-25.
- La Cour, Anders (2014). *Frivillighedens logik og dens politik*. Frederiksberg: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Larsson, Magali Sarfatti (1977). *The Rise of Professionalism*. Berkeley: University of California Press.
- Lewinter, Myra (1999). *Spreading the Burden of Gratitude: Elderly between Family and State*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, Sociologisk Institut.
- Lewis, Jane (1992). Gender and the development of welfare regimes. *Journal of European Social Policy* 2 (3): 159-173.
- Lutz, Helma (2011). *The New Maids: Transnational Women and the Care Economy*. London: ZED Books.
- Lyotard, Jean-Francois (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
- Mahon, Rianne og Fiona Robinson (2011). Introduction, i Rianne Mahon og Fiona Robinson (red.), *Feminist Ethics and Social Policy*. Vancouver: UBC Press.
- Manning, Erin (2009). *Relationscapes: Movement, Art, Philosophy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Martinsen, Kari (1994). *Fra Marx til Løgstrup: Om etik og sanselighed i sygeplejen*. København: Munksgaard.
- Meagher, Gabrielle og Marta Szebehely (red.) (2013). *Marketization in Nordic Elder-care: A Research Report on Legislation, Oversight, Extent and Consequences*. Stockholm: Institutionen for socialt arbete.
- Mol, Annemarie (2008). *The Logic of Care: Health and the Problem of Patient Choice*. Oxon: Routledge.
- Mol, Annemarie, Jeannette Pols og Ingunn Moser (2011). Author's response. *TECHNOSCIENZA* 2 (1): 83-86.
- Noddings, Nel (1984). *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Berkeley: University of California Press.
- Noddings, Nel (1990). Private caring and public caregiving. *Nytt om kvinneforskning* 14 (2): 25-34.
- Norval, Aletta (1996). *Deconstructing Apartheid Discourse*. London: Verso.
- Petersen, Lone og Marianne Schmidt (2003). *Projekt fælles sprog*. København: Akademisk Forlag.

- Pickard, Susan (2010). The "good carer": Moral practices in late modernity. *Sociology* 44 (3): 471-487.
- Platz, Merete (2006). Arbejdsvilkår i ældreplejen. *Gerontologi* 22 (6): 12-15.
- Puar, Jasbir (2012). "I would rather be a cyborg than a goddess": Becoming-intersectional in assemblage theory. *PhiloSOPHIA* 2 (1): 49-66.
- Rostgaard, Tine, Liv Bjerre, Kresta Munkholt Sørensen og Niels Rasmussen (2011). *Omsorg og etnicitet – nye veje til rekruttering og kvalitet i ældreplejen*. København: SFI.
- Rummery, Kirstein og Michael Fine (2012). Care: a critical review of theory, policy and practice. *Social Policy & Administration* 46 (3): 321-343.
- Sahlin-Andersson, Kerstin (2002). National, international and transnational constructions of new public management, i Tom Christensen og Per Lægred (red.), *The Transformation of Ideas and Practice*. Ashgate.
- Solhøy, Stina Hansteen (1999). I skæringspunktet melleom kompetanse og kjønn. *Nytt om kvinneforskning* 3: 22-31.
- Sørensen, Ninna Nyberg (2002). Transnationaliseringen af husmoderlige pligter. *Kvinder, Køn & Forskning* 11 (2): 9-19.
- Thelen, Tatjana (2015). Care as a social organization: Creating, maintaining and dissolving significant relation. *Anthropological Theory* 15(4): 497-515.
- Tronto, Joan (1993). *Moral Boundaries*. New York: Routledge.
- Tronto, Joan (2017). There is an alternative: *Hominens curans* and the limits of neoliberalism. *International Journal of Care and Caring* 1 (1): 27-43.
- Turrini, Mauro (2011). The normativity of care. *TECHNOSCIENZA* 2 (1): 73-79.
- Ungerson, Claire (1983). Why do women care?, i Janet Finch og Dulcie Groves (red.), *A Labour of Love: Women, Work and Caring*. London: Routledge, Kegan & Paul.
- Vabø, Mia og Marta Szebehely (2012). A caring state for all older people?, pp. 121-143 i Anneli Anttonen, Liisa Häikiö og Kolbeinn Stefánsson (red.), *Welfare State, Universalism and Diversity*. Cheltenham: Edward Edgar.
- Ward, Lizzie (2015). Caring for ourselves? Self-care and neo-liberalism, pp. 45-56 i Marian Barnes, Tula Brannelly, Lizzie Ward og Nicki Ward (red.), *Ethics of Care: Critical Advances in International Perspectives*. Bristol: Policy Press.
- Williams, F. (2010). Claiming and framing in the making of care politics: The recognition and redistribution of care. Paper presented at the 5th International Carers Conference: New Frontiers in Caring, Leeds, 8.-11. juli 2010.
- Witz, Anne (1992). *Professions and patriarchy*. London: Routledge.
- Wærness, Kari (1982). *Kvinneperspektiver på socialpolitikken*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wærness, Kari (1987). On the rationality of caring, pp. 207-234 i Anne Showstack Sassoon (red.), *Women and the State*. London: Hutchinson.

Anne Skorkjær Binderkrantz

Er kvinder dårligere undervisere end mænd – ifølge de studerende?

En række internationale studier har vist, at kvindelige undervisere får dårligere evalueringer end deres mandlige kolleger. Artiklen undersøger, om det også er tilfældet i en dansk kontekst. Artiklens analyser bygger på evalueringer foretaget på Aarhus BSS, hvor et fælles evalueringsskema bruges på tværs af uddannelser, der varierer ganske meget i forhold til kønssammensætningen af både studerende og undervisere. Artiklen inddrager næsten 40.000 evalueringer af mere end 1.000 forskellige undervisere. På den baggrund vises, at der snarere end en helt generel bias i evalueringer ser ud til at være en sammenhæng mellem sammensætningen af undervisergruppen, den studerendes køn og vurderingen af undervisere af forskelligt køn.

Evalueringer af undervisningen bruges overalt i uddannelsessystemet. På universiteterne – som er i centrum for denne artikel – findes næppe et undervisningsforløb, hvor de studerende ikke bliver bedt om at udfylde et evalueringsskema. Traditionelt har hovedformålet med evaluering været, at den enkelte underviser får de studerendes vurdering af undervisningsforløbet og forslag til forbedringer – og dermed et udgangspunkt for at forbedre fremtidig undervisning. Evalueringer bruges imidlertid også til andre formål, og der er især et stigende fokus på brugen af evalueringer af undervisningsforløb til generel kvalitetssikring af uddannelser. De enkelte universiteter har allerede i vidt omfang integreret evalueringresultater i deres kvalitetssikringssystemer, og senest hedder det i Regeringens udspil til fremtidens universiteter, at ”Universiteterne skal mere systematisk bruge studerendes evalueringer af kurser og undervisere til at styrke uddannelserne” (Regeringen, 2018). Endelig bruges evalueringer også i beslutninger om ansættelse og forfremmelse på universiteterne, hvor der mange steder stilles krav om, at der ved jobansøgninger vedlægges evalueringer af undervisningsforløb.

Meget tyder imidlertid på, at evalueringer ikke giver et retvisende billede af kvaliteten i undervisningen (Dalsgaard et al., 2017). Evalueringerne ser fx ud til at blive påvirket af de studerendes forventning til, hvilken karakter de vil få, ligesom undervisere, der stiller store krav til studerende, risikerer at få dårlige evalueringer. Forskellige studier har også påpeget, at der ikke er en sammenhæng mellem de studerendes læringsudbytte og evalueringerne (Braga, Paccagnella og Pellizzari, 2014; Uttl, White og Gonzales, 2017). Endelig viser

en række nyere undersøgelser, at kvindelige undervisere systematisk evalueres dårligere end mandlige undervisere (Boring, Ottoboni og Stark, 2016; Mengel, Sauermann og Zölitz, 2017). Er der en bias i de studerendes evalueringer, stiller det spørgsmålstejn ved anvendelsen af studenterevalueringer til kvalitetssikring af uddannelser og rekruttering af universitetsansatte. Denne artikel undersøger derfor, om en sådan forskel i evalueringen af mandlige og kvindelige undervisere kan findes på et dansk universitet.

En mulig bias i de studerendes evalueringer er også interessant i lyset af den generelle underrepræsentation af kvinder på de danske universiteter især i de højeste stillingskategorier. Blandt professorer på de danske universiteter er således kun 17 pct. kvinder, mens kvinderne udgør omkring 30 pct. af samtlige fastansatte i underviserstillinger på universiteterne (Nielsen, 2017a). Evalueringerne kan spille ind på rekrutteringen af kvinder på to måder. For det første indgår evalueringerne i beslutninger om ansættelse og forfremmelse. For det andet kan evalueringerne påvirke de enkelte underviseres beslutning om at blive i universitetsverdenen. En af årsagerne til de manglende kvindelige ansatte er således, at flere kvinder end mænd fravælger at søge videre ansættelse efter de første år på universitetet (Nielsen, 2017b). Hvis kvinder systematisk evalueres dårligere end deres mandlige kolleger, kan det derfor være en medvirkende årsag til den manglende rekruttering af kvinder i de højeste stillingskategorier – især i en situation, hvor det fra alle niveauer understreges, at netop gode evalueringer er en central indikator for kvalitet i undervisningen.

Der findes flere bud på, hvad der kan ligge bag en kønsforskel i evalueringer. En del forskning peger på, at forskellen skyldes stereotyper om mænd og kvinder, og at kvinder får dårligere evalueringer, fordi de ikke lever op til de studerendes forventning om, hvordan en god underviser er. En oplagt – men måske kontroversiel – modtese er, at kvinder ganske enkelt evalueres dårligere end mænd, fordi de er dårligere undervisere. Et tredje argument er, at der er variation i den undervisningsstil, som mænd og kvinder har størst tilbøjelighed til at bruge, og at de studerende generelt foretrækker de mandlige underviseres undervisningsstil. Endelig kan der peges på betydningen af den lokale kontekst – fx i form af meget mandsdominerede universitetsmiljøer. Artiklen diskuterer disse forskellige argumenter for en eventuel forskel i evalueringen af mænd og kvinder. Det vil dog være op til efterfølgende studier at komme tættere på, hvilke mekanismer der ligger bag en eventuel forskel mellem evaluering af mandlige og kvindelige undervisere.

Empirisk undersøger artiklen, om der er forskel på de studerendes evalueringer af mandlige og kvindelige undervisere på et dansk universitet. Konkret analyseres studerendes evalueringer af undervisningen på Aarhus BSS i 2016

og 2017. Det giver mulighed for at inddrage uddannelser med betydelig variation i kønssammensætningen især i studentergruppen, hvor andelen af kvinder blandt nyoptagne studerende spænder mellem mindre end en fjerdedel til mere end 80 pct. Samtidig er der også i hvert fald en vis variation i undervisergruppen. Selvom der er en klar overvægt af mænd blandt det fastansatte videnskabelige personale på de fleste uddannelser, er der også på Aarhus BSS uddannelser, hvor de studerende møder flest kvindelige undervisere. Undersøgelsen baseres på i alt 39.546 udfyldte evalueringsskemaer, der evaluerer undervisning foretaget af 1.176 forskellige undervisere.

En bias i evalueringer – den eksisterende litteratur

Spørgsmålet om, hvorvidt mænd og kvinder evalueres forskelligt, har været på forskningsdagsordenen i USA i flere årtier men er først for nylig blevet undersøgt også af europæiske forskere. Den tidlige amerikanske forskning kom til modstridende konklusioner. Nogle studier fandt ganske små eller ingen forskelle i de studerendes evalueringer af mænd og kvinder, og andre studier fandt forskelle i enten kvindernes eller mændenes favør (Centra og Gaubatz, 2000: 18; Feldman, 1993; 1992; Wright and Jenkins-Guarnieri, 2011). I den nyere litteratur er man nået frem til mere konsistente resultater, der tyder på, at der er en kønsbias i studenterevalueringer. Især fire studier er interessante: to amerikanske, der bruger forskellige typer eksperimenter, og to europæiske, der analyserer faktiske evalueringer.

Det første studie fokuserede på, om en undervisers køn og alder påvirker de studerendes vurdering af en præsentation i forhold til, om underviseren fx opleves som entusiastisk, interesseret og selvsikker. Forskerne lod 352 psykologistuderende høre en 35 minutter lang præsentation med en stemme, der på forhånd var verificeret som kønsneutralt opfattet, imens de blev vist en slide med en computergenereret profil af en professor, der hverken kunne identificeres som mand eller kvinde. Efterfølgende fik de studerende et spørgeskema med forskellige oplysninger om, hvorvidt forelæseren var mand eller kvinde, henholdsvis ung eller gammel. Selvom de havde hørt den samme forelæsning, vurderede studerende, der troede, at forelæseren var mand, en række aspekter – entusiasme, interesse og stemme – bedre, end dem der troede, der var tale om en kvinde, og især den gruppe, der troede, der var tale om en yngre mand, var positive i deres vurdering (Arbuckle og Williams, 2003).¹

Et andet eksperimentelt studie fra USA bygger også på, at de studerende evaluerer uden at kende underviserens sande køn men tager udgangspunkt i faktiske undervisningsforløb og evalueringer. Studiet inddrager fire parallelle online undervisningsforløb med i alt 43 studerende. De studerende mødte ikke

på noget tidspunkt underviseren fysisk eller virtuelt. To af de fire forløb blev undervist af en kvinde og to af en mand, men de studerende på to af holdene fik oplyst, at underviseren havde det modsatte køn af det korrekte. Efter forløbene udfyldte de studerende evalueringer, og studiet viste, at de studerendes evaluering fulgte det køn, de troede underviseren havde. De studerende, der havde fået oplyst, at de havde en kvindelig underviser, gav således dårligere evalueringer – på en samlet evalueringsscore på baggrund af 12 spørgsmål var forskellen på 0,6 på en skala med fem point – end dem, der troede at deres underviser var mand (Macnell, Driscoll og Hunt, 2015).

Der findes – i hvert fald så vidt vides – indtil nu kun to europæiske undersøgelser af, hvorvidt underviserens køn påvirker de studerendes evaluering af et undervisningsforløb. Begge undersøgelser analyserer faktiske studenterevalueringer. Mengel, Sauermann og Zölitz (2017) inddrager næsten 20.000 evalueringer foretaget af studerende på en hollandsk handelshøjskole, mens Boring (2017) analyserer 23.000 evalueringer fra et fransk universitet. Begge studier fokuserer på undervisningsforløb, hvor de studerende tilfældigt blev fordelt på hold med henholdsvis mandlige og kvindelige undervisere. Samtidig inddrager studierne også de studerendes karakterer i de evaluerede fag for at kunne undersøge, om der er forskel på, hvor effektive mænd og kvinder er som undervisere – i hvert fald i forhold til at påvirke de studerendes karakterer.

De to studier konkluderer begge, at kvinder evalueres lavere end mænd. I den hollandske undersøgelse er der ingen sammenhæng mellem underviserens køn og de studerendes karakterer, men der er en sammenhæng med de studerendes evaluering af underviseren. Både mandlige og kvindelige studerende evaluerer de kvindelige undervisere dårligst, men forskellen er størst for de mandlige studerende, der i deres generelle vurdering af underviseren giver mandlige undervisere en 0,2 point højere score på en skala med fem point (Mengel, Sauermann og Zölitz, 2017: 19). Det franske studie finder nogenlunde tilsvarende resultater. Heller ikke her ser der ud til at være en sammenhæng mellem underviserens køn og den karakter, de studerende opnår til eksamen, og også her evaluerer mandlige studerende deres mandlige undervisere højere end de kvindelige. Konkret peger Boring på, at sandsynligheden for, at mandlige professorer vurderes som ”excellente” af deres mandlige studerende, er mellem 33 og 41 pct. højere end for de kvindelige professorer (Boring, 2017: 32).

Samlet set rejser disse studier tvivl om, i hvilket omfang studerendes evalueringer er en god indikator for undervisningens kvalitet eller snarere afspejler fx forskellige forventninger til mandlige eller kvindelige undervisere. Der er imidlertid også grund til at tro, at konteksten kan have betydning for, hvorvidt og i hvilket omfang der er en bias i studenterevalueringer. Selvom fx stereotype

opfattelser af mænd og kvinder er relativt ens i en nutidig vestlig kontekst, hænger stereotyper også sammen med sociale og strukturelle forhold, som kan variere mellem lande og på tværs af forskellige kulturer (Rudman og Glick, 2001: 744-745). En undersøgelse af evalueringer i en dansk sammenhæng kan derfor bidrage både til den danske debat om brugen af evalueringer og til den generelle forståelse af den mulige kønsbias i de studerendes svar på evalueringer.

Baggrunden for en mulig forskel – stereotyper eller undervisningsstil?

Når det kommer til at forklare, at der er forskel i studerendes evaluering af mænd og kvinder, argumenteres ofte for, at de studerendes evalueringer reflekterer stereotyper om mænd og kvinder. Ifølge teorien om såkaldt ”rolleinkongruens” kolliderer de generelle forventninger til kvindelig adfærd med forventningerne til universitetsundervisere (Feldman, 1993: 179; Laube et al., 2007). Studerende har således både forestillinger om, hvordan mænd og kvinder bør være, og om, hvordan en professor bør være. Studier har vist, at der er større overensstemmelse mellem de træk, som opfattes som attraktive for mænd og professorer, end mellem attraktive træk for kvinder og professorer (Burns-Glover og Veith, 1995; Jaschik, 2015; Sprague og Massoni, 2005).

Når vi skal foretage en bedømmelse – som tilfældet er, når de studerende bliver bedt om at evaluere en underviser – gør vi det i forhold til et referencepunkt, og her er det centralt, at mænd og kvinder bliver vurderet ud fra forskellige referencepunkter (Arbuckle og Williams, 2003; Laube et al., 2007: 92-94; Sinclair og Kunda, 2000). Opfører et individ sig anderledes end forventet, opstår rolleinkongruens, og det kan påvirke opfattelsen af individet negativt. Konkret kan undervisningssituationen lægge op til, at en kvinde optræder assertivt og med autoritet, og da det er træk, som oftest forbindes med mænd, kan det føre til rolleinkongruens og negative reaktioner i form af dårlige(re) evalueringer (Martin, 2016: 315; Rudman og Glick, 2001).

Sammenhængen mellem underviserkøn og de studerendes evalueringer kan imidlertid også skyldes forskelle i den måde, mænd og kvinder er mest tilbøjelige til at undervise på – eller i hvor effektive mænd og kvinder i gennemsnit er som undervisere – selvom der naturligvis også vil være variation inden for hver gruppe (Feldman, 1993:180). Selvom de nævnte studier af Boring og Mengel, Sauermann og Zölitz i et vist omfang kontrollerer for, om mænd er bedre undervisere end kvinder, er det ikke afklaret, om sammenhængen kan skyldes forskelle i undervisningsstil. Det er fx påvist, at mænd oftere benytter sig af forelæsning, mens kvinder er mere tilbøjelige til at anvende klasses Diskussioner

(Centra og Gaubatz, 2000: 29; Laird, Garver og Niskode-Disset, 2011; Stes, Donche og Petegem, 2004). Det er også oplagt, at forskelle i, hvor kompetente mænd og kvinder oplever sig selv som undervisere, kan påvirke deres adfærd i klasselokalet (Bandura, 1997). I det omfang studerende foretrækker nogle undervisningsstile frem for andre, kan det derfor være en medvirkende årsag til, at mandlige og kvindelige undervisere vurderes forskelligt af de studerende. Det gælder uanset, om de forskellige undervisningsstile reelt også har en betydning for, hvor meget de studerende lærer.

Samtidig kan den lokale kontekst også have betydning. Det er et forhold, der står centralt i teorier om ”den kønnede organisation”, hvor fx et studie af et finsk statskundskabsinstitut med en overvægt af mandlige ansatte har peget på en række mekanismer, der skaber forskellige vilkår for mandlige og kvindelige ph.d.-studerende (Kantola, 2008). På nogle danske universitetsuddannelser er der en klar overvægt af undervisere af det ene køn, mens der på andre uddannelser er en mere ligelig balance, hvilket oplagt vil kunne påvirke interaktionsmønstrene på uddannelsen. De studerendes erfaring med henholdsvis mandlige og kvindelige undervisere kan også påvirke deres forventninger til underviserne og dermed deres evaluering. Det er derfor vigtigt at undersøge mulige forskelle mellem uddannelsesmiljøer med forskellig kønsmæssig balance.

Endelig er den studerendes eget køn også oplagt vigtigt. Nogle studier peger på, at studerende generelt foretrækker undervisere af samme køn som dem selv (Basow, 2000; Centra og Gaubatz, 2000), mens andre ikke har fundet sådanne forskelle eller ovenikøbet peger på en bias i den modsatte retning (Arbuckle og Williams, 2003; Macnell, Driscoll og Hunt, 2015). Uanset hvad er det klart, at både den enkelte studerendes køn og den overordnede sammensætning af studerende i forhold til køn potentielt kan have betydning for, hvordan underviserne bliver evalueret.

Forskningsdesign

Spørgsmålet om en eventuel forskel på evalueringer af mandlige og kvindelige undervisere kan undersøges på forskellig vis. En afgørende skelnen er, om undersøgelser bygger på faktiske studenterevalueringer eller mere eksperimentelle design. Fordelen ved den første type undersøgelser er, at de belyser, om der reelt er empiriske forskelle på de evalueringer, mænd og kvinder får, og dermed maksimerer den eksterne validitet i forhold til virkelige evalueringer af undervisningsforløb. De mere eksperimentelle design er derimod velegnede til at komme tættere på kausalmekanismerne bag en eventuel forskel i evalueringer.

gerne, fordi man fx kan sørge for, at det ikke er forskelle i undervisningsstil, der påvirker de studerendes evalueringer.

I denne artikel analyseres faktiske evalueringer af undervisningsforløb. Dermed giver artiklen et første indblik i, hvorvidt der findes en kønsbias i danske studerendes evalueringer af deres undervisere. Det vil til gengæld være vanskeligt at identificere, hvilke mekanismer der ligger bag en eventuel forskel i evalueringer af mænd og kvinder. Analysen baseres på evalueringer af undervisningsforløb ved Aarhus BSS. Fakultetet udbyder en række forskellige uddannelser inden for samfundsvidenskab og har samlet 7.627 bachelorstuderende og 4.989 kandidatstuderende. Uddannelserne på BSS spænder ganske vidt med klassiske samfundsvidenskabelige uddannelser som statskundskab, jura og psykologi og erhvervsrettede uddannelser som cand.merc.

På tværs af alle uddannelser fordeler de studerende sig nogenlunde ligeligt mellem kønnene med 49 pct. kvindelige studerende og 51 pct. mandlige studerende (Aarhus Universitet, 2017). Der er imidlertid en betydelig variation i kønsfordelingen på tværs af fakultets uddannelser, og ser man på optagne studerende, varierer andelen af kvindelige studerende således mellem 22 pct. på bacheloruddannelsen i økonomi og 81 pct. på psykologi (Aarhus Universitet, 2016). På undervisersiden er der knap så meget variation, idet der på næsten alle institutter på Aarhus BSS er en overvægt af mandlige videnskabelige medarbejdere. Køns sammensætningen varierer dog trods alt noget. Institut for Statskundskab har med 25 pct. kvinder den laveste andel af kvindelige videnskabelige medarbejdere, mens Institut for Psykologi har en lille overvægt af kvinder, om end dette især skyldes et større antal kvinder end mænd i gruppen af ikke-fastansatte medarbejdere (Aarhus BSS, 2016a).

Siden forårssemestret 2016 er undervisning på Aarhus BSS blevet evalueret ved hjælp af et fælles evalueringsskema, der indeholder spørgsmål om fx den studerendes samlede udbytte af undervisningen, undervisningens tilrettelæggelse og de studerendes eget engagement i undervisningen. Undervisning på Aarhus BSS kan have forskellige formater, og alt efter undervisningsformatet anvendes forskellige versioner af evalueringsskemaet. På bacheloruddannelsen undervises ofte ved en kombination af forelæsninger og holdundervisning, og her evalueres både den underviser, den studerende har haft som forelæser, og holdunderviseren. Sidstnævnte kan ofte være studenterinstruktører eller ph.d.-studerende. På kandidatuddannelserne anvendes både forelæsninger og seminarundervisning.

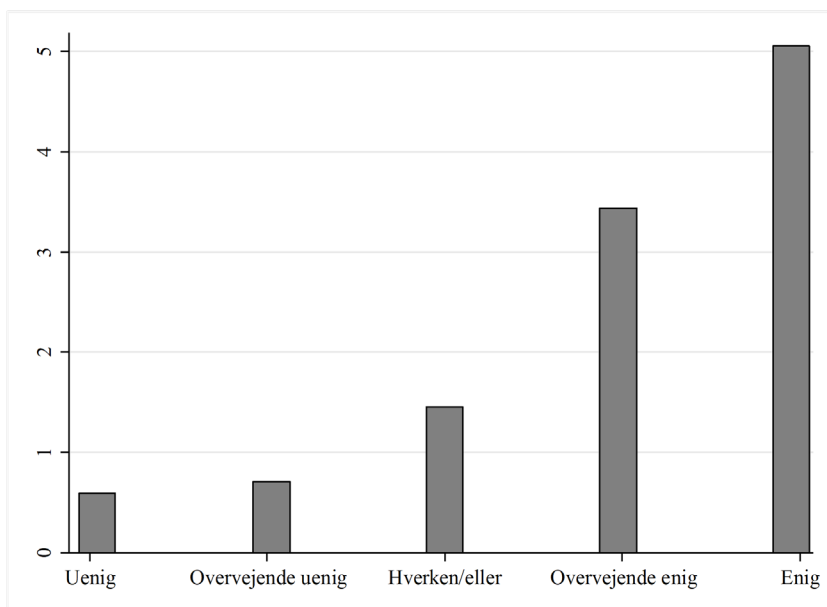
Datagrundlaget for artiklen består af evalueringer fra 2016 og 2017 på tværs af alle uddannelser på Aarhus BSS. I analysen indgår 39.546 evalueringer foretaget af 8.452 forskellige studerende. På undervisersiden er der tale om 1.176

forskellige undervisere, hvoraf 62 pct. er mænd og 38 pct. kvinder. Der er altså tale om et stort datamateriale men med den væsentlige begrænsning, at antallet af evaluerede undervisere – især kvindelige undervisere – trods alt er begrænset især i forhold til analyser, der bevæger sig ned på de enkelte uddannelser eller inkorporerer interaktionseffekter.

Artiklens analyser koncentrerer sig om det spørgsmål i evalueringsskemaet, der går mest direkte på den enkelte undervisers formidlingsevne. Konkret spørges de studerende, om "Underviseren var god til at formidle stoffet", og har mulighed for at svare med kategorierne "enig", "overvejende enig", "hverken eller", "overvejende uenig" og "uenig". Dette spørgsmål stilles både til forelæsere og holdundervisere og giver derfor mulighed for at inddrage begge undervisningsformater. I undervisningsforløb med flere undervisere varierer det, om spørgsmålet stilles til underviserne samlet eller gentages for hver underviser. I analyserne anvendes kun undervisningsforløb, hvor evalueringssvarene gælder en enkelt underviser.

Som det fremgår af figur 1, er der et ganske skævt mønster i svarfordelingen på spørgsmålet om undervisernes formidling. Over halvdelen af de studerende

Figur 1: Fordeling af svar på spørgsmål om "formidling", pct.

Note: Figuren viser fordelingen af svar på spørgsmålet, "Underviseren var god til at formidle stoffet". N = 39,546.

vælger kategorien ”enig”, når de skal vurdere undervisernes formidling og yderligere 1/3 vælger ”overvejende enig”. I de videre analyser opdeles svarene derfor i tre hovedkategorier: ”enig”, ”overvejende enig” samt en samlet kategori for de tre nederste værdier. Analysen heraf foretages som en generalized ordered logistic regression.² For at tage højde for at de samme undervisere indgår en række gange i datamaterialet, anvendes klyngerobuste standardfejl justeret for undervisere.

Evalueringer af undervisning: Er der en kønsbias?

Indledningsvis er det relevant at se på sammensætningen af de studerende og undervisere, der indgår i analyserne – og på hvordan dette varierer på tværs af fag. Blandt de studerende er der stort set en ligelig repræsentation af mænd og kvinder med 48 pct. mandlige og 52 pct. kvindelige studerende. Blandt underviserne er der noget større skævhed med samlet set 62 pct. mænd og 38 pct. kvinder. I tabel 1 ses fordelingen mellem de største uddannelsesretninger på Aarhus BSS.

Som forventet er der stor variation mellem uddannelsesretningerne. På psykologi er der fx en overvægt af kvinder både blandt studerende og undervisere, mens der på økonomi omvendt er flest mænd i begge grupper. På andre uddannelser er der en kontrast mellem sammensætningen af studentergruppen og undervisergruppen – mest markant på jura, hvor omkring 2/3 af de studerende er kvinder, mens kun 1/3 af de undervisere, de møder på deres fag, er kvinder.

Tabel 1: Fordeling af studerende og undervisere på uddannelser, pct. mænd/kvinder

	Fordeling af studerende			Fordeling af undervisere		
	Mænd	Kvinder	N	Mænd	Kvinder	N
Erhvervsøkonomi	58	42	3.075	62	38	366
Virksomheds-kommunikation	25	75	506	41	59	86
Jura	35	65	783	57	33	167
Psykologi	17	83	873	39	61	127
Statskundskab	49	51	1.031	73	27	91
Økonomi	68	32	651	76	24	102
Øvrige uddannelser	50	50	1.533	68	32	237
Samlet	48	52	8.452	62	38	1.176

Note: Tabellen er baseret på besvarede evalueringer. Der er i alt afgivet 39.546 evalueringer, som i tabellen er fordelt på unikke studerende og undervisere.

Materialet giver dermed et godt udgangspunkt for at undersøge, om der er forskellige eller ens mønstre i evalueringerne på tværs af disse forskellige uddannelser. Især er det interessant at undersøge, om uddannelser med en overvægt af kvinder i undervisergruppen adskiller sig fra uddannelser med en overvægt af mænd – fx fordi det påvirker de studerendes opfattelse af, hvordan en typisk universitetsunderviser er.

Analysen af sammenhængen mellem underviserens køn og de studerendes evalueringer foretages i første omgang på baggrund af det samlede datamateriale. I tabel 2 præsenteres resultaterne af en overordnet analyse af spørgsmålet om underviserens formidling. Analysen inddrager både den studerendes køn, underviserens køn og interaktionen mellem disse. Herudover kontrolleres for de største uddannelsesretninger, der indgår i materialet. Som det fremgår af tabellen, er der tale om en interaktionseffekt mellem underviserens køn og den studerendes køn. De højeste evalueringer ses, når mandlige studerende evaluerer mandlige undervisere, mens kvindelige studerende evaluerer kvindelige undervisere højest. En samlet test af interaktionen mellem underviser- og studenterkøn har en P-værdi på 0,000. Denne skal vurderes i lyset af, at standardfejlene er klyngejusteret for underviser, og må derfor betragtes som en klar indikation af, at der er tale om en signifikant effekt.

Tabel 2: Resultater af regressionsanalyse af evalueringer (generalized ordered logistic regression)

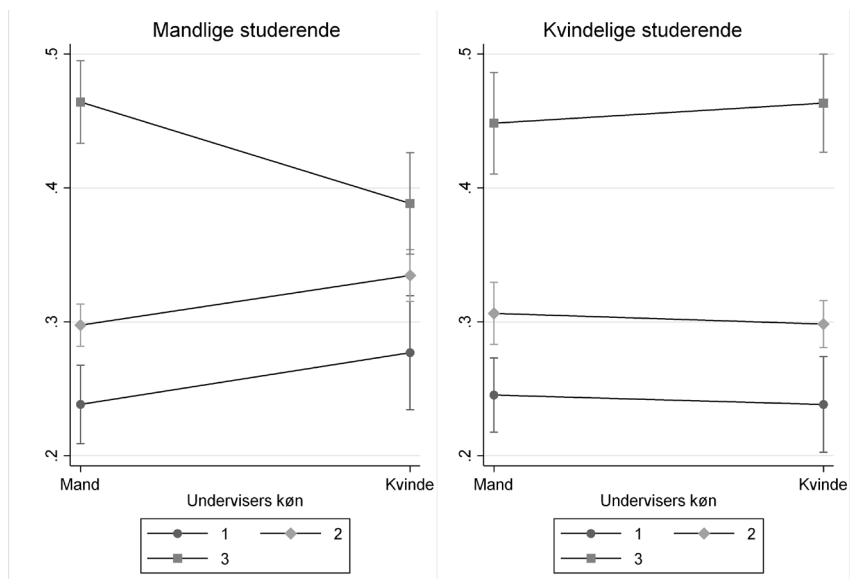
		Udfald 1			Udfald 2		
		Koeffi- cient	Robuste standard- fejl	P-værdi	Koeffi- cient	Robuste standard- fejl	P-værdi
Mandlig studerende	Mandlig underviser	Reference			Reference		
	Kvindelig underviser	-0,20	0,14	0,137	-0,31	0,11	0,003
Kvindelig studerende	Mandlig underviser	-0,13	0,06	0,025	-0,14	0,05	0,005
	Kvindelig underviser	-0,06	0,13	0,636	-0,06	0,10	0,586

Note: Der anvendes generalized ordered logistic regression. N = 39.546 (standardfejl er klyngejusteret for 1.037 undervisere). Afhængig variabel er spørgsmålet: "Underviseren var god til at formidle stoffet" og udfaldene er: 3 = enig, 2 = overvejende enig, 1 = hverken/eller, overvejende uenig samt uenig. En χ^2 test af den samlede interaktion mellem underviseres og studerendes giver $\chi^2 = 28,7$ og P-værdi = 0,000. Nagelkerke $R^2 = 0,02$. Der indgår dummyvariable for de seks uddannelsesretninger i analyserne.

I figur 2 illustreres resultaterne grafisk. Her vises de forudsagte sandsynligheder for de tre forskellige evalueringsudfald på baggrund af henholdsvis en model, der kun medtager kvindelige studerende, og en model med kun mandlige studerende. Det kan blandt andet ses, at når mandlige studerende evaluerer mandlige undervisere, vil de i omkring 47 pct. af tilfældene give den højest mulige score sammenlignet med 40 pct. af tilfældene for kvindelige undervisere. Det modsvares af, at de i 27 pct. af evalueringerne af kvinder vælger en af de tre laveste kategorier, mens de vælger disse svarmuligheder i 23 pct. af tilfældene for mandlige undervisere. For de kvindelige studerende er mønstret modsat men mindre markant, idet der er en forskel på ca. 2 procentpoint i de kvindelige underviseres favør. Desuden viser figureernes konfidensintervaller, at resultaterne for især de kvindelige studerende er behæftet med stor usikkerhed.

Resultatet af denne overordnede analyse peger på, at der for danske studerende – i hvert fald på Aarhus BSS – kun delvist kan findes de samme mønstre i evalueringen af mandlige og kvindelige undervisere som i de store franske og

Figur 2: Forudsagte sandsynligheder for forskellige evalueringsudfald for mandlige og kvindelige studerende

Note: N for mandlige studerende = 16.830/kvindelige studerende = 22.716. Figuren viser 95 pct. konfidensintervaller. Afhængig variabel er spørgsmålet: "Underviseren var god til at formidle stoffet" og udfaldene er: 3 = enig, 2 = overvejende enig, 1 = hverken/eller, overvejende uenig samt uenig.

hollandske studier. Der er ikke tale om en helt generel sammenhæng mellem underviserkøn og evalueringsresultater³ men derimod en mere kompleks sammenhæng mellem de studerendes eget køn og deres vurdering af undervisere af forskelligt køn. Samtidig finder vi for de mandlige studerende et sammenligneligt resultat, idet de – i lighed med de franske og hollandske studerende – er mere tilbøjelige til at give den højeste score til mandlige undervisere end til kvindelige. Effektens størrelse er dog mindre end i fx det franske studie (Boring, 2017: 35). Hertil kommer, at de kvindelige danske studerende udviser en modsatrettet – om end svagere og klart usikker – tendens, idet de er mere tilbøjelige til at vurdere deres kvindelige undervisere i den højeste kategori.

Forskelle mellem uddannelsesmiljøer?

Næste skridt er at undersøge, om der er forskelle i evalueringsmønstrene mellem de uddannelser, der indgår i studiet. Det giver mulighed for at analysere samme spørgsmål i uddannelsesmiljøer med ret forskellige sammensætninger af både studenter og undervisere. Som beskrevet ovenfor fordeler de seks hoveduddannelser dels med: 1) nogle med en overvægt af kvinder i begge grupper (psykologi og virksomhedskommunikation), 2) nogle med flest mænd i begge grupper (økonomi og erhvervsøkonomi) og 3) nogle hvor undervisergruppen er domineret af mænd, men hvor der blandt de studerende enten er flest kvinder eller nogenlunde ligevægt (statskundskab og jura). I analysen nedenfor er uddannelserne delt i to hovedgrupper baseret på sammensætningen af undervisergruppen. I den ene gruppe er uddannelser med flest mandlige undervisere – mellem 62 og 76 pct. – og i den anden gruppe uddannelser med en overvægt af kvindelige undervisere – mellem 59 og 61 pct. Tabel 3 viser hovedresultaterne af separate analyser for henholdsvis mandlige og kvindelige studerende på disse to hovedkategorier af uddannelser. Resultaterne illustreres i figur 3.

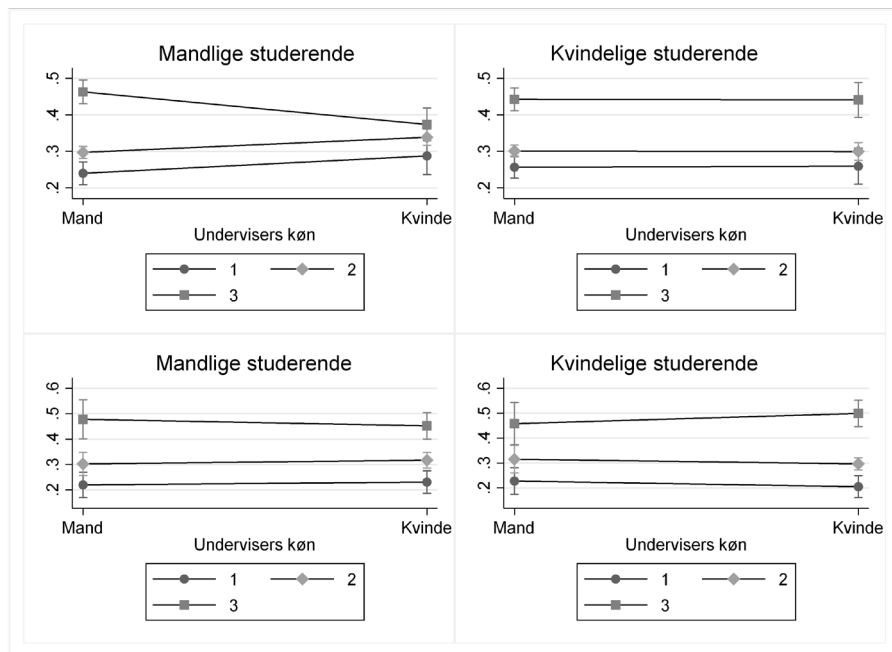
Inddragelsen af uddannelse i analyserne peger på endnu en dimension af sammenhængen mellem underviseres køn og de studerendes evalueringer af undervisningen. Det viser sig nemlig, at der kun i én af de analyserede situationer er en forskel i evalueringen af mandlige og kvindelige undervisere. Det gælder for den situation, hvor der er tale om evalueringer foretaget af mandlige studerende, der læser på uddannelser med en overvægt af mandlige undervisere. Her genfindes resultatet fra analysen af de samlede evalueringer, idet mænd vurderes i den højeste kategori i 46 pct. af tilfældene sammenlignet med 37 pct. af kvinderne. Omvendt får 29 pct. af kvinderne en score i en af de tre laveste kategorier af deres mandlige studerende sammenlignet med 24 pct. af de mandlige undervisere. I de tre øvrige situationer er der tale om ganske svage og ikke-signifikante sammenhænge.

Tabel 3: Separate analyser for uddannelser med en overvægt af mandlige henholdsvis kvindelige undervisere (generalized ordered logistic regression)

Uddannelser	Studerende	Koefficient for underviser = kvinde	Robuste standardfejl	P-værdi	Antal studerende	Antal klynger
Overvægt af mandlige undervisere	Mandlig studerende	-0,24/-0,37	0,15/0,12	0,111/0,002	14.942	821
	Kvindelig studerende	-0,01/-0,01	0,15/0,12	0,928/0,962	14.007	830
Overvægt af kvindelige undervisere	Mandlig studerende	-0,06/-0,10	0,20/0,19	0,749/0,589	1.888	191
	Kvindelig studerende	0,13/0,17	0,21/0,21	0,521/0,419	8.709	211

Note: Tabellen viser resultaterne af fire separate analyser af de forskellige grupper. Afhængig variabel er spørgsmålet: "Underviseren var god til at formidle stoffet" og udfaldene er: 3 = enig, 2 = overvejende enig, 1 = hverken/eller, overvejende uenig samt uenig. Der anvendes generalized ordered logistic regression og tabellen angiver estimaterne for to udfald på den afhængige variabel, Nagelkerke $R^2 = 0,01, 0,00, 0,00, 0,00$ for de fire modeller,

Figur 3: Forudsagte sandsynligheder for forskellige evalueringsudfald for uddannelser med en overvægt af mandlige (øverst) henholdsvis kvindelige (nederst) undervisere

Note: Figuren viser forudsagte sandsynligheder på baggrund af de fire analyser, der er opsummeret i tabel 3. Figuren viser desuden 95 pct. konfidensintervaller. Afhængig variabel er spørgsmålet: "Underviseren var god til at formidle stoffet", og udfaldene er: 3 = enig, 2 = overvejende enig, 1 = hverken/eller, overvejende uenig samt uenig.

Diskussion og konklusion

Evalueringer fylder ganske meget i uddannelsessystemet. De bruges ikke kun til at arbejde med forbedringer af undervisningen men spiller også en rolle for beslutninger om, hvilke medarbejdere der skal ansættes eller forfremmes. Hertil kommer, at de i stigende grad bliver brugt i generelle kvalitetssikrings-systemer som en central indikator på, hvorvidt enkelte undervisningsforløb såvel som hele uddannelser er af høj kvalitet. På den baggrund er det bekymrende, at en række internationale studier har vist, at kvindelige undervisere får dårligere evalueringer end deres mandlige kolleger. Det er derfor afgørende at undersøge, om en sådan forskel også findes i en dansk universitetskontekst, og denne artikel har taget det første skridt i retning af at belyse dette.

Artiklens analyser bygger på evalueringer foretaget på Aarhus BSS, hvor et fælles evalueringsskema bruges på tværs af uddannelser, der varierer ganske meget i forhold til kønssammensætningen af både studerende og undervisere. Artiklen har således inddraget næsten 40.000 evalueringer af mere end 1.000 forskellige undervisere. På den baggrund er det vist, at der snarere end en helt generel bias i evalueringer ser ud til at være en sammenhæng mellem sammensætningen af undervisergruppen, den studerendes køn og vurderingen af undervisere af forskelligt køn. På uddannelser med en overvægt af mandlige undervisere vurderer mandlige studerende således gennemsnitligt deres mandlige undervisere højere end de kvindelige. Det samme mønster findes ikke for deres kvindelige medstuderende eller på de uddannelser, hvor der er en overvægt af kvinder blandt underviserne.

Selv for de mandlige studerende på uddannelser med en overvægt af mandlige undervisere er der tale om en mindre forskel end i nogle af de nylige udenlandske undersøgelser. Samtidig er det dog et markant resultat, at kvindelige undervisere på mandedominerede uddannelser har en større sandsynlighed for at få en evaluering i en af de laveste tre kategorier end deres mandlige kolleger. I det kvalitetssystem, der fx anvendes på Aarhus BSS, er det en ret markant forskel, idet fag skal vurderes med en samlet score for udbytte af faget på 3,8 for at blive vurderet som velfungerende (Aarhus BSS, 2016b). Ser man blot på mandlige studerende på uddannelser med flest mandlige studerende, giver de helt overordnet deres kvindelige undervisere en score på 3,88 og deres mandlige undervisere en score på 4,04 i vurderingen af deres formidling. I et system, hvor variationen i evalueringresultater ligger i et relativt snævert område, og hvor netop forskelle inden for dette snævre område tillægges betydelig vægt, kan resultaterne her dermed blive ret afgørende.

Analysen fortæller imidlertid ikke meget om, hvorfor dette mønster findes. En nærliggende tanke er, at der er forskel på, hvilke typer undervisere studerende bedst lærer fra. Det kan således tænkes, at mange mandlige undervisere har en undervisningsstil, som virker særligt godt for mandlige studerende og tilsvarende for kvindelige undervisere og studerende. Er det tilfældet, afspejler resultaterne, hvem de studerende lærer mest fra og er dermed for den enkelte studerende en reel indikation af det læringsudbytte, den studerende har fået. Denne forklaring stemmer imidlertid ikke ret godt overens med forskellen mellem uddannelser afhængig af undervisersammensætningen. Her virker det mere oplagt, at forestillinger om, hvordan en "rigtig" universitetsunderviser er, præges af, hvilke undervisere de studerende møder på uddannelsen. Samtidig kan det også pege på eksistensen af nogle af de mekanismer, som studier af den "kønnede organisation" har identificeret (Kantola, 2008). I det omfang

disse er til stede, kan det bidrage til at fastholde en skævhed i rekruttering og fastholdelse af mænd og kvinder.

Et oplagt næste skridt vil være at lave studier, der kommer tættere på årsags-sammenhængene bag resultaterne – fx i form af sammenligninger af forskellige underviseres undervisningsstil og inddragelse af flere uddannelser. Indtil da bør resultaterne mane til forsigtighed i anvendelsen af evalueringsresultater. De mønstre, der er beskrevet her, sår således tvivl om, hvorvidt evalueringerne giver et retvisende billede af kvaliteten i undervisning. Derudover er det oplagt at interessere sig for andre spørgsmål i forbindelse med evalueringssystemet. Mens interessen her har været for kønsmæssige forskelle i evalueringer, er det fx oplagt, at der lige såvel kan være forskel i vurderingen af undervisere af forskellige etnicitet, alder eller baggrund. Hertil kommer, at disse forskelssættende kategorier kan forstærke hinanden som understreget i intersektionalitetsperspektivet (se introduktion til dette temanummer (Fiig, 2019)). Tilsvarende er der også grund til at se nærmere på de sammenhænge mellem underviserens krav til studerende og de studerendes karakterforventninger, som er fundet i udenlandske studier. Kan tilsvarende mønstre findes i Danmark, udgør det endnu en grund til at være mere kritisk i brugen af undervisningsevalueringer.

Noter

1. Med effektstørrelser på op til 1 point på en 6-pointskala.
2. Denne model vælges, fordi antagelserne for at anvende almindelig ordered logistic regression ikke er overholdt.
3. En analyse uden inddragelse af interaktionen mellem underviserens og den studerendes køn viser kun en meget svag og klart ikke-signifikant forskel mellem mænd og kvinder i mændenes favør.

Litteratur

- Arbuckle, Julianne og Benne D. Williams (2003). Students' perceptions of expressiveness: Age and gender effects on teacher evaluations. *Sex Roles* 49 (9/10): 507-516.
- Bandura, Albert (1997). *The Exercise of Control*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Basow, Susan A. (2000). Best and worst professors: Gender patterns in students' choices. *Sex Roles* 43 (5/6): 407.
- Boring, Anne (2017). Gender biases in student evaluations of teaching. *Journal of Public Economics* 145: 27-41.
- Boring, Anne, Kellie Ottoboni og Philip B. Stark (2016). Student evaluations of teaching (mostly) do not measure teaching effectiveness. *ScienceOpen Research*.

- Braga, Michela, Marco Paccagnella og Michele Pellizzari (2014). Evaluating students' evaluations of professors. *Economics of Education Review* 41: 71-88.
- Burns-Glover, Alyson L. og Dale Veith (1995). Revisiting gender and teaching evaluations: Sex still makes a difference. *Journal of Social Behavior and Personality* 10 (4): 69.
- Centra, John A. og Noreen B. Gaubatz (2000). Is there gender bias in student evaluations of teaching? *The Journal of Higher Education* 71 (1): 17-33.
- Dalsgaard, Peter, Mikkel Bille, Rasmus Bjørk, Steffen Dalsgaard, Henrik Dimke, Karen Gram-Skjoldager og Nikolaj Zinner (2017). <https://www.altinget.dk/forskning/artikel/undervisere-her-er-de-fem-stoerste-problemer-med-studenterevalueringer> (12. januar 2018).
- Feldman, Kenneth A. (1992). College students' views of male and female college teachers: Part I: Evidence from the Social Laboratory and Experiments. *Research in Higher Education* 33 (3): 317-375.
- Feldman, Kenneth A. (1993). College students' views of male and female college teachers: Part II: Evidence from students' evaluations of their classroom teachers. *Research in Higher Education* 34 (2): 151-211.
- Fiig, Christina (2019). Skarpere med end uden? Kønsforskning og politologi. *Politica* 51 (1): 5-18.
- Jaschik, Scott (2015). Rate my word choice. *Inside Higher Education*.
- Kantola, Johanna (2008). "Why do all the women disappear?" Gendering processes in a political science department. *Gender, Work and Organization* 15 (2): 202-225.
- Laird, Thomas F.N., Amy K. Garver og Amanda S. Niskode-Disset (2011). Gender gaps in collegiate teaching style: Variations by course characteristics. *Research in Higher Education* 52: 261-277.
- Laube, Heather, Kelley Massoni, Joey Sprague og Abby L. Ferber (2007). The impact of gender on the evaluation of teaching: What we know and what we can do. *NWSA Journal* 19 (3): 87-104.
- Macnell, Lillian, Adam Driscoll og Andrea N. Hunt (2015). What's in a name? Exposing gender bias in student ratings of teaching. *Innovative Higher Education* 40 (4): 291-303.
- Martin, Lisa L. (2016). Gender, teaching evaluations, and professional success in political science. *PS: Political Science & Politics* 49 (2): 313-319.
- Mengel, Frederikke, Jan Sauermann og Ulf Zölitz (2017). Gender bias in teaching evaluations. *Journal of the European Economic Association*.
- Nielsen, Mathias Wullum (2017a). Scandinavian approaches to gender equality in academia: A comparative study. *Scandinavian Journal of Educational Research* 61 (3): 295-318.

- Nielsen, Mathias Wullum (2017b). Reasons for leaving the academy: A case study on the “opt out” phenomenon among younger female researchers. *Gender, Work and Organization* 24 (2): 134-155.
- Regeringen (2018). Fleksible universitetsuddannelser til fremtiden.
- Rudman, Laurie A. og Peter Glick (2001). Prescriptive gender stereotypes and backlash toward agentic women. *Journal of Social Issues* 57 (4).
- Sinclair, Lisa og Ziva Kunda (2000). Motivated stereotyping of women: She’s fine if she praised me but incompetent if she criticized me. *Pers Soc Psychol Bull* 26 (11): 1329-1342.
- Sprague, Joey og Kelley Massoni (2005). Student evaluations and gendered expectations: What we can’t count can hurt us. *Sex Roles* 53 (11/12): 779-793.
- Stes, Ann, Vincent Donche og Peter V. Petegem (2004). Understanding differences in teaching approaches in higher education: An evidence-based perspective. *Reflective Education* 9 (1): 21-35.
- Uttl, Bob, Carmela A. White og Daniela Wong Gonzalez. (2017). Meta-analysis of faculty’s teaching effectiveness: Student evaluation of teaching ratings and student learning are not related. *Studies in Educational Evaluation* 54: 22-42.
- Wright, Stephan L. og Michael A. Jenkins-Guarnieri (2011). Student evaluations of teaching: combining the meta-analyses and demonstrating further evidence for effective use. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 37(6): 683-699.
- Aarhus BSS (2016a). *Kønsbalance jan-juni 2016*. Aarhus: Aarhus BSS
- Aarhus BSS (2016b). *Procedure til evaluering af kursusforløb på Aarhus BSS*. Aarhus: Aarhus BSS
- Aarhus Universitet (2016). *Optagelsesstatistik 2016*. Aarhus: Aarhus Universitet (Uddannelsesstrategisk sekretariat).
- Aarhus Universitet (2017). *Aggregerede studieledertal efteråret 2017*. Aarhus: Aarhus Universitet

Anmeldelser

Democracy and Prosperity: Reinventing Capitalism Through a Turbulent Century, Torben Iversen and David Soskice. Bogen udkommer februar 2019 på Princeton University Press.

Torben Iversen og David Soskice – to af vor tids førende politiske økonomer og samarbejdspartnere gennem flere årtier – har med bogen *Democracy and Prosperity: Reinventing Capitalism Through a Turbulent Century* (2019) forfattet en mindre nyklassiker om demokrati og kapitalisme. I deres nye bidrag udfordrer Iversen og Soskice et af de helt centrale narrativer inden for den politiske økonomi: At kapitalisme og globalisering underminerer demokrati og lighed i de ”avancerede kapitalistiske demokratier”.

Det dominerende narrativ, fremført af eksempelvis økonomen Thomas Piketty (2014) og den økonomiske sociolog Wolfgang Streeck (2016), er, at den demokratiske nationalstat er svækket grundet økonomisk globalisering, flydende kapital og stigende magtforskydning i kapitalismens favør. Det tvinger, lyder fortællingen, nationale regeringer til at underlægge sig kapitalismens taktstok. Vi kender det stærkest indfanget i Pikettys berømte ligning $r > g$, præsenteret i bestselleren *Capital in the Twenty-First Century* (2014). Sat på spidsen: Konsekvensen er stigende ulighed, deregulering og en svækket nationalstat, der ikke magter at modsvare pres fra kapitalismen.

I *Democracy and Prosperity* argumenterer Iversen og Soskice for, at det stik modsatte er tilfældet: Nationalstaten bliver stærkere i takt med, at globaliseringen stiger. Sat på spidsen er stigende ulighed politisk bestemt og derfor ikke underlagt kapitalismens allestedsnærværende jerngreb. Iversen og Soskices bidrag giver således, modsat for eksempel Piketty og Streecks analyser, grobund for en betinget optimisme i en tid med mange negative fremtidsudsigter (stigende ulighed, populisme, global demokratisk ustabilitet osv.).

Værket foldes ud i seks kapitler, hvor forfatterne på kreativ vis kombinerer politisk økonomi og økonomisk geografi (med inspiration fra blandt andre økonomerne Paul Krugman og Edward Glaeser samt Michael Storper) – et særligt kærkomment bidrag til litteraturen – krydret med en god blanding af kvalitative caseanalyser og statistiske regressionsanalyser. Det er ikke muligt her at gennemgå hvert kapitel kritisk – som snildt kunne stå til genstand for særskilte anmeldelser – så vi retter i stedet opmærksomheden mod bogens overordnede linjer.

Iversen og Soskice stiller sig indledningsvis det centrale spørgsmål: "Hvorfor er kapitalistiske demokratiske systemer så modstandsdygtige?" Ifølge forfatterne er dette spørgsmål særligt bemærkelsesværdigt, da denne modstandsdygtighed (med ganske få undtagelser såsom Nazi-Tyskland) har manifesteret sig til trods for, at vi har gennemlevet et af de mest urolige århundreder i nyere tid (tænk blot på de to store verdenskrige samt de massive økonomiske kriser i det 20. århundrede – for slet ikke at nævne de store skift i produktionsstrukturerne). Iversen og Soskices simple forklaring på systemernes modstandsdygtighed er, at de fortsat udvider adgang til og investering i uddannelse kombineret med styrkelsen af de avancerede sektorer i økonomien. Den lidt længere og akademiske forklaring udfoldes i en generel model for den politiske økonomi, hvoraf især fem elementer synes at være særligt centrale.

For det første er en stærk nationalstat afgørende for den demokratiske kapitalismes funktionsmåde. Staten har en række vigtige funktioner – såsom investering i offentlige goder, indførelse af konkurrence og fjernelse af rent-seeking osv. – der alle tjener kapitalismens funktionsdygtighed.

For det andet ses regeringen og staten som værende optaget af at styrke økonomiens langsigtede økonomiske ydeevne – i hvert fald den såkaldte avancerede del af økonomien. De vælgere, som typisk nyder godt af den avancerede del af økonomien – den såkaldte vidensøkonomi – er ofte dem, som er uddannede. Tages der derfor ikke hensyn til disse *afgørende* vælgere (*decisive voters*) ved kontinuerligt at styrke den avancerede del af økonomien, vil de folkevalgte politikere og partier blive straffet. Disse uddannede (og efter sigende afgørende) vælgere har således en interesse i at styrke den avancerede del af økonomien, hvilket er med til at skabe de selvsamme modstandsdygtige demokratiske kapitalistiske systemer. De veluddannede arbejdere – der antageligt udgør en kritisk masse – indtager således en central position i forfatternes argument. I denne forstand, argumenterer Iversen og Soskice, er der et symbiotisk forhold mellem demokrati og kapitalisme, da den afgørende vælgerbases interesser flugter med kapitalismens interesser.

For det tredje er succesfuld økonomisk performance forankret regionalt. I vidensøkonomien er virksomheder blevet relativt mere afhængige af veluddannet arbejdskraft. Da veluddannede personers fagkundskaber er ofte "stiltiende" og komplementære med andre veluddannedes fagkundskaber såvel som med nye teknologier, opstår der en række *skill-clusters* rundt omkring på kloden. Tænk blot på Silicon Valley i Californien eller medicoindustrien herhjemme. Det betyder, at virksomheders succes i høj grad er betinget af at være lokaliseret i specifikke områder, hvor de kan nyde godt af agglomerationsfordele. Som konsekvens kan virksomheder i den avancerede del af økonomien derfor reelt

ikke true med at flytte deres produktion. Kapitalen, argumenterer Iversen og Soskice, er derfor hverken flygtig eller særlig autonom, da den er lokationsafhængig. Nationalstaten forbliver derfor magtfuld.

For det fjerde indgår disse avancerede kapitalistiske demokratier i et strategisk komplementaritetsspil. Eftersom vidensøkonomien er nationalt (og regionalt) forankret og samtidig indgår i den globale økonomi, styrker globaliseringen afkastet mellem de avancerede kapitalistiske demokratiske lande. Det gør, at de bliver afhængige af hinanden i den globale økonomi. Afhængigheden mellem nationalstaterne i vores globaliserede tidsalder er således med til at skabe disse systemers robusthed, da de i højere grad får gavn af hinanden.

For det femte er avancerede kapitalistiske demokratier kendetegnet ved en *fundamental equality of democracy*, der simpelt tilsiger, at forholdet mellem den disponible indkomst for den afgørende vælger og den gennemsnitlige disponible indkomst er konstant over tid i forskellige demokratiske kapitalistiske systemer. Med andre ord: De afgørende vælgers indkomst vil altid følge den gennemsnitlige indkomstudvikling. Derfor tildeler Iversen og Soskice denne klasse en central rolle og ser middelklassens interesser som værende "allierede" med den avancerede kapitalisme. Demokrati omhandler derfor ikke omfordeling og lighed, men styrkelsen af middelklassens interesser. Kapitalistiske demokratiske systemer er således særligt robuste, fordi den afgørende vælgerbase har en interesse i at avancere denne form for kapitalisme.

Som et kritikpunkt kunne man godt savne, at forfatterne, i en bog dedikeret til studiet af "avancerede kapitalistiske demokratier", gik ud over den empiriske post-hoc rationalisering, der ligger i betegnelsen "avanceret". Det er en dårligdom, der generelt hærger denne litteratur (og som vi heller ikke selv kan sige os fri fra), at "avanceret" bliver et empirisk og ikke et analytisk spørgsmål. Fremtidige studier bør sigte mod en præcisering af, hvad der egentlig gør et kapitalistisk land "avanceret" – og ikke bare kapitalistisk. Slutteligt synes det afsluttende og konkluderende kapitel om kunstig intelligens mest af alt at være interesseret i at indkapsle en særlig tidsånd, hvor der inden for en række andre forskningstraditioner for eksempel er et øget fokus på teknologiens indflydelse på alt fra den industrielle produktion (automatisering) til vores spatiale omgivelser (*smart cities*).

Man kan sætte spørgsmålstegn ved en række elementer i Iversen og Soskices nye bog, men man kommer ikke udenom, at forfatterne har leveret et storslået nyt værk, som endnu engang udvider deres efterhånden meget omfattende argumenter om, hvordan kapitalistiske systemer fungerer. I en bog som henvender sig til enhver med interesse for (international) politisk økonomi, politologi og økonomisk geografi, skal forfatterne derfor især have ros for igen at turde

at stille de store spørgsmål om de samfundsforandringer, vi gennemlever lige nu; og så oven i købet at komme med nogle meget plausible forklaringer herpå.

Litteratur

Piketty, Thomas (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, MA: Belknap Press.

Streeck, Wolfgang (2016). *How Will Capitalism End? Essays on a Failing System*. London: Verso.

Magnus Andersen og Søren Frank Etzerodt
Centre for Comparative Welfare State Studies
Institut for Statskundskab, Aalborg Universitet

Øystein Tunsjø, *The Return of Bipolarity in World Politics; China, the United States, and Geostructural Realism*. New York: Columbia University Press, 2018 (288 sider).

Når forskere i international politik for alvor slår sig op på den store klinge, diskuterer de *polaritet*. Hvem har egentlig magten i dag? Og lige så vigtigt; *hvor mange* har magten? Med Kinas genkomst på den internationale scene står polaritet atter til diskussion i det 21. århundrede. For er USA stadig verdens eneste supermagt, eller skal vi nærmere indrette os på en bi- eller multipolar verdensorden? Øystein Tunsjø, som er professor ved det norske Institutt for forsvarsstudier, er klar i målet i sin nyeste bog fra 2018. Verden er i dag blevet bipolar, da Kina allerede nu er blevet en ny supermagt, og dette vil have vigtige implikationer for forholdet til USA og ikke mindst risikoen for en ny stormagtskrig.

Lad os starte med det teoretiske. Tunsjø tager loyalt udgangspunkt i Kenneth Waltz' (1979) strukturelle realisme, eller neorealisme, og den centrale rolle, den internationale magtfordeling har for staters handlinger. Også Waltz' seks parametre for magt – størrelse af territorium og befolkning, naturressourcer, økonomiske kapabiliteter, militær styrke, politisk stabilitet og kompetence – dominerer Tunsjøs bog. Hertil kommer spørgsmålet om polaritet, og det er muligvis heri, Tunsjøs vigtigste teoretiske bidrag ligger. Polaritet er en egen-skab ved et internationalt system, der er afhængigt af fordelingen af kapabiliteter *imellem* systemets enheder. Vi er nødt til at måle dem relativt til alle andre enheder i systemet. Dette er netop et problem med meget af den eksisterende debat om emnet. Vi kan ikke vurdere den nuværende polaritet ved blot at sammenligne systemets stærkeste magt (USA) med den næststærkeste (Kina). Lige

så vigtigt er det at undersøge magtforholdet mellem nummer to og nummer tre (Rusland eller Indien). Det er ad denne vej, Tunsjø når konklusionen, at det internationale samfund er blevet bipolart. USA og Kina er ikke lige stærke, men – og her kommer det centrale – forskellen mellem USA og Kina er mindre end forskellen mellem Kina og Rusland/Indien. Magten er altså i dag fordelt på en sådan måde, at to stater er milevidt foran alle andre og i en kategori for sig ("supermagter").

Bogens kapitel 3 og 4 bruges på at måle magtforholdet mellem USA, Kina og de øvrige stormagter ud fra Waltz' seks parametre for magt. Sammenligningen kommer pænt omkring mange vigtige emner og undviger den velkendte tendens til blot at konkludere på baggrund af ekstrapolerede BNP-vækstrater og militærbudgetter (selvom disse da også indgår). De korte afsnit om ressourcer og forsyningssikkerhed er især interessante og bærer da også præg af at være emner, forfatteren tidligere har arbejdet med. Konklusionen er klar: Ligesom under Den kolde krig er to magter i dag så langt foran alle andre, at de må anses for at være i en klasse for sig.

Midtvejs i bogen skilles Tunsjøs teoretiske veje så fra Waltz'. Hvis staters adfærd dikteres af magtfordelingen i det internationale system, som den strukturelle realisme foreskriver, og verden i dag er bipolar, så burde USA og Kina opføre sig på samme måde, som USA og Sovjetunionen gjorde det under sidste bipolaritet; med hård balancering, våbenkapløb og alliancedannelse. Men dette er ikke tilfældet. USA og Kina har ikke igangsat et heftigt våbenkapløb, og andre stater har ikke fordelt sig ud på en ny henholdsvis blå og rød blok. For at forklare denne forskel i adfærd under samme strukturelle betingelser indfører Tunsjø derfor en ny variabel: geografi. Det lyder måske ikke revolutionerende – og det er det sådan set heller ikke – men her bliver det teoretiske apparat dog noget mere interessant end ved den mere sterile, waltzianske systemanalyse. Forfatteren fremhæver en række geopolitiske forhold, der adskiller nutidens bipolaritet fra Den kolde krig. Her gennemgås et udpluk.

For det første fungerer rivalisering anderledes til lands end til vands, argumenterer Tunsjø. "The stopping power of water", som man måske genkender fra John J. Mearsheimer, begrænser staters evne til at projicere magt over store have, og dette lægger en dæmper på den gensidige trussel fra USA og Kina. For det andet, modsat under Den kolde krig har USA ingen allierede, der deler landegrænser med Kina, og derfor er der ingen konstant frygt for invasion. Endelig er Kina inddæmmet af naturlige barrierer; bjerge og jungle mod syd, Himalaya mod sydvest, ørken mod vest og nordvest, permafrost mod nord og vand mod øst. Til sammenligning er Europa relativt fladt og lige til at køre ind over fra øst.

Her stopper de gode nyheder til gengæld også. For samtidig med at en altødelæggende storkrig er mindre sandsynlig i dag end under Den kolde krig, er risikoen for en mindre, begrænset krig i dag større end tidligere. Det er der en række årsager til, der har deres rødder i de geografiske forskelle, der er på Kina i dag og Sovjetunionen, samt at rivaliseringen mellem Kina og USA primært vil udspille sig til havs og ikke på et kontinent. Den nye bipolaritet er derfor reelt mindre stabil, end det var tilfældet under Den kolde krig. Til gengæld vil en eventuel konflikt efter al sandsynlighed være af en mere begrænset slags.

Alt i alt er Øystein Tunsjøs værk et godt og vigtigt bidrag til debatten om polaritet i dag og fremtidens forhold mellem USA og Kina. Bogens måde at diskutere polaritet er især skarp, om end lidt tør, og forfatteren argumenterer overbevisende for, at verden i dag er blevet bipolar. Tunsjø lykkes altså med at indtage en klar og velargumenteret position i en højaktuel debat. Den empiriske analyse af staternes kapabiliteter i dag er også grundig og fanger mange vigtige og lærerige aspekter.

Man kan som læser godt spørge sig selv, om tilføjelsen af geografi som en faktor i den strukturelle realisme er nok til at berettige neologismen "geostrukturel realisme". På nogle punkter virker teorien mere som en "Walt-light," hvor historisk erfaring som faktor er sparet væk. Tunsjøs geografisk funderede argumenter bliver da også en smule mere overfladiske end resten af bogen, og det er en skam, for denne del af bogen er noget mere interessant for læseren end den mere sterile diskussion af polaritet som teoretisk begreb.

Bogen siger ikke meget om økonomisk rivalisering mellem supermagterne men fokuserer i stedet på muligheden for militær konflikt. Her forholder Tunsjø sig loyalt overfor realismens traditionelle fokus på militær konflikt, men det er alligevel en skam, da vi i dag primært ser økonomiske redskaber taget i brug i rivaliseringen mellem USA og Kina. Men selvom man som læser kunne have ønsket sig en mere udførlig analyse af økonomiske forhold, lykkes bogen godt med det, den siger, den vil. Den præciserer polaritetsbegrebet, den måler magtfordelingen imellem de førende stormagter, og den argumenterer for betydningen af en række geografiske forhold.

Litteratur

Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill.

Nikolaj K. Andersen
Institut for Statskundskab,
Aarhus BSS, Aarhus Universitet

Steve Chan, *China, the U.S. and the Power Transition Theory. A Critique*. Routledge, 2008.

Som de fleste ved, tegner dette århundrede til at blive både post-amerikansk og sinocentrisk. USA forvandles i disse år til en anderledes navlebeskuende supermagt og trækker sig fra det, vi europæere forbinder med amerikansk lederskab. Kina vejrer morgenluft og lancerer sine storstilede Silkevejsprojekter, der blandt andet gør Rusland til "Kinas Canada" (Lukin, 2015). Men som påpeget af flere (Pan og Kavalski, 2018) ligger faget international politik helt underdrejet, hvad angår teoretisk og konceptuel fornyelse, der kan indfange det paradigmeskift, som virkelighedens internationale politik undergår. Ideelt set burde boganmeldelsen her gælde en eller flere spritnye udgivelser, men som det ses, har Steve Chans monografi et helt årti på bagen. Det fine ved ham er hans grundige og tænksomme analyse, der gør bogen til en nyklassiker i faget international politik, hvad angår magtskifteteori – især kritik heraf.

Chan er professor i statskundskab på University of Colorado men er født i Hong Kong og opvokset i Kina. Hans teoretiske ærinde er at gå realismens klassiske magtskifteteori efter i sømmene. Det gør Chan på en måde, der gør ham til lidt af en *rational choice-neorealist*. Men han begrundet sit bidrag på konstruktivistisk vis: I og med at politologer udgør en art meningsdannere, er det ingenlunde ligegyldigt, hvad de docerer om magtskifter, krig og fred fra deres lærestole. Også når han betoner faren for misperception stormagterne imellem, har han blik for virkelighedens konstruktivisme. Selv kalder han sin position for *revisionisme*, eftersom han udfordrer den amerikanske vanetænkning om Kinas opstigning og udleverer manglen på logik hos John Mearsheimer i sin konklusion. Allermest rammende er det nok at kalde Chan for en *Reinhold Niebuhr-realist*. Hermed menes den hybrisbevidste amerikanske realisme, der opstod i årene efter sejren over det militaristiske Japan og Nazi-tyskland i 1945.

Chans nøgleargument

Chans hovedargument er, at den klassiske magtskifteteori tager fejl, når den gør den opstigende magt til den angrebslystne part i et magtskifte fra en hegemon til en anden. Magtskifteteorien blev oprindeligt lanceret af A.F.K. Organski; senere kom Jacek Kugler til. Deres empiriske belæg for tesen om den opstigende magts krigeriske impuls var det opstigende Tyskland som aggressor i første verdenskrig. Overfladisk set holder tesen stik, men kun indtil man ser nærmere på, hvem det i virkeligheden var, som Tyskland gik i krig mod. Det var ifølge Chan – dvs. Dale Copeland (2000), som han bygger på – det ligele-

des opstigende og potentielt langt mægtigere Rusland, hvorimod krigen mod Storbritannien aldrig var hovedsagen. Præcis samme udlægning finder man hos nutidens russiske historikere i autoritative værker om det 20. århundredes Rusland (Zubov et al., 2011). Chans modargument mod Organski og Kugler (1980) hviler på *prospect theory* eller med andre ord på, at det er irrationelt for den opstigende magt at slippe krigen løs, når den blot ved at lade tiden arbejde for sig kan sikre sig overtaget. Omvendt forholder det sig for den nedadgående magt, der er under akut tidspres for at fremskynde det militære opgør om magten i international politik – således som Tyskland fremskyndede magtopgøret i 1914.

Sagt på almindelig dansk vil Chan have USA til at gribe i egen barm og erkende sin egen revisionisme og sit medansvar for verdensfreden. Som eksempel på USA's revisionisme fremhæver han Irakkrigen, hvorimod det ifølge Chan er ren spekulation at tillægge Kina angrebslyst blot som konsekvens af den øgede magt. Samtidig er det ham magtpåliggende at få os til at forstå, at den egentlige faldgrube i den indbyrdes dynamik mellem Kina og USA er, når den ene eller anden part fejllæser en tilspidset udvikling og overreagerer på den. Her peger han på Taiwan som netop en problemstilling, der kan eksplodere i ansigtet på både USA og Kina. Konkret forestiller han sig, at de taiwanesiske nationalister får lokket USA på glatis.

Bogens øvrige stof

I al sin korthed er bogen en tour de force gennem mange store spørgsmål i faget international politik. Derudover går Chan i dybden med en empirisk analyse af magtskiftet mellem Kina og USA. Han påpeger, at det ikke er en given sag, at Kina for alvor vil overhale USA – og i så fald næppe på alle relevante parametre såsom produktivitet per capita. USA vedbliver strukturelt at være i en klasse for sig som supermagt, det kan Kina ikke ændre på.

Undervejs gør Chan opmærksom på de adskillige eksempler på fredelige magtskifter, som verdenshistorien trods alt kan opvise, ikke mindst det fredelige magtskifte fra Storbritannien til USA i tiden før 1900. Han går i clinch med magtskifteteoriens logiske men alligevel underteoretiserede skelnen mellem revisionisme og status quo som modsatrettede strategiske kulturer hos stormagter svarende til forskellen mellem krig og fred. Med Lenins magtovertagelse i 1917 blev Rusland til en aggressiv revisionistisk magt, skriver Chan med henvisning til Organski og Kugler (1980: 23). Men derudover er det sjældent entydigt, hvem der udgør den revisionistiske magt. Chan argumenterer for, at USA selv var revisionistisk i fortiden og stadig er det, hvad få amerikanske politologer har blik for.

Frygt for tab er en anden årsag til krig, som stormagterne gerne manipulerer og vildleder hinanden med. USA's involvering i oversøiske krige og forpligtelser (*imperial overstretch*) kan gøre USA mere overfølsom for tab af status, end godt er, påpeger Chan. Sammenlignet med USA er Kina mere driftssikker og status quo-orienteret, hævder han. I nøglekapitlet om forebyggende krig og alternativer for en stormagt i forfald skriver han, at Sovjetunionens nedtur som stormagt var så akut og gennemgribende, at det end ikke levnedte muligheden for præventiv krigsførelse; noget som den daværende leder Gorbatsjov heldigvis indså. Havde magtstrukturen været multipolær, havde der imidlertid været flere alternativer: *hiding*, *shirking*, *bandwagoning*, *buckpassing*, hvad mange amerikanske politologer glemmer. I stedet for at stirre sig blind på kapabiliteter er det ifølge Chan afgørende, at der er balance mellem magt og fordelingen af fordele i systemet – ikke mindst for den opstigende magt. Men i USA er tendensen, at man enten tænker i inddæmning eller i at fremme et regimeskift til demokrati i Kina. Chan citerer Deng Xiapings berømte ”De 24 skrifttegn strategier” som udtryk for, at Kina både balancerer USA blødt, skjuler sine styrker og tålmodigt afventer magtskiftet i stedet for åbent at udfordre USA. Så det springende punkt er sådan set ikke Kina men som sagt Taiwan, idet Chan i sit næstsidste kapitel minder om, at det typisk er emsige tredjeparter, der kaster stormagter ud i håbløse, opslidende væbnede opgør. USA skal vare sig for Taiwans politikere!

Kritik og vurdering

Chans budskab til faget international politik er, at Kinas opstigning ikke er noget særtilfælde men blot det aktuelle eksempel på det generiske fænomen *magtskifte*, som faget efter hans mening bør fordybe sig anderledes helhjertet i. Heri er denne anmelder ganske enig. Men pudsigt nok overser Chan, i hvor høj grad Kinas opstigning handler om ren og skær geo-økonomi som noget, der ellers bidrager til at styre dramaet i retning af et fredeligt magtskifte (Luttwak, 1990). Man kan konstatere, at når Chan for nemheds skyld kalder sin position for revisionisme, så udgør hans analyse en fusion mellem den klassiske hybris-realist Niebuhr, den moderne rational choice-realist Copeland tilsat Robert Jervis' begreb misperception plus historikeren Paul Kennedys lære om imperiets overbebyrdelse. Hans bud på et scenario for Kinas opstigning gør den fredelige opstigning til et muligt men skrøbeligt scenario, der let sættes over styr af dårske i USA og/eller på Taiwan. Der er skam grund til at fremhæve Taiwan-problemet, men Barry Buzan (2010) har lige så overbevisende peget på forholdet til Japan som en altafgørende nationalistisk faldgrube for Kinas beslutningstagere.

Det er ligeledes fristende at kritisere Chan for bias til fordel for Kina i lyset af, hvad der siden er kommet frem om Kinas kursskifte til en assertiv, muligvis revisionistisk strategi. Nyere kinaforskning (Liao, 2016) peger på, at magthaverne i Kina anså USA's nedtur under finanskrisen i 2008 for at udgøre det essentielle magtskifte, hvorefter der var fri bane for Kina. Hertil kommer præsident Xi Jinpings nylige forfatningsretlige forvandling af Kina til et sandt dvs. lunefuldt autokrati. Ganske vist udkom Chans bog tilbage i 2008, men han har for nylig gengivet bogens stof uden at medtænke de nye tvetydige tendenser (Chan, 2018). Så der er lidt autopilot over den gode Steve Chan. Bortset fra det vil jeg varmt anbefale hans velskrevne og taktsomme bog. Den får læseren til på ny at tage selve realismen alvorligt – og tage de mest skrækkelige amerikanske politologer knap så alvorligt.

Litteratur

- Buzan, Barry (2010). China in international society: Is “peaceful rise” possible? *The Chinese Journal of International Politics* 3 (1): 5-36.
- Chan, Steve (2018). The power-transition discourse and China's rise. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, online publication, 45 pp. Kan tilgås via AUL.
- Copeland, Dale (2000). *The Origins of Major War*. New York: Cornell University Press.
- Liao, Nien-Chung Chang (2016). The sources of China's assertiveness: The system, domestic politics or leadership preferences? *International Affairs* 92 (4): 817-833.
- Lukin, Artyom (2015). Mackinder revisited: Will China establish Eurasian Empire 3.0? *The Diplomat*, February 7.
- Luttwak, Edward (1990). From Geopolitics to Geo-Economics. *The National Interest* 20 (Summer): 17-23.
- Organski, A.F.K. og Jacek Kugler (1980). *The War Ledger*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pan, Chengxin og Emilian Kavalski (2018). Theorizing China's rise in and beyond international relations. *International Relations of the Asia-Pacific* 18 (3): 289-311.
- Zubov, Andrei Borisovitj et al. (2011). *Istoriya Rossii. XX vek (Tom I: 1894-1939; Tom II: 1939-2007)*. Moskva: AST Astrel'.

Mette Skak
 Institut for Statskundskab,
 Aarhus BSS, Aarhus Universitet

Abstracts

Ann-Dorte Christensen

Masculinity, power and intersectionality

Studies on men and masculinity focus on men's identities and values, and on the normative, accepted cultural practice of being a man in a specific context. This research field has contributed significantly to gender studies and has produced new knowledge, which is useful for the social sciences in general, for instance in terms of understanding processes of social differentiation and political values. Theoretically, studies on men and masculinities have been dominated by the theory of hegemonic masculinity and a focus on patriarchal power structures. The article introduces an intersectional approach as a fruitful alternative in studies of the complexities and ambiguities of gendered identities, inequalities and power structures. The intersectional argument is illustrated by two empirical examples: 1) men as the extreme gender at the top and bottom of society, and 2) new masculinity ideals.

Yvonne Mørck and Bente Rosenbeck

Intimate citizenship in the 21st century

T.H. Marshall's understanding of citizenship from 1950 continues to be re-worked and expanded, for example with the concept of intimate citizenship. In general, the term refers to having or not having control over one's body, feelings, relationships and identities. Intertwining the concepts of intersectionality (i.e., identifying interlocking systems of power/social stratification) and intimate citizenship offers a strong analytical approach to key challenges facing late-modern Danish society in relation to citizens' personal and intimate lives. This applies to, e.g., violence against women in ethnic minority families, the living conditions of minority ethnic LGBT people and the rights of intersexed people. Thus, the claim to full citizenship also includes equality and sexual rights. Moreover, as the intersectional analytical approach is under continuous development, we wish to emphasize the need for more intersectionality-inspired analyses of everyday lives and practices.

Arnfinn H. Midtbøen and Mari Teigen

Value polarization in a Norwegian context? Distance between the elite and the population in attitudes toward immigration and gender equality

To what extent do the Norwegian elite and the population at large differ in their views on immigration and gender equality? The article analyzes data from the Norwegian Leadership Survey 2015, conducted among the holders of top positions in ten sectors in Norwegian society, and compares elite attitudes to attitudes in the Norwegian population. We find a considerable distance between elite and population, but immigration is more polarizing than gender equality. The findings are discussed in light of recent comparative research on populism and the growing resistance to liberal and post-material values, as well as literature on gender equality as a “Nordic value”.

Hanne Marlene Dahl

A changing landscape of elderly care

Elderly care is at the top of the political agenda nationally and globally due to changing demography, declining fertility rates, increasing labor market participation rates of women and the financial crisis. Elderly care has been theorized successfully within feminist care theory. However, changing societal and political conditions in the Nordic welfare regime such as professionalizing, late modernizing, degendering and neoliberalizing indicate the inadequacy of this theoretical framework. In critical dialogue with – and extension of – the feminist theory of care, I argue in favor of introducing new analytical concepts from philosophy and political science such as assemblage, relatedness, logics, multilevel governance and transnational discourses. These concepts are elaborated in view of the contemporary (human) condition.

Anne Skorkjær Binderkrantz

Are women inferior to men as teachers ... according to students?

International studies have found a gender difference in student evaluations where female teachers are evaluated lower than their male colleagues. This article investigates whether this is also the case in the Danish context. The article draws on evaluations from Aarhus BSS where a common procedure is in place for evaluating all teaching across study programs with varying gender composition of students and teachers. The material includes almost 30,000 student evaluations of more than 1,000 different teachers. Rather than a general gender bias, the analysis finds a relation between the composition of teachers, student gender and the evaluation of teachers of different gender.

Om forfatterne

Anne Skorkjær Binderkrantz, professor i Statskundskab ved Aarhus Universitet. Har beskæftiget sig med politisk indflydelse, mediedækning af interesseorganisationer og styring af den offentlige forvaltning. E-mail: asb@ps.au.dk

Ann-Dorte Christensen, professor i sociologi og kønsforskning ved Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Aalborg Universitet. Forsker især i køn, maskulinitet, intersektionalitet, tilhørsforhold, migration og hverdagsliv. Har inden for maskulinitetsforskning udgivet en række bidrag på både dansk og engelsk. Et af de seneste værker er bogen *War, violence and masculinities* (Routledge, 2017), som hun har redigeret og bidraget til (sammen med Palle Rasmussen). Er medlem af forskningsgruppen CeMAS Center for Maskulinitetsforskning, Aalborg Universitet og medredaktør af tidsskriftet *NORMA – International Journal for Masculinity Studies*. E-mail: adc@socsci.aau.dk

Hanne Marlene Dahl, professor, Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi, Roskilde Universitet. Forsker i omsorg og køn i en dansk/nordisk kontekst med fokus på forskellige styringsformer og deres effekt på velfærdsprofessionelle og borgere og har i den forbindelse særligt studeret modstandsprocesser og oversættelse af nye tiltag i kommunale kontekster. Har særlig ekspertise inden for ældreomsorg, diskursanalyse og feministisk teori. Har netop udgivet *Struggles in (Elderly) Care: A Feminist View* (2017) hos Palgrave. E-mail: hmdahl@ruc.dk

Christina Fiig, politolog, ph.d. og lektor i køn og europæisk politik ved Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet. Hendes forskning bygger på et køns- og intersektionalitetsperspektiv og fokuserer på demokrati og politik, ligestillingspolitik i Norden og EU samt på offentligheder og medier. E-mail: cfiig@cas.au.dk

Arnfinn H. Midtbøen, forsker ved Institutt for samfunnsforskning i Oslo. Har doktorgrad i sosiologi fra Universitetet i Oslo (2013) og forsker på innvandring og integrasjon, diskriminering i arbeidslivet, statsborgerskap, etniske hierarkier og migrasjonsforskningens historie. Midtbøens forskning er publisert i tidsskrifter som *Proceedings of the National Academy of the Sciences* (PNAS), *British Journal of Sociology*, og *International Migration Review*. E-mail: a.h.midtboen@samfunnsforskning.no

Yvonne Mørck, antropolog, ph.d. og lektor ved Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv på Roskilde Universitet. Hendes forskningsområder er etniske minoriteter og multikulturelle problemstillinger. Har blandt andet publiceret bogen *Bindestrægsdanskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet* (1998). Sammen med Sofie Danneskiold-Samsøe og Bo Wagner Sørensen har hun udgivet bøgerne *"Familien betyder alt". Vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier* (2011) og *Æresrelateret social kontrol. Teori og praksis i socialt arbejde* (2019) samt en række artikler/kapitler. E-mail: ym@ruc.dk

Bente Rosenbeck, historiker, lic.phil. et dr. phil., professor emerita i kønsstudier ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet. Hendes forskningsområder er kønshistorie, seksualitetshistorie, familiehistorie og videnskabshistorie. Har blandt andet publiceret *Kvindekøn. Den moderne kvindeligheds historie 1880-1960* (1987/1990), som medforfatter *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca. 1850-1930* (2006) samt som medredaktør og forfatter *Det politiska äktenskapet* (2010). Hendes seneste bog er *Har videnskaben køn?* (2014), og hendes seneste artikel er "Liberalization of divorce" (*Scandinavian Journal of History*, 2018). E-mail: rosen@hum.ku.dk

Mari Teigen, leder for CORE – Senter for likestillingsforskning og NORDI-CORE – Centre for Research on Gender Equality in Research and Innovation, begge ved Institutt for samfunnsforskning i Oslo. Hennes forskning retter seg mot analyser av likestillingspolitikk, sosiale eliter, kjønnskvotering i bedriftsstyrer, samt kjønnsdeling på arbeidsmarkedet og i forskning og innovasjon. E-mail: mari.teigen@samfunnsforskning.no